

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА
РЕШЕТИЛІВСЬКА МІСЬКА РАДА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ГЛИБОКОБАЛКІВСЬКА ГІМНАЗІЯ З ДОШКІЛЬНИМ
ПІДРОЗДІЛОМ**

**МУДРІСТЬ, ДУХ І СЛОВО – УКРАЇНСЬКА
МОДЕЛЬ ФІЛОСОФСЬКОГО ВИХОВАННЯ**

(науково- методичне забезпечення національно-
патріотичного виховання учнівської молоді)

ПОЛТАВА 2026

УДК

DOI <https://doi.org/10.33989/pnpu.1284>

*Рекомендовано до друку вченою радою
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка (протокол № 10 від 14. 04. 2026 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Ольга Лисяк, директор Глибокобалківської гімназії з дошкільним підрозділом Решетилівської міської ради, вчитель вищої кваліфікаційної категорії, старший вчитель

«Мудрість, Дух і Слово – українська модель філософського виховання» (посібник з науково-методичного забезпечення національно-патріотичного виховання учнівської молоді).

ISBN 978-617-8568-10-8

У посібнику розглянуто актуальні підходи до національно-патріотичного виховання, проаналізовано його українознавчі засади, висвітлено авторські підходи з розвитку критичного мислення через практики ведення філософського діалогу. Посібник буде корисним вчителям, організаторам позакласної роботи, керівникам гуртків національно-патріотичного спрямування, викладачів позашкільної освіти, учнівську молодь, студентів, дбайливих батьків.

ISBN 978-617-8568-10-8

Посібник «Мудрість, Дух і Слово – українська модель філософського виховання», підготовлений Лисяк Л. А. та Фазаном В. В., є важливим і актуальним ресурсом для формування пріоритетів національно-патріотичного виховання - ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації. Теоретичний блок містить глибокий аналіз ціннісних орієнтирів утвердження української національної та громадянської ідентичності.

У посібнику розкрито філософсько-методологічні засади українознавства, актуальність наукових розвідок, спрямованих на відстоювання національних цінностей.

Робота містить цікаві дослідження з проблеми використання філософського діалогу, як сучасної моделі для розвитку критичного мислення у дітей і молоді. Представлені стратегії і практики ведення філософського діалогу. Дієвим інструментом для розвитку мислення дітей виступають сократівські діалоги. Їхні принципи реалізується в різних навчальних ситуаціях і дають змогу дітям зрозуміти, що можуть існувати різні погляди на одне й те саме запитання, орієнтують на пошук декількох способів розв'язання поставленого завдання.

Безумовну цінність посібника складають твори митрополита Феодосія (М. Н. Дикуна – Ваколюка), сповнені безмежною любов'ю до України, свого народу, до Бога. Мудре слово Владики випромінює велику любов і повагу до людини, допомагає отримати відповіді на складні питання буття, знайти дорогу до Істини та духовної довершеності.

Посібник має велике значення для розвитку навчально-виховного процесу в основній та старшій школі, позакласній роботі та може бути корисним для вчителів, організаторів позакласної виховної роботи, керівників гуртків національно-патріотичного спрямування, учнівської молоді, студентів та дбайливих батьків.

Лисяк Людмила Анатоліївна

*вчитель початкових класів Глибокобалківської
гімназії з дошкільним підрозділом Решетилівської
міської ради Полтавської області*

Стаж роботи – 36 р.

Категорія – вища

Звання – вчитель-методист

Email: llysiak@ukr.net

Фазан Василь Васильович

*проректор з наукової роботи, професор кафедри
загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського
національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

Стаж роботи – 26 р.

Науковий ступінь – доктор педагогічних наук, доктор
теологічних наук

Вчене звання – професор

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9823-3704>

Email: fazanvv@gmail.com

ПЕРЕДМОВА

Зміст посібника спрямований на формування в дітей високих моральних цінностей та глибоких патріотичних почуттів на засадах інтеграції багатовікової та культурної спадщини українського народу і сучасних освітніх практик та стратегій.

Мета: допомогти вчителям, батькам формувати патріотизм, національну гідність і громадянську позицію кожного учня, його самореалізацію в матеріальній та духовній сферах суспільного життя.

Завдання, передбачені в посібнику, сприяють розвитку творчої особистості, здатної критично мислити, оцінювати ризики, підвищувати рівень патріотичної свідомості, формують активну громадянську позицію учнівської молоді.

Безперечною значущістю посібника є авторські надбання митрополита Феодосія (Дикуна – Ваколюка М.Н.) - результат його багаторічної інтелектуальної праці. «Допомогти людині стати Людиною, виконати своє високе призначення на Землі, щоб жити у злагоді з Богом і совістю», - таке архіпастирське кредо Владики Феодосія. Його він довів своїм багатотрудним життям і незалежністю високого духу.

Посібник побудований у формі теоретичних та практичних блоків і містить:

а) глибокий аналіз національно-патріотичного виховання в практиці наукової освіти, розвиваючого і виховного потенціалу шкільних предметів;

б) стратегії і практики філософського діалогу, методика проведення сократівського діалогу;

в) практичні поради з досвіду роботи;

г) слово до читача, понятійний словничок;

д) дидактичні матеріали для мислення і душі - збірку афоризмів митрополита Феодосія (М. Н. Дикуна – Ваколюка) « Український Екклесіаст»

ВСТУП

Національно-патріотичне виховання особливої актуальності набуває в наші дні, коли Україна виборює своє право на існування, відстоює свою незалежність, територіальну цілісність і волю. Як зазначається в Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, «серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне виховання як основні складники національно-патріотичного виховання» [8].

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

СТРАТЕГІЯ утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року визначає, що існування та процвітання України неможливе без загального усвідомлення громадянами своєї національної та громадянської ідентичності. Відчуття належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, історичною пам'яттю, суспільно-державними (національними) цінностями, зокрема українською мовою і народними традиціями, безпосередньо впливає на життя кожної людини. Важливим завданням у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є поширення інформації про досягнення українців та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, бізнесу, висвітлення внеску представників корінних народів, національних меншин (спільнот) України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України.

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» встановлює ціннісні орієнтири утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Утвердження української національної та громадянської ідентичності базується на суспільно-державних (національних) цінностях України.

2. Суспільно-державні (національні) цінності України є концептуальною основою та консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, фундаментом для гармонізації інтересів людини, забезпечення стабільності в суспільстві та сталого розвитку держави.

3. Основними суспільно-державними (національними) цінностями України є:

1) соборність - єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України, а також єдність усіх громадян України незалежно від національності та віросповідання, спрямована на утвердження справжнього суверенітету і незалежності України, побудову процвітаючої демократичної національної держави;

2) самобутність - національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою;

3) воля - здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїка боротьби за незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи;

4) гідність - відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві.

I. РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАКТИЦІ НАУКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Актуальність. Сьогодні Україна проживає один із найбуремніших періодів свого розвитку та становлення. Наш народ проходить випробування на порядність, мужність, стійкість. Прокладається нелегкий шлях до суверенності нації, кристалізуються її цінності, загартовуються її дух і сила. Сучасна епоха з її альтернативами та суперечностями формує нове, багатогранне та неоднозначне «обличчя» патріотизму, а процес національного виховання набуває особливої актуальності. [12].

1. Національно-патріотичне виховання в практиці наукової освіти

В сучасних умовах української розбудови освіта повинна створювати передумови для формування національно свідомого громадянина, розвитку патріотизму та національних світоглядних позицій.

Реформування наукової освіти вимагає пошуку нових шляхів вдосконалення національно-патріотичного виховання. Його успішне здійснення неможливе без переосмислення теоретико-методичних традиційних засад діяльності навчальних закладів, ґрунтовного дослідження методів та засобів національно-патріотичного виховання.

Соціально-педагогічні, психолого-педагогічні особливості національно-патріотичного виховання представлені працями О. Богданової, Г. Ващенко, Д. Донцова, М. Красовицького, Е. Жарського, О. Огієнка, В. Сухомлинського, К. Ушинського. І. Беха, Г. Біленької, А. Бойко, П. Ігнатенка, Д. Чижевського, П. Кононенко, І. Коваленко, В. Кіндрата, І. Мартинюка, С. Павлюка, А. Погрібного, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Гевко, В. Гонського, О. Литовченко та багатьма іншими.

В процесі наукової освіти не останнє місце відводиться й патріотичному і національному вихованню, що доповнює й розширює освітню програму. Це поняття об'єднує в собі політичну, національну, громадянську соціалізацію майбутнього громадянина і його здатність долучати моральні цінності до цього процесу.

Серед базових принципів впровадження концепту наукової освіти, визначених професором Ліверпульського університету В. Гарлен, є такі, що прямо вказують на нерозривний зв'язок наукової освіти та національно-патріотичного виховання, а саме «основною метою наукової освіти є виховання активного громадянина, через участь учнів

у прийнятті рішень, що впливають на їхнє власне благополуччя, добробут навколишнього середовища та суспільства» [1].

Національно-патріотичне виховання в практиці наукової освіти розглядається як свідомо здійснюваний і цілеспрямований процес стимулювання і організації активно-творчої діяльності учнів, формування в них ціннісного ставлення до суспільства, Батьківщини, праці та самих себе, оволодіння ними знаннями про історичний та культурний досвід нашого народу. Національно-патріотичне виховання в практиці наукової освіти – це саморегулююча гнучка система, що оперативно реагує на суспільні, освітньокультурні, національні та інші потреби особистості учнів, забезпечує їхнє культурне і професійне самовизначення, тобто чинить активний вплив на «самостворення» молодих патріотів держави.

Основною ціллю національно-патріотичного виховання учнів в практиці наукової освіти є формування свідомого патріота. Серед його основних завдань вагоме місце відводиться формуванню в учнів патріотичних переконань та національних цінностей.

Змістом національно-патріотичного виховання учнів є:

- утвердження народних традицій та активна творча діяльність національнопатріотичного характеру;
- виконання за допомогою вчителя і самостійно робіт, які пов'язані з систематизацією знань про самого себе, свою Батьківщину, націю, свій народ;
- набуття вміння робити узагальнення й висновки, пояснювати і знаходити причинно-наслідкові зв'язки у розбудові національного життя та суспільних процесах становлення української нації та державності;
- засвоєння досвіду національного та історико-культурного розвитку свого народу [5].

Школа покликана формувати патріотизм, національну гідність і громадянську позицію кожного учня, його самореалізацію в матеріальній та духовній сферах суспільного життя під час вивчення всіх навчальних предметів. Шкільні навчальні предмети мають величезний розвиваючий і виховний потенціал, що дозволяє вчителю ефективно втілювати цільові установки морального та патріотичного розвитку і виховання особистості. Відбір змісту навчального матеріалу в кожному з навчальних предметів здійснюється виходячи з базових національних цінностей. Ось приклади того, як це може впроваджуватися на практиці.

2.Розвиваючий і виховний потенціал шкільних предметів

Українська мова й література. З огляду на зазначене вище, невід’ємними компонентами уроків української мови й літератури мають стати пізнавальна інформація про Україну, її людей і події, що з ними пов’язані, виховні бесіди, складання письмових і усних текстів на патріотичні теми, створення й презентація посильних проектів патріотичного характеру і т. п.

Під час вивчення легенд, міфів, казок і народних переказів, історичних та календарно-обрядових пісень (фольклору) варто звертати увагу на те, що їхні герої – це негативні й позитивні моделі наших пращурів. Розповіді про героїчні вчинки Кармалюка, Морозенка, Хмельницького мають формувати відгомін колишніх перемог в житті сучасників, чітке розуміння наступності поколінь. Аналіз сюжетів народних творів має сприяти формуванню морально-етичних цінностей в учнів, усвідомлення себе частиною великого етносу з власною історією.

Національна ідентифікація та усвідомлення себе українцем – представником одного з давніх народів світу – відбувається при вивченні літератури бароко, поем Т. Шевченка «Гайдамаки», І. Котляревського «Енеїда», новел М. Коцюбинського «Intermezzo», О. Гончара «За мить щастя» та ін.

Глибокий аналіз вчинків героїв, подій цих творів сприятиме формуванню важливого розуміння того, що українці, як і інші народи, впродовж історії людства брали безпосередню участь у формуванні системи загальнолюдських цінностей, що формуватиме патріотичну особистість і гартуватиме гордість за власний народ.

Історія. На уроках історії вчитель повинен донести учням ідею української державності як консолідуючого чинника розвитку нації й суспільства в цілому. Історія Русі-України, Запорізька Січ, Литовсько-Руська держава, Гетьманщина, ЗУНР, УНР – яскраві приклади тривалих українських державницьких традицій. В старших класах увагу необхідно акцентувати на моральності і патріотизмі діячів визвольного руху, демонструвати витoki даного патріотизму. Так, символами жертвності і патріотизму у боротьбі за українську незалежність стали боротьба повстанців Холодного Яру за волю України, подвиг героїв Крут, спротив тоталітарній системі дисидентів.

Проте історія України – це не лише події, а й люди. На прикладах життя, діяльності та боротьби за державу українського козацтва, князів, видатних представників українського народу та гетьманів – І. Мазепи,

Б. Хмельницького, М. Грушевського, П. Орлика, С. Петлюри та багатьох інших, вчитель може продемонструвати прагнення нашого народу мати власну державу, його національну гідність.

Географія та біологія. Характеризуючи окремі території світу, доречно ознайомити учнів з внеском в їх освоєння й вивчення українських учених (наприклад, дослідження території Африки українським дипломатом і мандрівником Є. Ковалевським). Під час вивчення біології, розповідаючи про досягнення медицини, учнів ознайомлюють з життям та діяльністю О. Богомольця, М. Амосова.

Реалізація принципу патріотичної направленості уроків географії має знайти своє вираження в активному й широкому залученні в процес вивчення географії здобутків усної народної творчості (приказок, прислів'їв, загадок, прикмет про природні явища та об'єкти), елементів землеробської культури, календарної обрядовості, використанні народних традицій шанобливого ставлення до природи та ін.

Реалізація виховного потенціалу шкільного краєзнавства може відбуватися шляхом практичного вивчення особливостей населення, господарства й природи рідного краю в процесі організації активних форм учнівської навчальної діяльності (експедиції, екскурсії, практичні роботи на місцевості, дослідницькі проекти та ін.). Одним із напрямків вивчення природи рідного краю є дослідження видового складу тварин, рослин, лишайників, грибів та їхнього значення.

Фізика. На уроках фізики можна використовувати розповіді про окремі епізоди з життя та діяльності видатних українських винахідників і учених (А. Вальтер, Г. Латишев, О. Лейпунський, К. Синельников, М. Бенардос, Б. Патон, А. Йоффе, В. Вернадський, Л. Шубников, Л. Ландау, І. Пулюй, Л. Мандельшам, Г. Шарпак, О. Смакула, І. Сікорський, О. Антонов, С. Корольов), історичні довідки про досягнення вітчизняної науки в різних галузях народного господарства, відкриття фізичних законів, демонструвати досліди, макети фізичних установок та приладів, що відтворюють видатні українські фізичні винаходи та відкриття, демонструвати старовинні побутові пристрої, техніку, складати задачі з українознавчим змістом і т. п.

Хімія. Багато уваги в розповіді вчителя має приділятися окремим фактам з біографії великих українських хіміків: В. І. Вернадського, М. Д. Зелінського, А. Т. Пилипенка, І. Я. Горбачевського, К. Б. Яцимирського та ін. При цьому завжди підкреслюється їх приналежність до України, звертається увага на те, що поряд з видатними вченими інших країн, які зробили незаперечний внесок в

розвиток хімії в світовому масштабі, біля витоків світової хімії як науки стояли й українські вчені.

Математика. Національно-патріотичне виховання на уроках математики відбувається опосередковано, через умови математичних задач. Розв'язуючи математичні задачі прикладного змісту, учні досліджують співвідношення українських сучасних і старовинних одиниць вимірювання довжини, об'єму, ваги, мають змогу на практиці застосувати знання, здобуті в процесі вивчення біології, географії, фізики і т. п. Виховувати патріотичну свідомість можна шляхом ознайомлення учнів з біографіями та іменами видатних вчених, що створювали математику, зокрема видатних українських математиків (М. П. Кравчук, М. Остроградський).

На уроках **трудового навчання** учнів знайомлять з традиційними українськими народними ремеслами, вчать оздоблювати вироби вишивки, виготовляти народних ляльок, створювати сюжетні витинанки різних регіонів України. На уроках **музичного мистецтва** учні мають змогу відчувати національну своєрідність, осягнути інтонаційні особливості української музики, спільне та відмінне в музиці різних регіонів. Учні мають знати імена таких великих композиторів, як М. Леонтович, М. Лисенко, О. Білаш, брати Майбороди та ін. і розуміти їх неоціненний вклад у самобутню духовну спадщину українського народу.

Уроки **образотворчого мистецтва** здатні привести учнів у світ творчості, долучити їх до скарбів художньої культури, розвивати художні навички зображення краси рідного краю, емоційночуттєву сферу, виховати потребу у примноженні та збереженні духовного багатства нашого народу засобами художньої творчості, ознайомити з різними народними ремеслами та ін.

Процес національно-патріотичного виховання в практиці наукової освіти доцільно організувати за технологічними етапами навчального заняття на основі особистісно орієнтованого підходу до навчальної діяльності, які передбачають наступне:

- створити умови для виникнення в учнів пізнавальної потреби та їхнього самовизначення в національно-патріотичній активно-творчій діяльності за допомогою розумових тренувальних вправ суспільно-гуманітарного напрямку;

- визначити цілі практичної роботи за допомогою співставлення відомих правил навчальної діяльності та змісту і завдань

національно-патріотичного виховання із врахуванням пошуку нового у відповідних галузях знань та конкретизації навчально-виховних цілей;

- відкрити нове знання за допомогою педагогічних засобів і прийомів навчання на основі виховної функції ціннісно-орієнтованої діяльності учнів;

- проводити самостійну практичну роботу у формі комунікативної взаємодії та визначати її нові способи при розв'язанні поставлених проблемних ситуацій у таких формах, як література, мистецтво, історія, мова, народна етика, вітчизнознавство, життєзнавство та інші на основі корекції зворотного зв'язку;

- сформулювати висновок про можливість застосування результатів роботи в національно-патріотичній діяльності та визначення цілей навчальнопізнавальної діяльності в майбутньому.

Результатом національно-патріотичного виховання в практиці наукової освіти виступає національно-патріотична вихованість, що забезпечується такими компонентами:

- почуттєвий – створення умов особистого переживання учнями причетності до інших людей, господарського, національно-культурного життя, суспільногромадських явищ України, до своїх дій та себе самого;

- пізнавальний – цілеспрямований процес відображення української національної культури та історії в учнівській свідомості;

- поведінковий – вироблення потреби ціннісних відношень і реальних дій особистості учня у взаємодії з оточуючим світом та розбудові національного життя.

Наукова освіта покликана культивувати учнівську допитливість, навчити мислити як вчений і новатор, зміщуючи освітній фокус від вивчення окремих теорій та фактів до формування навичок застосування цих знань в майбутньому для вирішення конкретних завдань. В процесі наукової освіти не останнє місце відводиться й патріотичному і національному вихованню, що доповнює й розширює освітню програму.

В умовах складного українського сьогодення національно-патріотичне виховання молоді має бути не просто складовою частиною освітнього процесу, а стати його фундаментом. Саме ця мета має об'єднати всіх учасників освітньовиховного процесу, кожен з яких буде готовий взяти відповідальність за сучасність і майбутнє нашої країни.

Предметом подальших наукових розвідок можуть стати питання системного дослідження інноваційних технологій та засобів національно-

патріотичного виховання в практиці наукової освіти, розширення педагогічних умов та модифікація науково-методичного забезпечення процесу національнопатріотичного виховання. Саме ці завдання покладено в основу збірки.

II. ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Патріотичне виховання розпочинається з формування патріотичних поглядів. Знання про минуле і сучасне України, складають основу патріотичної свідомості і служать механізмом, який спрямовує діяльність особистості, її вчинки.

1. Теоретична скарбничка

Фундатор сучасного українознавства академік Петро Кононенко наголошує на особливій ролі українознавства на шляху до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії. Вчений наголошує, що українознавство органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної і академічної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в українолюбство та українотворення.

Філософсько-методологічним засадам українознавства присвячені праці П. Кононенка, Т. Кононенка, Л. Токаря, Я. Калакури, А. Ціпка, П. Гай-Нижника, С. Наливайка, О. Хоменка, О. Газізової, С. Бойко, Л. Сорочук та ін., методичні аспекти українознавства як навчальної дисципліни розглядаються в працях А. Богуш, Л. Касян, Т. Усатенко, Л. Мартинець, Т. Мінченко, Т. Присяжної та ін.

Мета посібника полягає в аналізі проблематики й структури сучасних українознавчих практик в системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді в освітньому просторі України.

Війна має значний вплив на утвердження української ідентичності, масове усвідомлення українськості, розуміння небезпеки і необхідності захищати Батьківщину. Як наголошує Ярослав Калакура: «Українськість виступає не лише як ознака тієї чи іншої людини, але й суспільства загалом, усіх його сфер, включаючи й розвиток культури, науки, освіти, видавничої та енциклопедичної сфери. Вона покликана стати маркером творення національної науки, освіти і культури загалом, їх світоглядно-ідейного спрямування та змісту».

Метою визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста та демократа, готового до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, виконання громадянських і конституційних обов'язків, формування активної позиції, утвердження національної ідентичності на основі духовно-моральних цінностей українського народу та самобутності [5].

У цьому контексті важливим є дослідження українознавчих підходів до національно-патріотичного виховання української молоді. Основним завданням українознавства як освітнього напрямку і як окремого навчального курсу є виховання в учнів високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності та незалежності України.

Одним із чинників, які сприяють залученню учнівської молоді України та зарубіжжя до дослідницької діяльності у сфері українознавчої освіти і науки, формуванню національної свідомості та патріотизму особистості, стали конкурси з українознавства для учнів 8–11 класів.

2. Актуальність наукових розвідок, спрямованих на відстоювання національних цінностей українців

Актуальність наукових розвідок, спрямованих на відстоювання національних цінностей українців, збереження й утвердження національної ідентичності, осмислення та вшанування пам'яті українських героїв, засвідчує високий рівень патріотизму підростаючого покоління.

Тематичне спрямування науково-дослідних робіт, їхня наповненість відобразила комплексність українознавчих студій.

Оригінальним є дослідження Мацали Дарини (Полтавська область), «Подвиг Андрія Конопльова, воїна, байкера – приклад служіння Україні». Авторкою висвітлюється діяльність, участь та внесок у захист державного суверенітету та територіальної цілісності України Героя України Андрія Анатолійовича Конопльова, у минулому учня ОЗ «Новооржицька ЗОШ I–III ступенів Новооржицької селищної ради», якому присвоєно звання Герой України з врученням ордена «Золота Зірка» (помертньо).

Вразила своєю глибиною й актуальністю робота Ізмалкової Софії, учениці 11 класу Олександрівського лицюю ім. Т.Г. Шевченка Миколаївської області, «Заради честі, миру і майбутнього України». «Уже рік ми не можемо спати спокійно: знову гинуть найкращі українці, цвіт нації. Серед них – наші земляки, які пішли боронити кордони держави і героїчно загинули, – Бабкевич Олег Іванович, Проценко Юрій Сергійович, Рябко Іван Іванович, Седлецький Василь Віталійович, Андрій Колесник. Але, говорять, що герої не вмирають, а перетворюються на журавлів. Тож будемо вірити, що вони пішли в небо, щоб оберігати нас від біди. Ми не особливо звертали увагу на слова «Слава Україні – Героям слава», а тепер ці слова набули нового змісту. Наразі вже точно зрозуміло, кому ці слова адресовані, і ні в кого немає

сумніву, що ці герої – хлопці, що зі зброєю в руках захищають Україну» – стверджує юна дослідниця.

Осмилення проблематики визначення феномену та природи героїзму в контексті сучасної російсько-української війни, значення історичної традиції вшанування пам'яті борців за незалежність та формування державної політики щодо вшанування героїв сприятиме формуванню новітньої історичної пам'яті та стратегії національної безпеки держави в гуманітарній сфері. Важливими є українознавчі практики героїзації в закладах освіти України з метою формування національної ідентичності та підвищення рівня патріотизму молодого покоління. З метою вивчення, узагальнення та поширення кращого педагогічного досвіду педагогів щодо українознавчого наповнення системи освіти, викладання курсу за вибором «Українознавство», а також використання елементів українознавства в різних галузях освіти в Україні та в українських освітніх осередках за кордоном з 20 січня по 05 квітня 2023 року НДІУ проводив III Міжнародний конкурс для вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети освітнього процесу».

Однією із провідних тематик робіт є долучення учнів до вивчення культурної спадщини українського народу. Так, Гура Світлана Миколаївна, вчителька початкових класів Олександрівського ліцею імені Івана Буряка Валківської міської ради Богодухівського району Харківської області під час проведення уроку українознавства в 2 класі на тему «Наша оселя» розповідає учням, що усе, що ми в ній нажили, надбали від батьків та дідусів, спогади – все це рідна хата... Саме в хаті твориться людська доля, складаються пісні, легенди. У цій хатині – корінь нашого роду, щось одвічне, як життя.

Використовуючи багато інтерактивних вправ вчителька ознайомлює учнів з традиційною українською оселею, її сакральними та оздоровчими чинниками. В підсумковій частині уроку вчителька говорить про те, що, на жаль, через війну багато українців, в тому числі, й мешканців прифронтової Харківщини, змушені покидати рідні домівки: «У кожного з вас є рідна домівка і куди б ви не поїхали, ніколи не забувайте свою оселю!».

Поглиблюючи знання про рідну землю, про Україну, про рідну державу педагоги ставлять за мету розвивати в учнів прагнення бути свідомим громадянином України, спонукання до усвідомлення необхідності бути корисними своїй країні; виховання любові і поваги до

рідного краю, своєї держави, почуття патріотизму, національної гідності та гордості за минуле свого народу.

Отже, в умовах війни українознавчі практики спрямовані на оновлення методичних підходів в системі національно-патріотичного виховання з метою підвищення рівня патріотичної свідомості, формування національної ідентичності та активної громадянської позиції учнівської молоді. Інтегративний характер українознавства сприяє формуванню дієвого патріотизму підростаючого покоління: від усвідомлення ціннісних ідеалів своєї родини, багатства і різноманіття рідного краю до усвідомлення ролі України в сучасному геополітичному просторі. [11].

III. ФІЛОСОФСЬКИЙ ДІАЛОГ ЯК СУЧАСНА МОДЕЛЬ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Для успішної життєдіяльності, конкурентоспроможності, кар'єрного росту людині XXI століття вже недостатньо просто бути освіченою та різнобічно обізнаною особистістю. Вагомими у такому контексті стають так звані «м'які навички», серед яких відзначимо і критичне мислення. Тому одним із напрямів реформування освіти України у контексті європейської інтеграції загалом, наукової освіти молоді зокрема, є виховання дітей і молоді нової генерації, творчих і критично мислячих, готових втілювати демократичні цінності в нашій державі.

1. Теоретична скарбничка

Експерти Global Education Futures рекомендують розвивати десять головних навичок, які будуть потрібні людям у майбутньому. Однією з них є саме критичне мислення як здатність знаходити рішення складних завдань проблеми. Завдяки цій навичці людина зможе перевіряти інформацію, шукати взаємозв'язок між фактами, раціонально мислити, приймати вірні рішення та сформулювати сильні аргументи.

Визначення поняття «критичне мислення» знаходимо у працях українських учених, які вважають їх природною або сформованою здатністю людини і водночас складним процесом, який «починається із залучення інформації, її критичного осмислення, аналізу, синтезу та закінчується прийняттям рішення». Завдяки критичному мисленню людина прагне і зможе «самостійно оцінювати явища навколишньої дійсності, наукові знання, міркування і твердження інших думок». Критичне мислення передбачає здатність «бачити їх позитивні та негативні сторони», сприяє покращенню, «більш оптимальному розв'язанню проблеми, перегляду догм, стереотипів, традицій» [1].

Критичне мислення нині популярне в складі багатьох освітніх методик, однак вчителі повинні додати до нього креативне мислення. Це означає, що учень, який працює зі своєю гіпотезою, повинен вчитися передбачати не лише вирішення проблеми, а й наслідки цього рішення.

Пошук оптимальних шляхів і методів розвитку критичного мислення відбувається у контексті наукової освіти / наукової грамотності дітей і молоді, в тому числі й обдарованих (М. Гальченко, О. Довгий, О. Ковальова та ін.). Такий підхід втілюється у діяльності Інституту обдарованої дитини НАПН України, одним із «провідних напрямів останніх років є дослідження науково-методичних засад розроблення і

впровадження технологій спеціалізованої освіти наукового спрямування» [3].

У контексті розробки науково-дослідної теми «Методичні засади впровадження освітніх моделей спеціалізованої освіти наукового спрямування в закладах загальної середньої та позашкільної освіти» відділу проєктування розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України інтерес становить «філософський діалог», детальний опис якого представлено в працях Г. Хельског Хансен (Норвегія) [6].

«Філософський діалог» є педагогічною моделлю, яка є системою підходів і методів, які використовуються в освітньому процесі для досягнення певних педагогічних цілей:

- удосконаленню якості української освіти в євроінтеграційному контексті: гуманізації освітнього процесу та впровадженню демократичних цінностей у вихованні молодих поколінь; підвищенню суб'єктності учнів шляхом організації інтерактивної взаємодії;

- вихованню критично мислячої та творчої особистості, розвитку; здатності виявляти специфіку та перешкоди, які можуть виникнути у процесі використання суперечливих питань і стратегії їх подолання; навичок аналітичного та критичного мислення, здатності до дедукції; вміння формулювати філософські питання для обговорення / аналізу / оцінювання подій, явищ, проблем у різних сферах (науці, культурі, суспільному житті); здатності висувати гіпотези, висловлювати власну думку та обстоювати її, добирати аргументи, формулювати висновки, робити узагальнення;

- становленню толерантної особистості, формуванню: культури ведення дискусії, уважного слухання; здатності прийняти точку зору іншого, визнати аргументи іншого; прагнення розуміти один одного та обстоювати власну позицію на основі розширеної мережі розуміння змісту, посиленого в діалозі; вміння уникати конфліктних ситуацій у процесі обговорення; лінгвістичних, комунікативних навичок.

Філософський діалог є системою вправ, кожна з яких має чіткий алгоритм проведення та передбачає розгляд суперечливих питань і ситуацій, аналіз дискусійних думок шляхом постановки філософських питань. Під час проведення кожної з вправ організовується інтерактивна взаємодія всіх учасників діалогу: обговорення питань в парах, групах, фронтально.

У контексті розвитку критичного мислення дітей і молоді важливо знати та враховувати особливість такої педагогічної моделі: майже всі

питання мають філософське підґрунтя, яке має стати предметом для дискусії [2].

Немає правильних і хибних відповідей на філософські питання, а є кращі й гірші серед них. Зокрема, найкращі відповіді мають бути обґрунтовані та переконливі, на них треба шукати аргументацію.

Приклади постановки питань:

Нефілософські – за зразком: «Що таке X?»:

- Що таке природа, екологія?
- Коли народився Сократ?
- Що таке справедливе суспільство?

Філософські – за зразком: «Що для мене є X? Яке моє ставлення до X?»

- Чи є природа нашим другом?»?
- Чи народився Сократ «у свій час»?
- Як ми можемо створити справедливе суспільство?

Відзначимо, що обов'язковим етапом кожної філософської вправи є рефлексія: бесіда, вправа, нотатки. Наприклад, можна обговорити такі запитання:

- Які питання вважаєте «хорошими / вдалими / проблемними?»
- Які запитання змушують думати найбільше?
- Чиє запитання сподобалося найбільше?
- Чи можна якесь запитання вважати філософським?

Отже, критичне мислення є важливою навичкою XXI століття, достатній рівень сформованості якого забезпечить особистості можливість краще пізнавати і осмислювати навколишню дійсність, шукати відповіді на складні питання. Водночас завдяки такій здатності людина зможе досягнути успіху в особистому житті, бути конкурентоздатною та успішною у професійній діяльності. З огляду на це, важливим завданням є розробка ефективних моделей розвитку критичного мислення у контексті наукової освіти. Однією з сучасних моделей, яка використовується в європейській педагогіці, є «філософський діалог». Завдяки постановці та розгляду суперечливих питань, пошуку відповідей на них, відбувається розвиток здатності аналізувати, аргументувати, шукати найкращі шляхи розв'язання ситуації.

2. Стратегії і практики філософського діалогу

Методика «філософський діалог» Хельског Хансен Гюро [14] є системою вправ:

- А. Опитування;
- Б. Відображення досвіду;
- С. Заяви, аргументи та причини;
- Д. Критерії та погляди;
- Е. Тлумачення та розуміння;
- Ф. Емоції та ставлення;
- Г. Етика та моральні дії;
- Н. Людина в контексті пропонованого питання;
- І. Існування і просвітління.

Автор пропонує чіткий алгоритм виконання кожної вправи, який передбачає: розв'язання суперечливих педагогічних питань і ситуацій, аналіз дискусійних думок щодо навчання й виховання дітей, упровадження інновацій в освіті.

Використання філософського діалогу, розв'язання проблемних / суперечливих питань сприятиме розв'язанню важливих *завдань*: засвоєнню демократичних цінностей; набуттю навичок демократичного спілкування; виробленню фасилітативної позиції; розвитку критичного мислення; вихованню високих моральних цінностей.

У процесі підготовки практичного заняття учитель обирає філософську вправу й заповнює технологічну карту. Наведемо приклади філософських вправ.

Вид заняття: практичне.

Філософська вправа: Запитуйте один одного.

Наочність і матеріали: фліпчарт, аркуші для фліпчарту, маркери, стікери.

Завдання: привернути увагу до проблем освідченої особистості; актуалізувати їх життєвий досвід; розширити їхні знання про важливість мудрості у житті; формувати уявлення про категорії моралі та етики, ознайомити з різними видами ситуацій, коли знання служать людям на користь і шкоду; розвивати здатність зрозуміти зміст повідомлення; формувати вміння ставити філософські питання, навички аналітичного і критичного мислення; виробляти здатність емпатійного сприйняття співрозмовника, пізнання один одного та уважного спостереження.

Вправа. Що означає діяти мудро?

Для стародавніх греків розуміння, яке ми отримали шляхом філософствування, повинно призвести до здорового ставлення,

розсудливих дій і хорошого життя. Абстрактна філософія і реальне життя повинні бути пов'язані. Ви повинні бути тим, про що ви говорите, чим живете, як ви навчаєте, а слова та вчинки повинні бути послідовними. Ідеали не повинні залишатися порожніми словами. Вони повинні бути реалізовані в реальному житті. Отже, для стародавніх греків мудрість, отримана від філософії, мала практичні наслідки, оскільки розвивалася розсудливість людини – або практична мудрість. Етична життєва позиція особистості має важливе значення для розсудливості. Фронесе має на увазі совість і певну моральну сприйнятливість. У свою чергу норвезький філософ-практик Майкл Ноас Вайс називає це «видом визначення що відбувається у даній ситуації (тобто моральним відчуттям)», що проявляється «в цій ситуації» (Weiss 2017). Для Арістотеля благо в першу чергу залежить від розвитку певних рис характеру, які він назвав достоїнствами (як чесність, справедливість, мужність тощо).

Практичне завдання

1. Почніть з питання: «Що це означає – діяти мудро?»
2. Нехай учасники знайдуть приклад з власного життя.
3. Нехай вони поділяться своїми прикладами, як у повній групі, так і в невеликих групах.
4. Виберіть один з прикладів голосуванням.
5. Розпочніть роботу з філософського запитання, спочатку наближеного до обраного прикладу, поступово переходячи до абстрактніших питань.
6. Відповідь на питання має формулюватися одним реченням.
7. Прочитайте текст, який подано з цією вправою. Нехай учасники порівнюють свої приклади та відповіді на текст.
8. Нехай учасники запишуть мета-рефлексію.

Під час роботи необхідно сприяти діалогу за результатами мета-рефлексії, оцінюючи як зміст, так і форму діалогу

Етика та моральні дії

Етика та моральна філософія обговорюють проблеми правильного і неправильного, добра і зла. Ми можемо вчиняти по доброму й правильно, також ми можемо вчиняти допустимі та правомірні дії, що не обов'язково можуть бути добрими. Ми також можемо вчиняти дії, які є неправильними і злими. Моральність – це не лише думки та почуття, це також дії. Що ми робимо для інших?

Більшість людей – ти, я та інші, - хочуть жити добре. Добре і ціле життя – це також моральне життя, життя, де ми можемо в достатній мірі враховувати добробут людей навколо нас. Те, що ми сьогодні робимо, впливає на життя, яке ми матимемо в майбутньому. У той же час, життя,

яким ми живемо сьогодні, є результатом життя, яке ми прожили раніше. Таким чином, як минуле, так і майбутнє присутні в нашому житті сьогодні. У нас є багато загальних висловлювань, які виражають це розуміння. «Що посієш, те й пожнеш» – це одне з них. Питання в тому, що я хочу побачити оглядаючись назад коли мені 20 років? 35? 50? 80? Я, напевно, буду задоволений своїм вибором сьогодні, коли думатиму про своє життя, яке я прожив? Як наслідки моїх дій у житті будуть впливати на сьогоднішній день? Як я можу діяти таким чином, щоб мої дії мали позитивні наслідки як для самого себе, так і оточуючих мене людей? Чи можу я жити з тим, що я роблю зараз?

Іноді на нас впливають зовнішні обставини, які спрямовують життя в іншому напрямку, ніж ми думали або хотіли. Це можуть бути хвороби, смерть, розлучення, нещасні випадки, війни чи стихійні лиха, які зачіпають нас, наших близьких і рідних. Ми не можемо це передбачити. Можливо ми зможемо створити окремі принципи життя, які зроблять нас стійкішими і допоможуть пережити складні періоди? Чи означає це дотримуватися моральних правил, які ми створили для себе?

Життєвий добробут, тобто морально корисне життя, має бути можливістю для всіх людей. Добробут – це те, що ми можемо створити разом і для всіх людей, а не тільки те, що ми можемо створити самотійно і лише для себе. Це передбачає визнання того, що ми завжди живемо разом з іншими, і що ми ніколи не можемо діяти лише для себе, не впливаючи на життя інших людей. Тому моральність також обмежує нашу свободу. Ми ніколи не можемо робити саме те, що хотіли б зробити, тому що своїми діями впливаємо на інших. Моральність полягає в обмеженні себе та відповідальності за наслідки власних дій. Це також означає, що якщо ми хочемо щось змінити у світі, ми повинні почати з себе. Таку позицію висував Mahatma Gandhi, індійський політик та етичний філософ: Ми самі маємо бути змінами, які ми хочемо бачити у світі.

Через філософські діалоги етичні та моральні позиції приходять з надією у ваше життя. Зрештою, всі вони про життя!

Вправа: Догляд та турбота

Філософ та педагог – Нелл Ноддінгс стверджує, що етика повинна ґрунтуватися на ставленнях або достоїнствах, таких як відкритість, чутливість, взаємність і відповідальність, а також говорить про мораль, яка ґрунтується на ставленні до піклування. Вона також стверджує, що етика повинна бути заснована на конкретній особливій ситуації, в якій люди опиняються разом з іншими. Вона розрізняє природний догляд та етичну турботу. Природний догляд – це турбота, яку ми можемо дати, оскільки ми

перебуваємо в тісному зв'язку з іншою людиною. Така допомога не вимагає від нас багато. Це тип догляду, який батьки зазвичай показують своїм дітям, або існує між друзями. Моральна або етична турбота (допомога), на противагу природній, є формою піклування, яка здійснюється, оскільки вона має професійне завдання. Наприклад, медсестра, лікар, вчитель або соціальний працівник демонструє етичну турботу. Ця форма догляду практикується не тому, що ми любимо людину, якій допомагаємо. Ми робимо це, тому що наш прямий обов'язок – адже це наша робота.

Одночасно, всі форми догляду мають бути засновані на бажанні та пам'яті про природний догляд. Пам'ятаючи про догляд який ми отримали або здійснювали, має виникати певний ідеал догляду, що розвивається та зростає як ідея, яка керує всіма іншими діями по догляду, навіть щодо незнайомих людей. Ця ідея може допомогти нам регулювати наші дії.

Практичне завдання

1. Візьміть за відправну точку питання «Що таке турбота?»
2. Нехай учасники наведуть приклади догляду з власного життя, де вони піклуються про когось чи доглядають за кимось.
3. Нехай учасники поділяться своїми прикладами у загальній групі.
4. Обговоріть це питання використовуючи усі наведені приклади.
5. Нехай учасники дадуть власні відповіді на питання одним реченням, індивідуально.
6. Нехай учасники порівнюють відповіді в підгрупах, формулюючи загальну тезу та / або погоджуючи одну із запропонованих пропозицій.
7. Напишіть пропозиції на дошці або на папері фліп-чарту.
8. Порівняйте пропозиції або просто залиште їх так, як вони є.
9. Нехай учасники напишуть власні нотатки з рефлексією [4].

3. Сократівський діалог

Головна мета Сократівського діалогу – це не розповісти, а змусити свого слухача здогадатися, зробити важливе для себе відкриття.

До участі в діалогах за методикою Сократа треба готуватися поступово, оскільки – це не прості діалоги, а такі, які спрямовані на розвиток філософського мислення, діалогічного мовлення.

Так, одним з провідних принципів формулювання педагогом запитань до дітей спрямованого на філософську дискусію, діалогу є застосування

- ✓ лексико-граматичних вправ,
- ✓ організації пошукової діяльності,
- ✓ має бути, принцип багатоваріантності.

Ці всі принципи реалізується в різних навчальних ситуаціях і дає змогу дітям звикнути з думкою, що можуть існувати різні погляди на одне й те саме запитання, не замикатися в межах одного підходу, орієнтує на пошук декількох способів розв'язання поставленого завдання.

Правила, виведені з сократичного досвіду побудови діалогу:

✓ не зважаючи на те, що педагог має чітко усвідомлювати мету й основний напрямок майбутнього діалогу з дітьми, він може лише спрямувати дитину на шлях вирішення поставленої проблеми, але до правильної відповіді та має дійти самостійно;

✓ педагог повинен однаково позитивно, з повагою ставитися до всіх своїх співрозмовників, не залежно від міри успішності, яку вони виявили в ході розмови, і враховувати їхній особистий досвід;

✓ передусім від педагога залежить загальний емоційний дух розмови, цьому сприятимуть його щирість, правдивість і простота у спілкуванні,

✓ важливо також вміння викликати у співрозмовників різні асоціації щодо обговорюваних понять. Адже тільки особисті переживання та відчуття педагога можуть «заразити» співрозмовників інтересом до проблеми, що обговорюється, не залишити байдужими, стимулювати їхню власну активність і суб'єктну позицію.

Існує ряд принципових вимог стосовно **практичного використання сократівського опитування**. Їх не варто ігнорувати, адже вони забезпечать високий рівень ефективності такого методу навчання.

✓ **завчасно подбайте** про базові запитання, які визначають суть та напрямок діалогу;

✓ **поділіть інформацію на частини** (намагайтесь у запитаннях розділити проблему на підпроблеми);

✓ **кожне запитання має** формувати стратегію або модель розв'язання проблеми;

✓ **педагог має натякати на думку**, а не проговорювати готові ідеї для розв'язання проблеми;

✓ **ставте логічні та цікаві запитання**, які встановлюють причинно-наслідкові зв'язки і допомагають шукати нестандартні шляхи розв'язання проблем;

✓ **стимулюйте запитаннями** емпіричне, аналітичне та творче мислення дітей;

✓ **давайте дітям час на роздуми** (щонайменше 30 секунд) та слідкуйте за логічним переходом дитячих міркувань від однієї тези до іншої;

✓ **періодично узагальнюйте сказане** з вихованцями та фіксуйте ключові моменти дискусії;

✓ **підключайте до обговорення весь колектив** та коригуйте відповіді за допомогою запитань, за умови що дитина не зовсім правильно розуміє суть проблеми.

На основі аналізу методики організації сократівських діалогів можна виділити **загальні принципи ведення бесіди**, які актуальні й донині.

Принцип багатоваріантності можна реалізувати через такі запитання, які припускають численні можливі варіанти. Причому педагог від початку орієнтує учнів не на одне, а низку можливих рішень.

Не менш важливим є правильний вибір теми.

Ключова ідея має бути осмислена самим педагогом, як відповідь на запитання самому собі: яку саме життєво необхідну інформацію (переконання, настанову) я хочу, щоб учні винесли з цієї практики?»

Щоб бути готовим до пізнавального діалогу, педагог має постійно працювати над собою.

Навчальна ситуація складається з декількох етапів.

На початковому етапі (мотивація діяльності) педагог спонукає дітей до раціонального розв'язання практичної задачі, вирішення якої можливе за умови використання цієї властивості. Наприклад, розв'язування ситуативних завдань: добра людина, яка вона?

Особливістю побудови діалогу є те, що вчитель після кожного запитання актуалізує досвід дітей: «Що скаже Сергій?», «Що думає Наталка?», «А як вважає Олена?» тощо. Він приймає усі їхні відповіді, заохочує різні розмірковування і пропозиції, навіть найбільш неймовірні. Після чого робить узагальнення.

На другому етапі порушується проблема. Чи згодні ви з твердженням:

«Люби добро, роби добро і бажай усім добра, адже це личить кожному праведнику і мудрецеві».

Третій етап – етап предметно-перетворювальної адекватної діяльності, спрямований на відкриття нового знання – кого можна вважати праведником і мудрецем? Діалог будується так, щоб результат власної діяльності дитини поступово прояснювався, ставав очевидним і нарешті сприймався як відкриття.

Четвертий етап передбачає фіксацію нового знання за допомогою знаків. Зауважимо, що кожен учень самостійно створює модель «Категорії добра і людяності» Учні, які самостійно не склали модель, можуть вибрати одну із запропонованих.

На наступному етапі відбувається відтворення нового способу дій у типовій ситуації.

Останній етап (підсумково-рефлексивний)

Завдяки таким діалогам діти вчаться :

- ✓ комунікувати;
- ✓ чітко формулювати та висловлювати власну думку;
- ✓ аргументувати особисту точку зору;
- ✓ цілісно бачити проблемне питання чи ситуацію;
- ✓ комплексно розв'язувати проблему;
- ✓ приймати обґрунтоване рішення ;
- ✓ шукати альтернативу;
- ✓ створювати нову ідею;
- ✓ взаємодіяти з іншими.

ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ

Дидактичний матеріал посібника містить збірку глибокозмістовних афоризмів, які ведуть читача до розуміння високих моральних категорій та цінностей, їх філософського осмислення.

Види роботи з дидактичним матеріалом

1. Пояснення змісту (базовий рівень). Мета: навчити розуміти сенс афоризму. **Завдання:** - пояснити своїми словами: “Як ти це розумієш?” ; дібрати прості слова – аналогії (мудрість, глупота, гріх); скласти коротке пояснення (1–2 речення). Наприклад: “Мудрий той, у кого не лише слова мудрі...” → *Мудра людина не тільки говорить правильно, а й так само чинить.*

2. Робота з прикладами (життєві ситуації) Мета: пов’язати афоризм із реальним життям. **Завдання:** навести приклад із життя або художньої літератури; визначити: хто в ситуації мудрий, а хто — ні; провести обговорення “Як би ти вчинив?”

3. “Правильно – неправильно”. Мета: розвивати критичне мислення
Завдання: учитель читає ситуацію — учні визначають, чи відповідає вона афоризму ; обґрунтувати відповідь.

4. Добір заголовків / тем. Мета: узагальнення змісту
Завдання: дати коротку назву афоризму: “Про справжню мудрість”, “Про боротьбу добра і зла” , “Про силу совісті”

5. Порівняння афоризмів. Мета: знаходити спільне і відмінне
Завдання: що спільного між афоризмами про мудрість? ; чим відрізняється мудрість від глупоти?

6. Творчі завдання. Мета: глибше осмислення через творчість
Варіанти: намалювати ілюстрацію до афоризму, створити міні-комікс, інсценізувати ситуацію.

7. Закінчи думку. Мета: розвиток мовлення
Завдання: написати есе на тему: “Мудра людина — це та, яка...” ; “Любити Батьківщину – це...”

8. Дискусія «Займи позицію». Мета: формування власної позиції
Питання: Чи завжди мудрість важливіша за силу? ; Чому глупота “ненавидить” мудрість? ; Чи легко бути мудрим?

9. Встановлення відповідностей

Мета: закріплення змісту . **Завдання:** поєднати афоризм і його пояснення ; поєднати афоризм і життєвий приклад .

10. Робота з ключовими поняттями. Мета: формування ціннісних орієнтирів. Поняття для опрацювання: мудрість, гріх, святість, істина, страх Божий, совість...

Порада: починайте з простих видів роботи (пояснення, приклади), а потім переходьте до творчих і дискусійних — так діти краще засвоюють глибокі моральні ідеї.

«Український Екклесіаст: шлях до мудрості, любові й національної самосвідомості»

Про автора

Твори митрополита Феодосія (М.Н. Дикуна-Ваколюка) сповнені безмежною любов'ю до Бога, до України, свого народу, яким вірно служив, виконуючи своє архіпастирське покликання. У творах Владика багато роздумів про долю України, про її духовне покликання.

«Українські козаки всі були глибоко віруючими людьми і вважали, що сама ліпша смерть – це на полі брані за свою віру. А той, хто з них доживав до старості і вже не міг бути оборонцем – такий, як правило, вступав в один із Київських монастирів, щоб там вже не шаблею, а молитвою своєю допомагати своїй Батьківщині. У козаків був один славний звичай: коли вони стояли в церкві, то під час читання Євангелія, тримали свої шаблі перед собою оголеними на знак того, що вони завжди готові захищати ті істини, про котрі мовилось у Святому Письмі, в Святій Євангелії.

Мені б хотілося, - зазначає Владика, - щоб усі ви пам'ятали про це і були гідними нащадками своїх славних предків, щоб ви не зраджували своїх українських ідеалів, щоб ви були стійкими у своїй вірі – стійкими до останнього вашого подиху» [10].

«Без високої духовності нема є людини, держави. Людина без моралі і совісті завжди жорстока і зухвала. Без справжніх моральних устоїв і переконань вона не може приносити користі суспільству. Як поправити тяжку ситуацію і повернути людей до духовності? Лише повернувшись до Бога, Бог – джерело всякої духовності і світла, без Нього не можна жити»

Мудре слово Владики випромінює велику любов і повагу до людини, милосердя, допомагає отримати відповіді на складні питання буття, знайти дорогу до храму, до Бога, до вічних християнських цінностей.

Як відомо, одна з найбільших премудростей Біблії викладена в «Книзі Екклесіаста» (Екклесіаст - старозавітний проповідник). Збагатившись нею і трансформувавши власне світосприймання, богословський і життєвий досвід, Владика створив свій «Український Екклесіаст». Це об'ємний збірник, що складається зі 100 розділів. У його

невичерпних розсипах оригінальних афоризмів – глибина думки і філософсько - духовної мудрості. Він читається з великим інтересом [13].

Цей доробок присвячений українському читачеві.

Ще в свої дитячі роки Владика Феодосій (Дикун-Ваколюк М.Н.) дуже любляв читати блискавичні афоризми древнього мудреця Соломона – його «Притчі», «Премудрості», та «Екклесіаст». Ці твори зачаровували його своєю духовною глибиною, вони здавалися йому то сліпучими блискавками, то мерехтливими зорями на темному небі нашого буденного життя.

Цінуючи чужу мудрість, йому й самому захотілося щось подібне написати. Довго не піднімалася його рука, та ще довше він вагався душею: братися йому за цю справу чи ні, аби не образити своєю простотою стародавню біблійну мудрість. Проте, перебуваючи довгий час за межами своєї милої Вітчизни, він одного разу, покликавши Бога собі на допомогу, взявся таки до праці.

З ласки Божої, цю роботу, як скромний вінок, покладено Владикою до підніжжя нашої Матері – України.

Слово до читача

Юний друже!

Перед тобою незвичайна книга. Вона не дасть тобі відповіді на всі твої запитання, а спонукатиме до твоїх власних пошуків Істини, роздумів та виважених рішень. На шляху до пізнання Мудрості, Духу і Слова ми будемо робити зупинки, щоб відповісти на серйозні питання, обговорити проблемні ситуації, поставити філософські запитання, виробити певні правила, отримати духовні скарби та високі моральні навички.

1. Зупинка запитань – щоб знайти відповіді.

2. Проблемна ситуація - щоб поміркувати.

3. Життєвий дороговказ – щоб пізнати незвичайні, сповнені духовної сили слова Божої Мудрості.

4. За плечима не носити – щоб доторкнутися до народної та людської мудрості, яка не обтяжить, а навчить розуму.

5. У дорозі знадобиться – запам'ятаймо слова, які розширять та збагатять нашу мову

За потреби звертайся до **Понятійного словника**

ПОНЯТІЙНИЙ СЛОВНИК

Благословення батьківське – це добрі слова батьків, їх любов, молитва, підтримка.

Блаженний – це той, хто любить Бога і людей, старається творити добро.

Ввічливий – той, хто виявляє уважність, люб'язність і чемність.

Гріх – це поганий вчинок, яким ми засмучуємо своїх близьких і Бога.

Доброзичливість – щире бажання людям добра, приязне ставлення до людей.

Екклесіаст – це назва, що походить від грецького слова, яке означає – «проповідник» або «оратор у зібранні».

Милосердя – це особливе співчутливе ставлення до немічних, слабких, хворих, тих, кому нікому допомогти.

Мудрість – це стан розуму і душі людини, коли вона знає, як запобігти злу і прагне творити добро, правильно використовує свої знання у житті і ділиться ними з іншими.

Кмітливість – уміння швидко знаходити рішення або відповіді на запитання.

Людяність – співчутливе, людяне ставлення до інших.

Недбалість – байдужість, відсутність старанності, уваги до чого-небудь.

Поміркованість – уміння обмірковувати свої дії, перш ніж їх здійснювати.

Пихатість – негативна риса характеру. Коли людина має надто високу думку про себе і зневажає інших.

Розум -це властивість людини здобувати знання, накопичувати їх, уміти використовувати у житті.

Святий, свята людина – це людина, яку шанують за велику любов до Бога і людей, за добрі справи, які вона зробила.

Смирення – позитивна риса характеру, коли людина поважає інших, має терпіння, не вихваляється, живе у мирі з Богом і людьми.

Совість - це внутрішній голос людини, який підказує, що добре, а що погано.

Скромність – звичка не підкреслювати свої позитивні якості, не хвалитися своїми заслугами.

Щирість – відверта і доброзичлива поведінка людини.

У процесі колективної, групової або індивідуальної роботи
Понятійний словник доповнюється.

Український Екклесіаст

Ця збірка може по праву називатися «Українським проповідником» у світ
Мудрості, Духу і Слова

Глава 1

1. Друже мій, брате і сестро моя! Відкрий мені серце своє і нахили до мене вухо твоє: я скажу тобі слова Божі та святі, слова життя, мудрості і честі. Коли ти приймеш їх усією душею, на твій дім благословення Господне зійде, до тебе слава завітає і щастя прийде, і ти матимеш любов у Бога і від людей.

2. Не може мудрим бути той, хто не має страху Божого.

3. Мудрий той, у кого не лише слова мудрі, а і вчинки такі ж.

4. Мудрість безмежна, а глупота, слава Богу, все-таки десь кінчається.

5. Глупота ненавидить мудрості, а мудрість спокійно споглядає за нею.

6. Мудрість – найкраща корона для царів і для всіх володарів на землі.

7. Благословенний ти, якщо не слухаєш того, що тобі на вухо нашіптує гріх.

8. Бережись людських сліз, а ще більше бережись людської крові, бо її не змиє уся вода, яка є на світі.

9. Жаль мені убитого, та ще більше шкода мені вбивцю – довго й тяжко він буде терпіти муки на землі.

10. *Украдене чуже добро, неначе вогонь у тебе за пазухою.*

11. Злочинець не може заховатися навіть у могилі, бо й там клянуть його люди.

12. Мудрість проповідує, а дурість язиком меле.

13. Коли б усі брехливі слова стали борошном, то воно покрило б навіть самі високі гори.

14. Що таке страх, знають мудреці; зате жахом великим жахаються усі нерозумні.

15. Страх подібний до бурі, а жах – до урагану, який усе живе заставляє божеволіти.

16. Порада мудреця як холодна вода за жаркої погоди; поради ж глупого мов помії на голову.

17. Блажен, хто дружить з мудрістю, бо він завжди споживатиме солодкі плоди її.

Глава 2

1. Хто знайшов правду Божу, той – мудрець над мудрецьми.
2. Срібло з часом стає чорним, а правда Божа сяє повік.
3. Ніщо так не потрібне людині, як Істина Господня, бо все на світі тліє, умирає, пропадає, а Істина завжди перебуває.
4. Страх Божий робить нас скромними, а без нього ми стаємо самовпевненими нахабами.
5. Непорочність – найкращий щит і броня для людини.
6. Багато доріг у Господа, і всі вони ведуть до життя вічного; багато стежок без Бога, і всі вони ведуть до вічної погибелі.
7. Щоб судити правдиво, треба пізнати Господню правду.
8. Коли Істина Божа поселиться в серці твоїм, тоді серце твоє зацвіте цвітом радості та спокою.
9. Серце праведника пахне істиною, а брехливе серце смердить гноєм.
10. Приходить у відчай кожен, хто забув дорогу до вічної Правди.
11. Неправдива дорога починається за ясного дня, а кінець її ховається у вічному мороці.
12. Блажен той, хто рятує ближнього свого від пекельної путі.
13. Сама надійна дорога це та, яка веде до істини; а самою небезпечною є та, що веде нас до брехні.
14. Розкіш, щастя, благополуччя допомагають людині забувати Бога.
15. Хто загубив Бога, той загубив усе.
16. *Зла людина, як терновий куц при дорозі, – вона колючками шпигає і добрих, і злих.*
17. Щоб уникнути сварок, ніколи не діли шкури невбитого ведмедя.
18. Ті, що пишуть закони, дуже часто живуть беззаконно.
19. Лише бездушна людина не вірить в душу.
20. Друже мій! Нікому не бажай зла, бажаючи комусь зла, ти непомітно сам станеш злим.

21. Досить злому того зла, яке він сам собі робить; а ти не будь причетним до нього.

22. Люби **добро**, роби **добро** і бажай усім **добра**, адже це личить кожному праведнику і мудрецеві.

Глава 3

1. Не знає спокійного сну той, у кого неспокійна совість.
2. Мир може бути тільки Божий. Іншого миру не шукай, бо його немає.
3. Мирне серце примножує дні нашого життя.
4. Сину мій! Люби мир і тихий лад. Напиши їх на серці своєму, і тоді полюбить тебе Бог і люди благословлять.

5. Ніщо так не точить людського серця, як хробак заздрощів.

6. Любов ніколи не програє, любов ніколи не помиляється; якщо її і скривдять на землі, вона знайде притулок собі у небі.

7. Нема любові без правди, і правди нема там, де відсутня любов, – на любові тримається світ.

8. Пам'ятай: те, що побудувала любов, легко руйнує ненависть.

9. Ненависть завжди жила і нині живе тільки на руїнах. Горе тому, хто взяв її собі кумою.

10. Надійся на Бога і ніколи не покладайся на свою спритність, бо багато спритних плачуться на долю свою.

11. *Загнздай брикливу природу свою, а віжки віддай в руки Божі, і Він поведе тебе мирними путями й не дасть звалитись у прірву тобі.*

12. З усіх видющих самий видющий той, хто завжди бачить недоліки свої.

13. Справжня мудрість може бути тільки святою, бо вона йде від Бога Святого; а те, що не від Бога, не може бути мудрим.

14. Мудрість та Істина – родичі між собою, але Істина вища, бо мудрість Істину прагне пізнати, а Істина від віку знає саму себе.

15. Істина вічна. І тому блаженний мудрець, що йде до Істини, бо він іде до вічності.

16. Істина безмежна, тому її можна пізнавати, до неї можна наблизитися, але ніхто й ніколи не може її вмістити у самого себе, бо обмежене не може охопити безмежного.

17. Закони, які не містять основ милосердя, написані людською кров'ю.

18. Де гріх, там страх і жах. Біжить, не оглядаючись, грішник і не знаходить собі спокою.

19. Мружить очі свої хитрий, а мудрець дивиться спокійно і просто.

20. Бігають очі у лукавого, а праведник дивиться спокійно і лагідно.

21. Святість – це дерево, на котрому ростуть плоди безсмертя.

22. Щасливий той, хто знайшов правду; та блажен і той, хто її взявся шукати.

23. Путиями неправедними ніколи не здобудеш правди.

24. Як роса для трави, так правда для душі.

25. Друже мій! Помилково вибрана дорога приведе тебе до ще однієї помилки, а не до добра.

26. Провидіння усім вказує вірну путь, та не всі нею йдуть.

27. Брате мій! Бережи розсудливість та поміркованість – в них справжнє життя та спокій душі твоєї.

Глава 4

1. Запам'ятай: не та рука високо цінується, на якій багато дорогих пернів, а та, котра сипле щедроти.

2. Мудра голова красива навіть без корони.

3. Милый мій! Ходи дорогами, протоптаними правдою, і ти ніколи не спіткнешся.

4. Добро душі твоєї сій направо й наліво; прийде час, і ти будеш пожинати його сторицею.

5. *Поспіши руку твою подати слабому, вона від цього стане ще сильнішою.*

6. Рука, яка дає, ніколи не спорожніє.

7. Доброї справи не відкладай на завтра, бо не знаєш, що може статися з тобою за годину.

8. Добра справа, зроблена з запізненням, подібна до перезрілого яблука.

9. Добре робить той, хто все робить своєчасно.

10. Мудрим я назву того, хто все робить у свій час і в потрібному місці.

11. Навіть добра, але недоречна справа виглядає білою латкою на чорній сорочці.

12. На кожній душі невидимо висить табличка: «Вхід стороннім заборонено!»

13. Коли тобі хтось відкрив своє серце, будь обережним, щоб не влізти туди з ногами.

14. Собаки гризуться, глупі люди лаються, а мудреці обмінюються своїми думками.

15. Брате! Коли осінь з'явилася на скронях твоїх, то прийшла пора подумати тобі вже й про зиму...

16. Кожен дивиться на світ крізь своє серце.

17. Бог дав тобі очі, щоб ти бачив не лише Його творіння, а і Його Самого. Якщо ти Бога не бачиш, – ти самий нещасний сліпець з усіх сліпців.

18. Розсудливий ти, якщо ти міг згрішити, і не згрішив.

19. Благословен той день, коли ти мав можливість впасти у гріх, але втримався і не вчинив цього.

20. Зроби наставником своїм Господа Бога, і Він усі твої криві путі зробить прямими. ь

21. Брате мій! Прислухайся до сумління свого, адже через сумління говорить Праведний Бог.

22. У безодню легко впасти, та важко з неї вибратись.

23. Мерзотний перед Богом кожен розпутник, тому що Бог любить чистоту білу, мов сніг.

24. Ніхто так гірко не ображає Господа, як той, хто рече в серці своєму: «Немає Бога!»

25. Собаки гризуться, глупі люди лаються, а мудреці обмінюються своїми думками.

26. Брате! Коли осінь з'явилася на скронях твоїх, то прийшла пора подумати тобі вже й про зиму...

27. Кожен дивиться на світ крізь своє серце.

28. Бог дав тобі очі, щоб ти бачив не лише Його творіння, а і Його Самого. Якщо ти Бога не бачиш, – ти самий нещасний сліпець з усіх сліпців.

29. Розсудливий ти, якщо ти міг згрішити, і не згрішив.

30. Благословен той день, коли ти мав можливість впасти у гріх, але втримався і не вчинив цього.

31. Зроби наставником своїм Господа Бога, і Він усі твої криві путі зробить прямими.

32. Брате мій! Прислухайся до сумління свого, адже через сумління говорить Праведний Бог.

33. У безодню легко впасти, та важко з неї вибратись.

34. Мерзотний перед Богом кожен розпутник, тому що Бог любить чистоту білу, мов сніг.

35. Ніхто так гірко не ображає Господа, як той, хто рече в серці своєму: «Немає Бога!»

36. Гнів Божий над кожною «Вавилонською вежею» і ласка Божа перебуває над кожною хатиною, де живуть смиренні.

37. Той, хто ходить довкола стовпа, нікуди не прийде; той, хто живе без Бога, подібний до нього.

38. Гнів Божий над кожною «Вавилонською вежею» і ласка Божа перебуває над кожною хатиною, де живуть смиренні.

39. Той, хто ходить довкола стовпа, нікуди не прийде; той, хто живе без Бога, подібний до нього.

40. Праведник жне святу славу, а грішник пожинає чорну ганьбу.

41. Мудрість веде людину битими шляхами, а глупота – вибоїнами та ямами.

42. *Мудрість як зірка сяє на чолі твоєму, а глупота подібна ганчірці на голові твоїй.*

43. Обережність – добра підпора у житті людини.

44. Будь обережним з гострим ножом, та ще більш обережним будь з язиком своїм, бо те й інше ріже без жалю.

45. Друже мій! Шукай справжньої мудрості, вона возвеличить тебе і від багатьох бід убезпечить тебе.

46. Ніщо не може зрівнятися з мудрістю: ні слава, ні багатство, ні здоров'я – все це приходить і відходить, а мудрість завжди лишається з тобою.

47. Як волосина в борщі, так слово глупого в мудрій розмові.

48. Хочеш жити спокійно, не бігай за нечестивими, не шукай дружби зі злочинцями, не випивай з лиходіями.

49. Бачиш лиходіїв – пройди мимо, чуєш лихословів – затули вуха, зустрів п'яницю – обійди стороною. Коли чинитимеш так, уникнеш злої пригоди.

50. Коли кличуть тебе на зле діло, позич у лані ноги.

51. Зла людина й заснути не може, поки не вчинить комусь якоїсь капості.

52. Кожен бешкетник вважає себе героєм, . . . хоча в дійсності він – звичайнісінький хам.

53. Погані звички зіпсованого товариша перейдуть на тебе так же просто, як короста.

54. Нечестивий обідає беззаконням і запиває матом. Не сідай з ними за один стіл, бо лихо будеш мати.

55. Розлючена людина – рідний брат божевільного.

Глава 5

1. Дорога праведного вся у сяйві, а путь нечестивого в густому мороці.
2. Велика та мудрість, яка намагається пізнати все земне, та вища за неї та, яка пізнає небесне.

3. Дурень ніколи не знає, де він спотикнеться, а мудрець це передбачити прагне.

4. Глупий біжить навпростець, а мудрий обережно вибирає дорогу.

5. *Бережи очі свої від пороху, а серце – від гріха; бідні очі заповишені, нещасне серце, заповнене гріхом.*

6. У кого серце нечисте, у того язик брехливий і уста зрадливі.

7. Тіло – вірний слуга твого духу, і тому щади його, аби воно довше послужило тобі.

8. Із серця, як із джерела, тече у світ цей добро і зло. Дбай про серце завжди.

9. Перше ніж ступити, подивись, куди ступаєш. Перш ніж щось сказати, подумай, що з цього буде.

10. Дорога твого серця хай буде прямою, бо до неба йдуть все прямо і прямо.

11. Ноги твої хай не поспішають на путь зла, бо там розставлені капкани.

12. З Господом пускайся в путь, тоді легко тобі буде і до успіху ноги доведуть.

13. Радощі як мед солодкі, але наслідки, часом, як полинь гірки, як блекота неприємні.

14. У беззаконня один напрямок – до смерті, до духовної безодні.

15. Хто упивається насолодою від гріха, той п'є духовну отруту.

16. Хто сьогодні весело співає сороміцьких пісень, той завтра голосно ридатиме.

17. Нема на світі сталості: навіть хмарочоси і ті хитаються.

18. Світ подібний до моря, а ми – рибалкам біля нього. Щасливий той, хто виловлює найкраще з моря.

19. Безсоромність – кінець прекрасному в людині.

20. Отрута менше шкодить тілу, ніж гріх душі.

21. Гріх добре видно на фоні світла, а добродієність висвічується і у темряві.

22. Нагодуєш тіло зголоднілого – нагодуєш свою душу.

23. Чужою славою ситий не будеш.

24. Чуже слава, як чужі чоботи: то вони затісні, то занадто великі.

25. Світ цей для душі, як чужий дім. Скільки в ньому не живи, а додому повертатися неодмінно прийдеться.

26. Сину мій! Не нехтуй настановами мудрих, особливо, коли ти сам нічого мудрішого придумати не можеш.

27. Хай вухо твоє завжди чує корисне, чисте, святе. Не дозволяй влазити туди нічому непристойному.

28. Не дивись на те, що може до зла нахилити серце твоє.

29. Що побачиш, що почувеш, те й оселиться в серці твоєму.

30. Той, хто убиває в собі гріх, не вбивцею є, а переможцем.

31. Від води ще ніхто не став алкоголіком, бо створене Самим Богом не може шкодити людині.

32. Ніде не заховаєшся від Бога, усіх Він нас бачить як на долоні.

Глава 6

1. Люби ближнього свого, але не поспішай покладатися на нього, щоб серце твоє не пило гіркого розчарування, коли він, бува, зрадить тебе.

2. Не поспішай зв'язувати себе різними обіцянками, аби не стати невільниким своїх непродуманих зобов'язань.

3. Будь другом ближньому своєму, але боржником його намагайся не бути, щоб друг не перетворився на ворога твого.

4. О, ледарю! Не бери собі за приклад трутня. Повчися у мурашки, вона їсть солодкий хліб своєї працелюбності.

5. Не спи надміру. Часом насняться людині гроші, та хто ж ними розбагатів?

6. Не спи багато – залиш частину сну для могили.

7. Ледачий обкрадає сам себе. Пам'ятай про це, друже мій!

8. Остерігайся того, хто розповідає щось бридке про ближнього свого, бо завтра він говоритиме ще бридкіше про тебе самого.

9. Не смійся з біди чужої, бо гірка доля може завтра спіткати й тебе.

10. Далекі від Бога сміхотворці. Очі Господні більш лагідно дивляться на тих, хто плаче.

11. Бридкий Господу язик людський брехливий, лукавий ще й крикливий; Бог любить людей щирих.

12. Лжесвідок, брехун і наклепник – діти однієї матері.

13. Хто сварить між собою братів, той кидає голівешку в суху солому. Битиме такого Бог.

14. Правду зроби своїм другом і вона буде тобі прикрасою, вона освітить шлях твій, під час твого сну вона буде охоронцем твоїм.

15. Друже мій! Братню любов як око бережи, настанови батька свого пам'ятай і благословенням матері своєї дорожи.

16. Братня любов підпорою буде тобі у важкі часи, настанови батька будуть світильником тобі, а благословення матері з дна моря дістане тебе.

17. Не спіши карати голодного злодія, який украв кусок хліба; карай того злодія, який краде діаманти.

18. У скупого хліб черствий завжди, . . як і його серце.

19. Мухи спокійно сидять на гарматі і не бояться, що вона по них вистрелить; не боїться кари Божої і той, хто не знає Божої сили.
20. Брехун ніколи не набалакається, скнара ніколи не насититься.
21. Не має ні в чому потреби той, хто усього себе віддав народові.
22. Даючи Богові, ми даємо собі.
23. Бог ні в чому не має потреби, Бог нічого від нас не забирає, але Йому приємно, коли ми самі себе Йому віддаємо.
24. Небо – це самий надійний банк на землі.
25. Бережи свою честь, бо коли заплямуєш, то її ніякою водою не випереш.

Глава 7

1. Брате мій! Бійся Бога, а окрім Нього нікого не бійся, бо доля твоя в руках Божих.
2. Виконуй заповіді Божі, і матимеш тишу і повсякчасний ранок у душі твоїй.
3. Скажи правді: «Ти – моя мати!», – а закон Божий назви своїм батьком, тоді почуватимешся під дахом Божої благодаті.
4. Двері до гріха – це двері до погібелі, до пекла.
5. Блажен той, хто постійно б'ється з гріхом. Чим запекліша ця боротьба, тим міцнішим з неї виходить переможець.
6. *Голос мудрості як голос сопілки, а дурість реве подібно ослу. Коли, друже, ти почувши десь крик та лайку, так і знай – там осли зібралися.*

7. Гріх намагається прибратися у шати та запашні квіти, аби не чути було його смороду, аби не бути впізнаним народом.
8. Жоден гріх не скаже про себе, що він – злочин. Гріх назве себе «потребою людського ества», «даниною моді», або скаже, що «всі так роблять».
9. Хто допомагає іншим, той допомагає собі; а хто шкодить іншим, той передусім завдає шкоди самому собі.
10. Хто каже або думає, що він святий, той обманюється сам і бреше людям.

11. Хто занадто багато говорить про працю, тому працювати нема коли.
12. Хто від життя намагається взяти усе, у того життя забере ще більше.
13. Деякі, щоб не боротися зі своїми пороками, борються з чужими.
14. Деякі, щоб не боротися зі своїми пороками, борються з чужими.
15. Спасіння наше від Бога, а погибель наша залежить від нас самих.
16. Суд совісті оскарженню не підлягає.
17. Ніякий гармидер не здатен заглушити тихого голосу совісті.
18. Хто не слухає свого внутрішнього голосу, тому доведеться чути голос судді.
19. Хто знайшов собі фальшивого друга, той втратив самого себе.
20. Коротше скажеш – довше пам'ятатимуть.
21. Гола істина притаманна хамові.

Глава 8

1. Премудрість Божа промовляє до нас щодня через бурі, землетруси, сонце, зорі, небо, квіти, щебет пташок. Та на жаль, ми стали духовно сліпими і глухими – нічого не чуємо і нічого не бачимо.

2. *Язык лукавий не може говорити правду, бо від неї пече його, мов від жару.*

3. Люби мудрість, бо саме вона лежить в основі світу. Мудрістю керуються королі, перед нею схиляються володарі землі, нею послуговуються судді. Мудрість – світло у житті, вона завше у злагоді з Господом.

4. Той є справжньою свинею, хто на святому місці поводитьсь по-свинячому.

5. Коли хамство лізе вгору, тоді шляхетність падає вниз.

6. Мудрий учень припускається помилок своїх, але ніколи не повторює помилок вчителя.

7. Хто простив свого ворога, той позолотив свою душу.

8. Воістину ти є праведником, якщо чужа слава не заважає тобі спати.

9. Глупота спочатку б'є обухом. А вже потім дивиться, що з того вийшло; а мудрість діє навпаки.

10. І в доброму знай міру: коли без міри доїтимеш корову, замість молока кров потече.

11. Шляхетність має друзів, а підлість – спільників.

12. Ворогам не показуй свого слабкого місця, бо вони завжди саме по ньому битимуть.

13. Не так гірко купити поганого коня, як придбати зрадливого приятеля.

14. Перемога в ім'я неправди – не перемога, а жахлива поразка.

Глава 9

1. Хама ти відразу пізнаєш у найбільшому натовпі – він штовхається, лається і всіх береться повчати.

2. Хама ніхто не любить, але всі дають йому дорогу, бо в нього на лобі написано: «Я є хам!»

3. Не приховуй своєї мудрості. Ділися плодами мудрості з ближніми своїми, бо справжня мудрість не замикається сама у собі.

4. Хто шукає легких перемог і дешевої слави, той береться пасти вітер у полі.

5. Хто наповнює добром душу ближнього свого, той духовно наповнюється й сам.

6. Крадений сухар здається злодію булкою, а украдена вода може показатись лимонадом.

7. *Розмовляти з безсоромником – пити воду з каламутної криниці.*

8. Пий воду чисто, тримайся вчення правого, і будеш довго і в пошані жити.

9. В брехню залізти просто, а вибратися з неї дуже важко. Хоч вже й не брешеш, а тобі все одно не вірять.

10. В усьому міру знай. Навіть знання не всі підряд хапай, бо є такі, з котрими ліпше було б не знатися.

11. Гарні справи людям залишаються, гарні ж слова швидко забуваються.

12. Легкі слова гупого, але тяжким камінням здаються вони тому, на кого падають.

13. Милим нам здається минуле і гарним те, що ми споглядаємо здалеку.

14. Не всі ті видющі, хто очі має; не всі ті бачать, які дивляться. По-справжньому бачить лише той, хто побачене може достойно осмислити і зрозуміти.

15. Сміх несвоєчасний – все одно, що дощ під час жнив.

16. Коли горе посилається небом, май терпіння; а коли землею – гартуйся і набирайся розуму.

17. Той, хто краде чужу радість, купує собі печаль.

Глава 10

1. Благословен той батько, який виховав благочестивого сина. Нікчемний син – рана для батька.

2. Слухняна, цнотлива дочка – найліпший подарунок для матері.

3. Хороші діти – слава родини.

4. Праведник ситий малим, а нечестивому й цілого світу замало.

5. Працьовиті руки усюди поспівають, а ледачі кажуть, що часу не вистачає.

6. Тільки руки-трударі знають смак спочинку, ледачі руки нудяться безперестанку.

7. Праведник усіх благословляє, бо сам благословен. Беззаконник же людей кляне-проклинає, бо на ньому прокляття лежить.

8. Ім'я праведного живе у віках, а пам'ять про злого з гуркотом котиться у безодню.

9. Праведник Закон Божий у серце складає, а глупий його на язиці мнє і переминає.

10. Дорога до правди одна, бо й правда одна. А хто каже, що їх багато, той вже збився з праведної путі.

11. Бог нам часто прощає гріхи наші, . . . та не прощає їх життя.

12. Де панує ненависть, там руїни; а де любов, там вирує життя.

13. Коли говорить мудрий, здається, що мед роздають; коли ж починає базікати глупий, то неначе тебе палкою б'ють.

14. Праведник роздумує, як би побільше добра зробити, а беззаконник прагне якнайбільше зла натворити.

15. Блукає серед білого дня той, хто відкинув Бога. Він не знає з якого боку дорога, що веде до правди.

16. Багато говорити – багато грішити. Хто притримує свого язика, той мудро чинить.

17. О, слово людське! О, слово Боже! Які ж ви несхожі!

18. Коли у серці лютує лють, тоді ліпше мовчати.

19. Миле слово людей до купи збирає, а різке усіх розганяє.

20. Май у серці своєму Бога, не страшні тоді будуть ні печаль, ані тривога!

21. Де благословення Боже, там успіх; а де його нема – марно ти свою хату будуєш.

22. Печаль ради Бога – то світла радість.

23. Злодій може залізти в комору, а у праведне серце – ніколи.

24. Глупий чинить зло, ніби граючись. Мудрий усе робить обдуманно.

25. Злодій усе може вкрати, не може він забрати лише того добра, яке ти носиш у серці своєму.

26. Правда має під собою вічний фундамент, а кривда стоїть на піску.

27. Бешкетник сам собі вкорочує віку, а потім кричить, що у світі порядку немає.

28. Господь – твердиня наша, Він – радість наша. Він – наша надія. Без Бога не живуть, а животіють.

29. Горе коню, у якого осліп господар; бідна людина, яка втратила здоровий глузд.

30. Приятелем тобі може стати будь-хто, а другом . . . лише гідний твої дружби.

31. Самий небезпечний ворог – це твій колишній друг, бо він знає усі твої слабкі місця і влучно битиме саме по них.

Глава 11

1. Сумління, примусово придушене, – це те саме, що ваги зіпсовані: невірною буде інформація.

2. *Поважно йде дорогою гордість, а за нею, як правило, сліднують падіння і сором.*

3. Смирений вважає, що він іде вниз, а насправді він піднімається вгору; в гордого все буває навпаки.

4. Помирає праведник і на світі стає темніше, а закінчується життя лиходія, і на землі стає світліше.

5. Смиренна мудрість – справжня мудрість, а замішана на гордині мудрість є лукавою.

6. Прямодушний благополучно пройде по життю, мов щасливу мить проживе; а хитрий колись сам себе перехитрить.

7. Все, що починається зі злим замислом, зле закінчується.

8. Праведних спасає правда, неправедних губить неправда. Навпаки не буває.

9. За золото все можна купити, не купиш за нього лише праведності собі.

10. Коли кульгаєш на обидві ноги, не берися доганяти зайця; якщо ти сам увесь в гріхах, не суди праведника, котрий колись спіткнувся.

11. Правда дружить з непорочним, а хитромудрого вона обходить десятою дорогою.

12. Помирає беззаконник, та на жаль, не завжди з ним помирають його діла беззаконні.

13. У лицеміра, як у гадюки, два язика.

14. Багато капканів навколо благочестивого, але спасає його Бог від них.

15. Праведник, подібно сонцю, світить не собі, а людям.

16. Хоч брехні в десятки разів і більше, ніж правди, та все ж таки світ на правді тримається.

17. Зустрів базіку, не квапся відкривати йому свої таємниці.

18. Розголошена таємниця мститься тому, хто перший її розголосив.

19. Людина живе не лише хлібом та водою, . . а й правдою теж.

20. Друже! Не ручайся ні за кого, навіть за самого себе; бо хто знає, що станеться з тобою завтра?

21. Дорогу на ярмарок добре знає кожен. Але хто мені покаже дорогу до серця мого ближнього?

22. Дорога – вірна супутниця, коли в небі сонце сяє, проте легко з неї можна збитися у темряві ночі. Ось чому Христос говорить: «Ходіть, поки з вами Світло».

23. Душа милосердна варта милосердя, а зла душа від зла й загине.

24. Безсердечна людина – це бездушна людина.

25. Лукавий м'яко стелить, та спати завжди доводиться на твердому.

26. Хто сіє правду на землі, той жатиме її у Божому раю.

27. Хто шукає правди, той праведним буде; а хто верне до зла – злим буде.

28. У мерзотному серці не живе Господь. Серце чисте і смиренне вибирає Він Собі.

29. Свинство стає ще більшим, коли воно живе не в хліві, а в палаці.

30. Що кусочок гною, загорнутий у позолочений папірець, то розпутна людина, зодягнена в шати.

31. Книгу цінують не за гарну обкладинку, а за глибокий зміст. Те ж саме можна сказати й про людину.

32. Якби свиня мала силу, вона б усю землю перерила; якби зла людина зуміла, вона увесь світ би спопелила.

33. Праведна душа сама живе і іншим жити дає, а зла душа сама не живе й іншим не дає.

34. Ознака праведного – вічний спокій, ознака злого – вічна тривога в душі.

35. Людина дратівлива і гнівлива ніколи не матиме спокою.

36. Один дає і багатіє, а інший бере і увесь час бідніє.

37. Вчинки людини - це ніщо інше, як відлуння її душі.

38. Злий повсякчас кипить, а розсудливий усе помічає, але мовчить.

39. Брате мій! Борись зі злом, коли відчуваєш, що зможеш його побороти. Проте, коли знаєш, що опинишся на споді, обійди те зло стороною.

40. Зло інколи саме собою помирає, коли його ніхто не будить, не чіпає.

41. Як затяжний осінній дощ, так неприємна безугавна балаканина старої злої баби.

Глава 12

1. Один зріє в добрі, а другий в беззаконні. Коли обидва дозріють, будуть споживати плоди, котрі вони зростили в собі.

2. Усі помисли праведного – свята правда, а грішник обмірковує, як йому влучніше згрішити.

3. Грішник озирається на всі боки, а праведник дивиться тільки на небо.

4. То велика ласка Божа, коли у тебе вірна дружина, добра мати, працююча людина й розсудлива свекруха з'єдналися в одній особі.

5. Коли люди відкинули правду Божу, тоді у кожного з'явилася своя правда. Звідси усі незлагоди й чвари, бо тут «правда» з «правдою» б'ється.

6. Розпутне серце багато лиха готує людині.

7. *Праведник жаліє і пташку, і квітку, а лиходій ладен увесь світ розтоптати.*

8. Ледар нічого собі не придбає, він втрачає навіть те, що мав.

9. Шанують люди праведного, а перед злодієм ніхто свічки не ставить.

Глава 13

1. Примири ворогуючих, і ти матимеш небесну радість.

2. У мудрого радості нікчемної не буває.

3. Серце розпутника – велика смердюча калюжа.

4. Слова мудрого медом пахнуть, а слова розпутника – купа гною.

5. З трутнями дружитимеш – лоботрясом виростеш.

6. Зустрівся з вином – розпрощався з умом.

7. Довготерпеливий насаджує мир у громаді, а запальний сам свариться і других сварить.

8. Язик дурня рани нам наносить, а язик розумного зцілення приносить.

9. Бог так вчинив, що й зло, нанесене праведнику, обертається для нього добром.

10. Людино! Зло, заподіяне тобою ближньому, повною мірою залишається при тобі, . . . ближнього воно зачіпає лиш крилом.

11. Ледачий спить в нетоплений хаті, їсть холодний борщ і ходить в невипраній сорочці.

12. Де правда, там життя, звідти й смерть тікає.

13. *Праведник цвіте, мов вишня навесні, злочинець же духовно в'яне і ніколи ніде не знаходить собі спокою.*

14. Праведник на одному місці міцно стоїть, а лиходій завжди кудись біжить, як те перекотиполе, ніде не знаходячи собі миру-спокою.

15. Ганьба тому, котрий каже, що вже усе знає.

16. Слухняний син буде мати ласку свого отця, а буйний завжди бачитиме батькові насуплені брови.

17. Благословенні ті уста, що не оскверняють себе ні лихослів'ям, ні прокльонами, ані богохульством.

18. Хто береже свої уста від брудних слів, той наповнює душу свою райським ароматом.

19. У злого серця й уста злі, з них постійно капає отрута.

20. Сину мій! Не розлучайся з правдою й вона буде твердим щитом у твоєму житті.

21. Поганий попутник як палка в колесі – він заважає долати дорогу.

22. Злий радіє, коли чуже горе бачить, а благочестива людина молиться й плаче.

23. Лукавий чоловік, заплутавшись у своїх плутнях, не хоче бути самотнім і тягне за собою інших; а чесна людина прагне усім вказати вірну дорогу.

24. Де злигалися обман і лукавство, там не чекай ні миру, ні ладу, ні любові.

25. Мерехтить в очах у того, хто по житті біжить галопом.

26. Поганий сон у надто багатого – йому весь час сняться злодії.

Глава 14

1. Не той мудрий, хто багато дечого вміє, а той, хто завжди мудро діє.

2. Здійснене бажання подібне до з'їденого яблука.

3. Нездійсненне бажання пече, а коли все-таки якимось здійсниться – навіть не гріє.

4. Хто не рахується зі своїми словами, той часто платить за це своїм спокоєм.

5. Знання нам дають насолоду, а світло вказує путь-дорогу.

6. Без знань та без світла людина сліпа.

7. Розумний приховує свою мудрість, а глупий свою дурість виставляє напоказ.

8. Доручиш справу глупому, потім семеро розумних будуть виправляти те, що накоїла дурість.

9. Брате мій! Пам'ятай: яким би ти не був розумним, ти не зможеш випити океану Божої премудрості; але смиренним Бог багато чого відкриває з того, чого не відають горді мудреці.

10. *Гріх за грішником мов лоша за возом біжить, і не захватися від нього нікуди.*

11. Мудрий наїдається, а глупий об'їдається.

12. Батько, який не карає сина, колись буде сам ним покараний.

13. Шкодить нам бідність, псує нас багатство. Пошли нам, Господи, саме необхідне!

14. Совісті шукай лише у того, хто не може жити без неї.

15. Друже мій! Не шукай гріха, гріх сам тебе знайде.

16. Користь приносять лише ті знання, які переплітаються з мораллю.

17. Хто доброму навчає і сам так чинить, той – великий вчитель.

18. Сестро моя! Коли ти хочеш зробити добру справу, довго думай; а коли злу, думай так довго, аж поки тобі перехочеться її робити.

19. Хто навчає, але не прищеплює учневі моральних принципів, той дресує хижого звіра.

20. Мітла лише та чиста, яка нічого не мете.

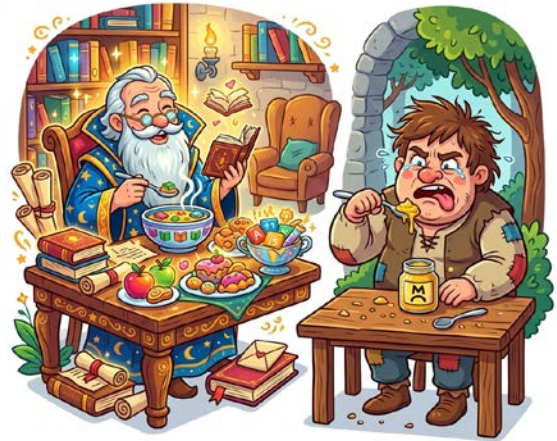
21. Як все-таки обіцянки стають капканом для простаків!

22. Хто викрадає чужу радість, той кличе до себе печаль.

Глава 15

1. Гордість – це батіг, який у першу чергу дубасить свого хазяїна.
2. Де не посіяно, там женця не побачиш. Де нема правди, там праведного не зустрінеш.
3. Віл сильний, але він хазяїна слухається. Коли б так люди слухалися мудрих, скільки б то добра можна було посіяти!
4. Хто щодня полоще розум у горілці, той розумним ніколи не стане.
5. *Знання для мудрого – краций делікатес, а для дурня – гірчиця.*
6. Що у людини в серці, те й на вустах.
7. Глухий сміється з гріха, а муж праведний плаче від нього.
8. Праведне серце серцю праведному вістку подає.
9. Коли серце радіє, коли воно плаче, стороннє око цього не бачить.
10. Палац гордовитого беззаконника упаде, а хатина смиренного праведника стоятиме віками.
11. Гарячкувата людина може так багато наробити вогню, що його ніякою водою не погасиш.
12. Нерозумні люди завжди самовпевнені, розумні ж свою надію на милість Божу покладають.
13. Перш, ніж пускатися в путь-дорогу, сядь і подумай, куди вона тебе приведе.
14. Спочатку грішник сміється над гріхом, а потім гріх сміється над ним.
15. Слово мудрого – на вагу золота, а слова глупого як полова на вітрі.
16. Не вміщаються разом в одному серці радість і печаль – мале людське серце.
17. Житло беззаконника як вертеп розбійників, а келія праведника наче сад квітучий.
18. Божий дім твердо може стояти і на чесному слові, а будівлю беззаконня жодні цвяхи не втримають.
19. Довкола хати глупого завжди крутить вихор, там ладу ніколи немає.
20. Мудрий щосили втікає від зла, а глухий сам біжить йому назустріч.

21. Друже! Ні в чужу радість, ані в чуже горе не встрявай, коли тебе про це не просять.

22. Бідному дивляться на ноги, а багатому – в руку.

23. Бідному при зустрічі кивають головою, а перед багатим шапку знімають.

24. Добре знайомому, але бідному кажуть: «Ми з вами десь уже зустрічались», а про мало знайомого, але багатого, говорять: «Як же, як же! Ми з ним давні друзі!»

25. Один багатий грошвою, а інший – душею.

26. Не стався з презирством до бідного, бо може й сам колись ходитимеш з порожньою кишенею.

27. Деяких порожня кишень більше печалить, аніж порожня душа.

28. Людину з бідним статком відразу помітиш, а бідного духом – через деякий час.

29. Заблудився кожен, хто чинить зло. Коли б він знав, яку ціну доведеться за це платити, не робив би зла.

30. Від усякої праці є якась користь, лише від брехні – ніякої.

31. Якщо душа радіє без видимої причини, значить душа з Богом зустрілася.

32. Вірний свідок на суді може спасти від покарання, а підкупний – твій губитель.

33. Коли Бог твій Отець, то ти – Його син. Отже, живи так, щоб Бог не назвав тебе пасинком.

34. На небі Бог Єдиний і там панує гармонія, а на землі багато різного начальства, тому й порядку так мало.

35. Гнилі ідеї роблять і серце гнилим, а Божа істина його зціляє.

36. Хто глумиться над ближнім, той кривдить Творця.

37. Праведного смерть лякає, а на беззаконника вона жах наганяє.

38. Праведник поміж нечестивих як світильник у темряві.

39. Від меду стають солодкими уста, але не солодшає злий язик.

40. Не на грішницю, а на себе кинь камінь.

Глава 16

1. Тричі благословен той, хто зумів з'єднати у собі мудрість і святість.
У віках житиме він.
2. Гнівлива людина ніколи не має спокою.
3. Образливе слово жалить, як оса, і терзає людське серце.
4. Слово, промовлене тихо і лагідно, гасить гнів.
5. Язик мудрого не говорить пустого, а глупий тарахкотить, мов пусті жорна.
6. Тиха мова робить у серці тишу, а буйна здійсмає бурю.
7. Злий язик кришить навіть камінь.
8. Глупий той син, який не слухається мудрого отця; але мудрим є той, який не успадковує батьківського негативу.
9. В правді велика сила, а в брехні багато насильства.
10. Глупий у молитві просить погибелі своїм ворогам, а мудрий просить Господа помилувати їх.
11. Бачить Господь дно будь-якої безодні, бачить Всевишній кожне серце людське і все, що діється в ньому.
12. Благородна людина у своєму нещасті винить лише себе, а зла звинувачує усіх навкруги, тільки не себе.
13. Гнів для дружби – все одно, що град на спілий виноград.
14. Господь однаково бачить прями путі й криві, але перші для Нього любі, а другі ні.
15. Не так тяжко терпіти гавкання собаки, як лайку безумного.
16. Грає веселкою лице у того, у кого від добра співає серце.
17. Сум на душі – хмара на лиці.
18. Очі доброї людини гріють, мов два маленьких сонечка; у лихої людини очі як нічні блискавки.
19. Очі лиходія випаровують з себе болотний туман, очі благочестивого як дві зірочки в небі.
20. Лиходій ніколи не пізнає справжньої радості, бо його зле серце не вмє радіти.
21. У кого серце сміється і радіє, у того й будній день – Великдень.
22. Ліпше маленький кусочок спожити з благословенням Божим, ніж великий шмат без нього, бо хто живе без Бога, той терпить вічний голод.

23. *Ліпше їсти сухарі з любов'ю, ніж ділити коровай з боєм.*

24. Хам сміється з усього святого, навіть з рідного батька.

25. Глупий радіє там, де треба плакати, і плаче тоді, коли слід було б радіти.

26. Якщо у тебе дуже багато порадників, а ти все одно сумніваєшся, звернися до Бога – кращого Порадника ніде не знайдеш.

27. Мудре слово, сказане своєчасно, – золото; а слово мудре, та несвоечасне – мідь.

28. Мерзотні перед Богом помисли злі, ще більш мерзотні лихі слова, а самі огидні – погані діла.

29. Дружити з гарячкуватим – все одно, що роздягненим сидіти під терновим кущем.

30. Друже! Не чекай від кислиці солодких яблук, не сподівайся на мудру пораду від дурня.

31. Хто бореться проти істини, той веде боротьбу з Богом; а боротися з Богом – це вести боротьбу проти самого себе.

32. Не боїться Бога той, хто не поважає матері своєї.

33. Сидить дурень на коні і коня шукає; ходить безбожник довкола чуда і чуда шукає.

34. Слухняні, милі діти – нагорода батькам від Бога.

Глава 17

1. Користолюбний п'є морську воду, і тому ніяк не може напиться.

2. Не слухає Господь прокляття безумних, а молитву праведника Він завжди чує.

3. У світлої душі й погляд світлий, у жорнової душі погляд роздратованого бика.

4. *Хто шукає мудрості, той обов'язково знайде її, бо мудрість скрізь є, як повітря.*

5. Гордий шукає собі слави і не знаходить її, а смиренний тікає від слави, а вона за ним, мов тінь, біжить.

6. Блаженне те вухо, що любить слухати мудрі розмови; та вже блаженне й те, яке не хоче слухати дурниць.

7. Правда може жити тільки стоячи, а брехня живе й лежачи.

8. Людина планує, а удачу посилає Бог.

9. Душу не зважиш на звичайних вагах, але кожна з них Бог виважує на Своїй духовній вазі.

10. Господь нічого не робить замість тебе. Зате, коли ти покличеш Його, Він радо тобі допоможе.

11. Добре діло ти тільки почни, а закінчить його Бог.

12. Нечестивий – це бур'ян. . . і доля бур'янова чекає на нього.

13. Той, Хто керує Всесвітом, зуміє керувати і тобою. Ти лише попроси Його про це.

14. Не любить Господь гордих сердець, а смиренні Він тримає на Своїй долоні.

15. Коли дме вітер, кожен листочок на дереві ворухиться. Коли у світ приходять біда, кожен з людей мусить скуштувати її.

16. Початок щасливий ще не означає такого ж кінця, бо немало є людей, які гарно починали, але кепсько кінчали.

17. Щира молитва від чистого серця – найкращий дарунок Господу Богу.

18. Хто шукає Бога, той разом з Ним знайде й правду. Хто шукає правду, той знайде Бога, бо вони не існують окремо.

19. Хто милує своїх ворогів, той і сам буде помилуваний Богом.

20. Добробут, побудований на неправді, колись принесе багато горя.

21. Ніщо так не втомлює, як пошуки людської правди.

22. Істина не за горами, вона поруч, тобі тільки треба її розпізнати.

23. Істина більше коштує, ніж усі знання, які є на світі.

24. Знань багато, а Істина одна – усі знання ведуть до Істини.

25. Хто прожив своє життя, збагатившись знаннями, а Істини не пізнав, той марно на світі прожив.

26. Хто шукає Істину, той мандрівник, а хто її знайшов, той став володарем світу.

27. Якщо ти розбив носа своєму ближньому, не вважай, що ти Ілля

Муромець. Ні, ти звичайнісінький розбишака.

28. Хто вимагає від Бога чуда на кожному кроці, той вважає Бога фокусником, а навколишній світ – великим цирком.

29. Чудо – це щось незвичайне, рідкісне і аж ніяк не щоденне, не буденне.

30. Приємні Господу вуста, які говорять правду і лише правду.

31. Правдою тримається світ, пишуться закони, розбудовуються держави, живуть сім'ї. Правдою побудований Всесвіт.

32. Щоб земні закони були твердими і справедливими, їх треба списати з небесних законів. А небесний закон велить любити, терпіти, прощати і якнайменше карати.

33. Хто став на стежку беззаконня, той пішов до погибелі.

34. Ліпше один раз повести себе мирно, ніж сотню разів сказати слово «Мир!»

35. Скільки ти не намагайся показатися миролюбним, та коли в тебе вовче серце, мир до тебе не прийде.

36. Ласка Божа на грішну душу, як теплий дощ на суху ниву.

37. Ліпше зі смиренням ділити горе, ніж з гордовитим радість.

38. Хто на Господа надіється більше, ніж на свої сили, той має успіх у своїх справах.

39. Лайлива мова – отрута для душі.

40. Здоровий глузд – джерело успіху, а дурість ноги мозолить.

41. Ліпше, кульгаючи, помалу йти по істинній путі, ніж мчати без перешкод дорогою неправди.

Глава 18

1. Розмова про розумне приносить духовну насолоду, від пустої балаканини голова болить.

2. У лютої людини гарячі вуста, розпечений язик і вогненні слова.

3. Хто шепоче на вухо, той часто сварить братів, розлучає друзів і сіє чвари.

4. Інколи шепіт буває страшнішим, ніж постріл гармати.

5. Страшна та людина, яка подружилася з неправдою, а в куми взяла брехню.

6. Коли брехня маскується під правду, вона ще страшнішою стає.

7. Наклепник радо слухає брехуна, а брехун із задоволенням прислухається до того, що говорить клеветник.

8. Мудрець своє багатство носить у собі.

9. Хто радіє з чужого нещастя, той ображає Бога.

10. Для того, хто в печалі, найліпшим подарунком є розумне слово.

11. *Люте серце – це піч, у якій вогнем горить і не згасає злоба.*

12. Коли ти на вогнище поклав лють, на підпал узяв злобу і роздмухав усе це ненавистю, такий вогонь не скоро згасне і не одного спопелить.

13. Якщо між братами мир та любов, значить з ними Бог; але Бог відходить, коли брати починають битися.

14. Смаження, з'їдена зі сваркою, погано перетравлюється; а сухий хліб, з миром спожитий, приносить людині користь.

15. Золото очищається у вогні, а людське серце – у кузні спокус.

16. Серце, яке не зазнало спокус, це те саме, що золотий пісок, взятий безпосередньо з копальні.

17. Сивина не завжди є ознакою розсудливості, а тим паче – мудрості.

18. *У злочину, як правило, виростає хвіст, щоб замітати сліди.*

19. Не нагадуй часто друзеві про його гріхи, бо це не сподобається йому і зможе охолодити дружбу.

20. Якщо щиро любиш ближнього свого, ніколи не кричи про гріхи його.

21. Благородна душа не має потреби в тому, щоб розповідати погане про ближніх своїх.

22. Для негідної людина найкраща новина – це погана новина.

23. Зла душа не радіє успіхами ближнього свого, вона скаче, коли ближній плаче.

24. Людина баламутна усіх баламутить, бо полюбляє воду каламутну.

25. Праведник багатий правдою своєю, а зла людина бідна навіть при багатстві своєму.

26. Там, де розумному вистачає одного слова, глупому мало й сотні ударів палкою.

27. Від людини, яка за добро платить злом, відходить Боже благословення і прокляття упаде на неї.

28. Дім, у якому панує зло, довго не встоїть, він упаде мов від землетрусу.

29. Сварка – це вогонь, а смирення як вода. Смиренням завжди гаси вогонь сварки.

30. Хто виправдовує злодія і звинувачує його жертву, тому колись доведеться понести кару злодія.

31. Для чого глупому булава, коли йому більше личить довбня?

32. Знання можна купити, а розуму – ніколи.

33. Лише ті знання корисні, які розчинені на Божій благодаті, інші можуть нести згубу душі.

34. Хто розумом піднімається високо, тому видно багато й далеко.

35. Говори лише про корисне і про те, що добре знаєш.

36. Якщо ти зустрівся з брехуном, постарайся не повірити йому.

37. Повіриш брехуніві – сам почнеш брехати.

38. Душа насичається постом і молитвою, без цього вона вічно голодна.

39. Радість нам приносить здоров'я, а печаль сушить душу.

40. У праведника дві пари очей: однією він дивиться на світ, іншою – в душу.

Глава 19

1. Коли лиходій зрозумів, хто він є, то він уже наполовину лиходій.

2. Серце людини – глибока вода, і ти не вгадаєш, що ховається на глибині.

3. Мудрість – це міст через безодню, це крила, які підносять на висоту.

4. Глупа людина не науку любить, а лише плоди її.

5. Часом і нерозумний, щоб видатись таким, кидається розумними, хоч і чужими, фразами.

6. Мудрість зі своєї висоти ні на кого не дивиться звисока, бо в кожній людині вона

хоче бачити брата.

7. Хто погано працює на власному полі, той сам себе карає й мордує.
8. Хто на висоту піднімається зі смиренням, той високо підніметься.
9. Як не можна самого себе за волосся підняти, так не може людина без Божої допомоги досягти святості.
10. Який високий паркан не городи, а від своєї совісті не огородишся.
11. Друже мій! Коли тобі доведеться вибирати між добром і злом, жереба не кидай, а скоріше роби добро.
12. Хто шукає гріха, той шукає собі смерті.
13. Коли сперечаються між собою сильний і слабкий, підтримай правого, і спокоєм наповниш своє серце.
14. Хто тримає в собі зло, той замкнув душу свою для добра.
15. Який у людини язик, така в неї і душа. Послухай, про що говорить людина: говорить про гниле, то й душа гнила; а розмірковує над святістю, значить душа у неї з Богом говорить.
16. Що у людини на душі, те у неї і на язиці. А що на язиці, те й у душі.
17. Ніщо так огидно не смердить, як язик брехуна і наклепника.
18. Слухати наклепника так же небезпечно, як продавати дьоготь у білій сорочці.
19. Язик несе людям життя і смерть, радість і сльози, рай і пекло.
20. Хто проганяє від себе Бога, той жене від себе своє щастя.
21. Віра – світло наше. Хто не любить світла, той може обійтися без віри.
22. Є віра – є людина, немає віри – замість людини мавпа в людській подобі.
23. Сила гупого в кулаках, а мудрого – у словах.
24. Часом і не гупий може пошитися в дурні, коли він береться не за свою справу.
25. Ледачого робота лякає, а працюючий має втіху від неї.
26. Найкращі руки ті, які щось добре зробили.
27. Ліпше мати менше в кишені, а багато в голові, ніж навпаки.
28. Ліпше мати справу з бідним праведником, ніж багатим розбійником.
29. Дорога гупого не має кінця і в роботі його немає початку.
30. *Праведник молиться Богу, а нечестивий з Ним свариться.*

31. До славетної людини підлабузники летять, як мухи на мед.
32. Слава, куплена за гроші, – ганьба в очах людей хороших.
33. Добра слава і світить, і гріє, . . . та мало хто її розуміє.
34. Знатного, сановитого, багатого усі бачать навіть за лісом, а бідного, та убогого не помічають і у себе під носом.
35. Деколи бідного цураються навіть рідні брати.

Глава 20

1. Один сіє хліб, а інший – істину. Обидва роблять дуже потрібну справу.
2. Хто розширяє свої пізнання, той від багатьох помилок рятує свою душу.
3. Солодкий цукор, солодкий і мед, але Істина солодша їх обох.
4. Навіть наймудріший з мудреців не знає, де починається і де кінчається людська дурість.
5. Правило мудрого – ніколи не поспішати гніватись, а глупий запалюється мов сірник.
6. Гнів начальника, як град на лису голову; ласка ж його мов весняне сонечко.
7. Що в каналізаційних стоках, те у душі злої людини.
8. Лінощі і сон – діти одного батька.
9. Не буває доріг праведних у людини неправедної.
10. Хто дає бідному, той позичає Богові.
11. Батьку! За провини карай сам своїх дітей, щоб їх не карали інші.
12. Батько карає дітей, щоб їх добру навчити; а чужі, караючи, можуть погубити.
13. Зла людина сама себе мучить, б'є, катує, розпинає.
14. Не буває затишку в серці злої людини – там вітри віють з усіх чотирьох боків.
15. Зла людина сама не любить прощати і не любить, коли її прощають.
16. Багато злих замислів таїть у собі зле серце, але, слава Богу, не всі вони здійснюються.
17. Щоб самому бути мудрим, бажано жити серед мудрих.
18. Друже! Вислухай поради друзів, а потім послухай, що тобі говорить власна совість.

19. Коли ти отримав аж сто порад, вважай, що ти не маєш жодної.

20. Багатий радіє тим, що у нього є, а бідний тим, що у нього колись буде.

21. Суд людський такий же недосконалий, як і сама людина. Не знає помилок тільки суд Божий.

22. Ледачий чекає, поки груші самі йому впадуть у рот, а працелюбний лізе за грушами на дерево.

23. Хто не шанує своєї матері, той накликає на себе прокляття.

24. Син, що виганяє з хати батька свого, ганьбить не лише себе, а й свою батьківщину.

25. Син, який судить батька не по правді, буде осуджений правдою Божою.

26. Вино сміється з людини, але вона цього не помічає, не розуміє цього.

27. Хто свариться з сильним, той драгує лева.

28. Необачним я назву того, хто встряє у чужу сварку.

29. Навіть глибину моря виміряти можна, але хто виміряє людські почуття?

30. Праведник той, хто у своєму житті жодного разу нікому не помстився.

31. Тільки безумний може сказати, що він сягнув довершеності.

32. Чесна юність – це добрий фундамент для твого подальшого життя.

33. Сину мій! Привчи око твоє завжди бачити лише те, що потрібне тобі; застав вухо твоє чути тільки корисне для тебе. І ти уникнеш багатьох спокус.

34. Кожне слово праведного, як свічка серед темної ночі; а базікання глупого немов голівешка під носом.

35. Хто краде у свого ближнього, той обкрадає свою душу.

36. Інколи легкий хліб лягає каменем на серце.

37. Священною можна назвати лише ту війну, яка ведеться проти самого себе.

38. Немає війни святої, бо не може бути вбивства святого.

39. Все зло на світі від того, що кожен прагне мати більше, ніж є у сусіди.

40. В основі кожного зла лежить зле бажання – позбався злого бажання і правда засяє в тобі усіма барвами.

Глава 21

1. Брате мій! Не хапайся за чуже добро, бо воно подібне розпеченому залізу.

2. Не розголошуй чужих таємниць, бо втрадиш у людей довір'я.

3. Стережися того, хто багато розповідає про своїх знайомих.

4. Хто злословить батьків своїх, той ніколи не матиме щастя на землі.

5. Сину мій! Не давай надто багато обіцянок, бо ти не знаєш, чи усіх їх зможеш виконати.

6. Слава дівчини у її чистоті, слава матері у її дітях.

7. *Зіпсовані ваги не вірно важать, попсована людина святинєю легковажить.*

8. Слова мудрого сяють, мов перлина; мова глупого, як на чоботях глина.

9. Серцем благочестивого керує Бог, а серце нечестивого несе масу тривоги.

10. Як вода весною виходить зі своїх берегів, так люди часом виходять з-під влади Господньої.

11. Подібно до того, як некеровані весняні води роблять багато шкоди, так і люди, що вийшли з-під влади Господньої.

12. У Бога є така вага, на котрій Він важить людські серця.

13. Щасливий той народ, котрий має над собою володаря, поставленого Богом.

14. Правда в судах – одна з найкращих жертв Господу Богу.

15. Горді очі та ніс задертий огидні Богу.

16. Там, де нетерпеливий губить, терпеливий знаходить.

17. Терпіння, смирення, розсудливість прикрашають навіть мудреця.

18. Украдене багатство – вогонь у твоїй кишені.

41. Богомудрий надіється на Бога, а нерозумний – на свої ноги та кулаки.
42. Хто стримує свій язик, той рятує душу свою від багатьох спокус.

Глава 22

1. Лукавого, хитрого, нещирого не любить Бог, не люблять такого й люди.

2. Стрілець стріляє, але перемогу Бог посилає.

3. Ніщо благословенне не робиться без Бога, без Бога творяться лише гріхи.

4. Добре ім'я не купиш ні за які гроші, воно цінується вище за золото чи коштовне каміння.

5. Ліпше бути славним, ніж широковідомим, бо відомі бувають і не славними. Проте, немає славних, які були б невідомими.

6. *Друже мій! Вибери вірну путь в юності своїй, бо на старості це робити надто важко.*

7. Від путі твоєї буде залежати усе життя твоє: не помились, вибираючи її.

8. Посієш брехню – виросте та палка, якою битимуть тебе.

9. У милосердному серці живе милосердний Бог, а у гнівливому серці буває Той Бог, Який гнівається на зло твоє і карає тебе за це.

10. Воістину безумний той, хто каже собі: «Захоплю світ і стану володарем його!» – Господь скине у безодню такого.

11. Благословення Боже завжди перебуває з милосердними, бо не любить Бог злих та жорстоких.

12. Від крикливого та сварливого щодуху утікай, тоді unikнеш нерозумних змагань.

13. Хто має чисте серце, той має небесні очі і солодкі вуста.

14. Хто дуже цікавиться чужими гріхами, той ходить понад безоднею і заглядає туди.

15. Нещасний і жалугідний той, хто хоче стати благополучним за рахунок ближнього свого.

16. Неправедне багатство – сльози бідняків, і воно колись піде, як попіл за вітром.

17. Милий брате мій! Низько нахили вухо твоє і слухай, що говорить мудрець. Навчись у нього мудрості й правди, і ти достойно проживеш свій вік.

18. Ніколи не помирає мудрість, тому ніколи не помирає й мудрець.

19. *Хто поведеться з запальним, той ходитиме осмаленим.*

20. Хто дружитиме з гордим, той завжди почуватиметься приниженим.

21. Найвищий авторитет у гордого – це він сам.

22. Нехай скучає постіль твоя за тобою, а ти за нею – ніколи.

23. На м'яких перинах ніщо добре не росте – ні слава, ані велич.

24. У праведного один начальник – Бог, а у нечестивця сотні керівників.

25. Бог є найкращим охоронцем хати смиренних, але Він цурається палаців, де гуляє зборисько беззаконних.

26. Серед злих самий злий той, хто робить зло просто так, заради самого зла.

Глава 23

1. Милостиня по-справжньому цінна лише та, від котрої радіє той, хто дає, і той, хто її бере.

2. Коли обідаєш зі старшими, поведяться скромно, щоб не подумали про тебе чогось поганого.

3. *Щастя подібне до весняного метелика: він то на одну квітку сяде, то на іншу полетить.*

4. Скупому сім раз подякуй за обід, але їсти не сідай – він тобі за це вдячний буде.

5. Сироти не кривдь, бо його батьком є Бог, і Він захистить дитя Своє.

6. Хто сироту в свій дім прийняв, той Самого Бога до хати запросив.

7. Уста цнотливі пахнуть трояндою, а уста брехливі – мов розбійників банда.

8. Хай серце твоє не заздрить тому, хто тішиться грішною насолодою, – кінець такого буде печальним.

9. Нехай страх Божий не полишає твого серця, і ти будеш самим хоробрим на світі.

10. У житті ніколи не втрачай надії, бо надія – то майбуття, і в кого його немає, у того немає й життя.

11. Хто лише їсть, п'є і спить, той душу свою заганяє у глухий кут.

12. Знання можна наполегливою працею придбати, а Істину нам відкриває Бог.

13. *То велике щастя, коли діти і батьки розуміють одні одних. У такій сім'ї завжди тиша і Божя благодать.*

14. Дивись на те, що збагачує твою душу, і уникай того, що може розтлити її.

15. Пишається син мудрим батьком, радіє батько сином славним.

16. Де чується стогін? Звідки чути прокльони? У кого бійка та брудна лайка? Все це діється в хаті, де Бога нема.

17. Солодке вино для горла, та гірке воно для душі.

18. Хто зачиняє свої двері перед нещасним, перед тим закривається райська брама.

19. Велике розчарування чекає на того, хто увесь час покладає надію на людей, а не на Бога.

20. Друже мій! Ні ким не очаровуйся, щоб тобі потім не довелося розчаруватися.

21. Ліпше язик відкусити, ніж хулу на Бога говорити.

Глава 24

1. Знання – сила, але не завжди та, що треба. В чистих руках ця сила корисна, а в нечистих – нечиста.

2. Премудрість Божа море посолонила, щоб не псувалося воно, і прісною води у річки напустила, щоб та вода поля і людей поїла.

3. Бог для нас сонце створив, щоб гріло і світило воно. Вночі Він над нами повісив місяць золотий. А коли б два сонця було, хто б витримав таке?

4. Людська мудрість підіймається вище сонця, місяця й зірок; вона спускається на дно моря, вона проникає у сутність буття; але найвища та мудрість, яка знайшла Бога – нашого Творця.

5. Сила чоловіка в розумі його, а сила жінки в сльозах її.

6. Глупота по землі повзає, а мудрість на крилах літає.

7. Дурість зношує сім пар чобіт, а мудрість лише одну.

8. Мудрість вибирає собі дорогу, а глупота крокує навпростець.

9. Мудрість стукає у ворота, а глупота лізе через тин.

10. Глупота заявляє: «Я вже знаю усе!» – а мудрість шепоче: «Я ще так мало знаю. . .»

11. Сильним є той, хто пудові гирі піднімає; але сильніший той, хто себе перемагає.

12. Хто чинить зло людям, той робить підкоп під власне благополуччя.

13. Кожен твій помисел совість записує на скрижалях твого серця.

14. Друже мій! Не думай, що твоїх думок не бачить ніхто. Їх бачить Бог.

15. Якщо тебе й мале горе зламало, значить маленька духовна сила твоя.

16. Спаси ближнього від смерті і Господь добавить тобі життя.

17. Нікого не вбивай ні словом, ні ділом, щоб самому не бути вбитим.

18. Сину мій! Нікого не муч, бо колись ті муки повернуться до тебе з процентами.

19. Як для гортані мед, так для розуму мудрість.

20. Якщо ти набув собі мудрості, твоє майбутнє у тебе за пазухою.

21. Скільки не ображай праведника, сам від цього більш праведним не станеш.

22. *І сонце, і місяць, і зорі, і море – усе прославляє велич Творця свого; не хоче славити Його лише людина – вершина творіння.*

23. Праведник теж часом падає, але він намагається швидше встати. Людина ж, яка любить гріх, не поспішає підніматися після свого падіння.

24. Не радій, коли біда спіткала навіть найзапеклішого ворога твого, така твоя радість противна Богові.

25. Не смійся, коли хтось плаче, щоб Господь не попустив тобі плакати ще голосніше.

26. У злого та лукавого нема майбуття, а перед доброю людиною простирається цілий світ у святому сьайві.

27. Світильник злої людини не світить, а чадить.

28. Брате мій! Дивись не лише на дорогу, а й на тих, що по ній ідуть. Якщо це праведники, сміливо крокуй за ними; коли ж ні, то мерщій шукай собі іншої путі.

29. Щодня вчися правді Божій і інших навчай, вдячні тобі будуть чесні люди.

Глава 25

1. Правда обминає ті вуста, в котрих поселилася брехня.

2. Не говори: «Я йому відплачу!» – бо ти не знаєш, що з того вийде, може статися, що тобі хтось втричі відплатить.

3. У ледачого поле лопухами заростає, у порочного серце гріхами обростає.

4. До завтрашнього дня готуйся вже сьогодні.

5. Не говори: «Я це зроблю завтра», – бо завтра менш надійне, ніж сьогодні.

6. Наклепник – це той, хто замахується на чужу честь.

7. Друже мій! Не вирішуй справ, коли ти розлючений, бо лють є поганим порадником у ділах твоїх.

8. *Не водися з людиною, яку називають свинею, бо захрюкаєш разом із нею.*

9. Є таємниці, котрим ліпше померти з тобою, бо розголосиш їх і не матимеш спокою.

10. Ті таємниці можна розсекречувати, від котрих комусь буде користь, а тобі жодної шкоди.

11. Друже! Спіши творити добро, але не роби цього поспіхом, як заманеться!

12. Доброчесність свою рахуй так: один, два, три, . . . А гріхи ось так: один, десять, двадцять, тридцять три. . .

13. В гарячій суперечці правда горить.

14. Слава Божа, мов сонце: її можна відчувати, – а дивитися на неї не можливо.

15. Милий мій! Увесь час думкою своєю поривайся у небо, бо інакше тебе болото засмокче.

16. Не величайся перед великим, щоб він не зробив тебе дуже маленьким.

17. Сину мій! Будь уважним, коли з тобою говорить старший, бо в устах його життя твоє.

18. Зробивши добре діло або щось хороше, не говори: «Я, я, я!» – адже скромність вимагає сказати: «Ми».

19. Смирений від свого смирення нічого не втрачає, а гордовитого по шапці б'ють і ламають.

20. Свою таємницю замкни на один замок, а чужу – на сім.

21. Хто розголосив таємницю свого друга, той продав його.

22. Запроданцям усміхаються і при зустрічі їм руку подають, але запроданців не люблять.

23. Друже! Намагайся ніколи не судитися, бо навіть у самому справедливому суді є недолік – ти судиш брата свого.

24. Не треба дьогтю, мед можна попсувати і брудною лайкою.

25. Мед удвічі солодшим стає, коли його споживаєш з надійним другом.

26. Злий язик – все одно, що піка, він пробиває серце наскрізь.

27. Язик хоч і м'який, та часто кості ламає.

28. Не будь занадто частим гостем у друзів своїх, бо частий гість – як дощ під час сінокоосу.

29. Молот то б'є, то забиває, то убиває і нічого про це не знає. Знає про це лише той, хто його в руках тримає.

30. Як зламаний зуб стає ненадійним, так ненадійний приятель, котрий поза очі лає.

31. *Що тінь під дубом у спекотливий день, то ласкаве слово для згорьованого серця.*

32. Цінний той слуга, який мудрістю своєю не відстає від пана, але панові цього ніколи не показує.

33. Із серця, доведеного до відчаю, спочатку утікає надія, потім віра і, нарешті, любов.

34. Сумнів у серці робить те

саме, що міль в одежині.

35. Якщо ворог голодний, нагодуй його, . . . адже у ситого злість скоріше проходить.

36. Північний вітер приносить холод, а злий язик – горе.

37. Як склянка холодної води для спраглого, так вісточка з батьківщини тому, хто живе на чужині.

38. Як меду не їдять ложкою, так і щастя. Ліпше, щоб воно приходило до нас потроху.

39. Велика слава, безмежна влада, великі гроші не приведуть нерозумного до діла хорошого.

40. Людина без совісті, все одно, що дім без огорожі.

Глава 26

1. «Суєта суєт – усе суєта!» – сказав колись древній мудрець. І після нього ніхто ліпше не сказав.

2. Люди без Бога увесь час шукатимуть собі веселоців, але веселоці їхні будуть схожими на гулянки під час чуми.

3. Падає релігія – падає мораль, падає мораль – падає економіка, падає економіка – руйнується суспільство.

4. *Хто сьогодні байдуже топче квітку, той завтра спокійнісінько розтопче людину.*

5. Людино, бійся лиходія, але Бога бійся ще дужче, бо в Його руках твоя доля.

6. Усе високо ціниться, коли воно доречне, бо навіть спокійний, теплий дощ заважає під час косовиці.

7. Прокляття не падає на невинну голову, воно повертається до того, хто його виголосив.

8. Плаче, голосить, волає до Бога наша душа, а щоб не чути було цього ридання, ми його заглушаємо такою музикою, від котрої голова колеться і стіни тріщать.

9. Дурень стає ще й смішним, коли видає себе за мудреця.

10. Клишоногого наввипередки бігти не заставляй, недолугому проблеми вирішувати не доручай, лукавому свого серця не віддавай.

11. Вести бесіду з нерозумним про високі матерії – те саме, що стріляти з рогатки по горобцях коштовними камінцями.

12. Терзають людину нечисті думки, мов злі собаки, але жодною палицею їх не одженеш, окрім гарячої молитви.

13. Сильний багато чого може, але не всього хоче; а безсилий усе хоче, та не все може.

14. Необачний той, хто двічі підряд падає в ту ж саму яму.

15. Працьовитий крутиться на роботі, а ледачий – на дивані.

16. Хто втручається в чужу сварку, той виганяє гадюку з нори.

17. Людину, яка призводить до сварки своїх ближніх, образно можна назвати палиєм, бо вона кидає вогонь у соломі.

18. Жарт мусить бути дотепним, необразливим, веселим для всіх. Коли ти так пожартувати не можеш, то не берися жартувати зовсім.

19. Хто висміює, критикує Божий порядок у світі, той не розуміє ні Бога, ні світу.

20. Людино! Не суди правди Божої, бо будеш нею осуджена, – ніколи не суди про те, що вище тебе.

21. Кінчилися дрова – вогнище гасне; нема слів запальних – сварка тухне.

22. У лукавого сім думок на умі, та вибирає він саму згубну, аби точніше поцілити у саме серце ближнього свого.

23. Кожному тяжко на своєму місці, але на чужому було б ще важче. Отже, не слід ніколи нікому заздрити.

24. Ніхто на себе не дивиться звисока, . . . то роби висновок.

Глава 27

1. Ідеш в дорогу на день – бери хліба на тиждень, бо не знаєш, коли тебе Господь додому поверне.

2. Не той багатий, хто багато має та ще прагне мати, а той, хто вдовольняється тим, що вже має.

3. Людино! Не ганяйся за похвалою від людей, бо ця похвала нестійка, вона зникає, як туман.

4. Що може сказати про смак меду той, хто не куштував його? Серце, яке ніколи не любило, що може сказати про любов?
5. Хвалить сам себе той, хто підкупив свою совість.
6. Тільки чиста любов може з правом носити це ім'я.
7. В ситому тілі, як на купі гною, ростуть то поганки, то бур'яни.
8. Жива лише та душа, котра шукає духовної поживи.
9. Хто топче чужу душу, той топче найбільшу святиню, – кари він гідний великої.

10. Солодший мед після полину, дороге те щастя, яке прийшло після страждань.

11. *Птахи навесні летять на свої гнізда, а людину тягне туди, де вона народилася. Лише виродки забувають свою батьківщину.*

12. Приємний запах нюх радує, а приємна новина – серце.

13. Рідні тобі сестри й брати, але найрідніші ті, котрі мислять так само, як ти.

14. Друже! Не дражни чужого пса, не лихослов ворога, бо у першого є зуби, а в іншого – злий язик.

15. Нудний базіка, як затяжний осінній дощ.

16. Усі люди цвітуть однаково, та плоди вони приносять різні: хто солодкі, хто кислі, а дехто й отруйні.

17. Косу гострять бруском, а розум – набутком мудрих.

18. Земля багато дечому нас вчить, але Істина приходить із неба.

19. Людина від людини навчається як доброму, так і злому. Тому-то й сказано: «З ким поведешся, того й наберешся».

20. Хто саджає яблуню, той споживатиме її плоди; хто насаджує знання, той матиме вдячних нащадків.

21. *Злість спотворює обличчя так, як вода, укрита брижами, спотворює лице того, хто дивиться в неї.*

22. Як не можна наповнити безодні, так не можна задовольнити ненаситність людських очей.

23. Хто б'є свого ближнього злим язиком, той колись буде битий дрюком.

24. Людино! Прив'яжи язик свій ликом і не давай йому волі, хоч би він кричав криком.
25. Нахабні очі свідчать про хамську душу.
26. Блажен, хто жаліє людину, тварину і в полі кожна билину.
27. Зле серце – це піч, у котрій вогонь ніколи не згасає.
28. Про хліб насущний дбай, але про Бога не забувай – на Нього завжди уповай.
29. Вітер гуляє, де хоче, проте, помисли твої хай не будуть схожими на нього.
30. Краплина до краплини – буде море, а бажання до бажання утворюють людський характер.
31. Завтрашній день кується нами сьогодні. Тому й сказано: «Що посієш, те й пожнеш».
32. Нерозумний каже: «Завтра зроблю», – а розумний все, що можна робить сьогодні.

Глава 28

1. Біжить нечестивий, та ніяк не може втекти від власного сумління.
2. Чим більше законів, тим більше начальників; чим більше начальників, тим менше порядку; чим менше порядку, тим більше законів.
3. Блаженне те суспільство, члени якого ранком і ввечері моляться Богу.
4. *Як град нищить врожай на полі, так гріхи наші нищать добрі посіви в душі.*
5. Людина, яка відступила від Божого закону, починає видумувати власний закон, щоб виправдовувати своє беззаконня.
6. Зле серце не може змиритися з Божою правдою і тому воює проти неї.
7. Хто має душу, сповнену духовного добра, той – справжній багач.
8. Горе дуже бідним, горе й занадто багатим; благословенні ті, у яких всього в міру.

9. Зовсім неімущий злиться, бо намагається роздобути собі кусок хліба; багатій лютує, бо старається до свого мільйона додати ще мільйон. Отож, не мають спокою обидва.

10. Того, хто порушує державні закони, судять судді. Хто переступає духовний закон, того судить його совість.

11. Неслухняний син – передчасна сивина у батька, розпутна донька дарує матері інфаркт.

12. Мерзотна молитва, яка виходить з лукавого серця.

13. Молитва братовбивці не лине в небо, вона по землі стелеться.

14. Горе тому, хто сам, навчившись злomu, вчить цьому інших.

15. Непорочне серце як лілія перед Господом.

16. Будь благочестивим в очах людських, бо власні очі часто обманюють; змінивши ім'я та прізвище, можна сховатися від міліції, та куди ти сховаєшся від Бога і власної совісті?

17. Увесь світ – це Божий храм, блажен той, хто у світі поводитьься так, як у храмі Божому.

18. Жорстоке серце залізо ламає, жорстоке серце жалю не знає.

19. Жорстокий володар – це кара Божа для людей.

20. Нерозумний володар інколи страшніший від землетрусу і вогню.

21. Лютий, злий серцем, мов голодний вовк – багато людських сердець поглинає він.

22. Нерозумний той володар, який щодня вигадує новий закон.

23. Багато законів породжують беззаконня. А у Бога лише два закони: люби Бога і люби ближнього свого.

24. Хто любить мир, той множить свої дні.

25. Правда у вогні не горить і у воді не тоне, тому що правда вічна.

26. Любов – це місточок від одного серця до іншого.

27. Роби запаси влітку, щоб зима не морила тебе голодом.

28. Щасливий той, хто живе під Божим благословенням; горе тому, хто заслужив прокляття.

29. У добросердечного поснідай, у щедрого пообідай, а скупому замість вечері скажи: «Спасибі».

30. Не примусиш інших чинити по правді, коли ти сам цього не робиш.

31. Не шукай правди у того, хто надто голосно кричить, що він правду любить.

32. Син, який виганяє з хати старого батька, гірший за розбійника.

Глава 29

1. Той, хто радіє чужій біді, сам попаде у біду.
2. Непорочність душі людської – найміцніша стіна у час спокуси.
3. Людина, яка свариться через дрібниці, подібна до бика, якому показують червону шматку.

4. Радіють небеса, коли мудрість і святість зустрічаються в одній людині.
5. Хмуриться небо, коли дурість і розбещеність беруться керувати світом.
6. Вчитель, який володіє широкими знаннями, але порушує закони моралі, нічому доброму учнів не навчить, а душі їхні розтлить.
7. Чим більше сонця, тим тепліше на землі; чим більше праведників, тим світліше на білому світі.
8. Чим більше в тілі людському жиру, тим тісніше в ньому душі.
9. На правді, як на підпорах, стоїть Земля. Упадуть підпори – упаде й вона.
10. Розпуста, пияцтво, богозневага і мат страшніші для світу від гармат.
11. Беззаконня – це та сила, яка може спустошити нашу планету.
12. Мудрість Божа створила світ, а людська дурість увесь час намагається зруйнувати його.
13. Людська мудрість без Божої премудрості – жахливе безумство.
14. Хто намагається витіснити Бога зі світу, той віддаляє людське благоденство.
15. БОГ – є добро, відкинувши Бога, людина залишає собі люте зло.
16. БОГ – є світло, хто гонить від себе Бога, той вічно блукатиме в темряві хибних ідей.
17. БОГ – є вічність, хто зрікся Бога, той осудив себе на вічне вмирання.
18. БОГ – є спокій, хто не має в серці Бога, той живе у вічній тривозі.
19. Нерозумна та людина, яка не вміє стримувати свого гніву.
20. Якщо ти не можеш володіти собою, як ти можеш керувати іншими?
21. Щасливі ті душі, які серед гармидеру світу уміють чути голос Божий.
22. Книга вчить людину мудрості, а палка привчає до порядку.
23. Навіщо ти народив сина, якщо не зумів його навчити добру?
24. Діти чинять щось безсоромне, а сором падає на голови батьків.

25. Породити людину простіше, аніж її переродити.

26. Не хвалися силою своєю, бо бик сильніший за тебе, проте, він не вихваляється.

27. Школа вчить здобувати хліб насущний, а Церква – здобувати життя вічне.

28. *Майстри нас вчать закручувати й викручувати гайки, а Бог нас вчить тримати серце своє в рамках.*

29. Хто береже в собі закон Божий, того береже Бог.

30. Горда людина не може мати друзів, бо в кожному бачить свого раба.

31. Гордість заважає людині побачити себе збоку.

32. Гордий бачить лише себе і більше нікого.

33. З гордим здоровкаються, а смиренному вклоняються.

Глава 30

1. Мудрість дружить зі смиренням, а нерозумний обнімається з гординею.

2. Закон Божий – це щит усіх благочестивих.

3. Імені Божого, святого й чистого, не називай у місцях нечистих.

4. *Чистота тілесна – запорука здоров'я, а чистота духовна – запорука спасіння.*

5. Хто проклинає батька чи матір своїх, той сам на себе накликає прокляття.

6. Ненаситний завжди каже: «Давай, давай!» – і ніколи не скаже: «На».

7. Ненаситний подібний до вогню – він ніколи не скаже: «Досить, вистачить!» – йому завжди мало.

8. Доля Хама чекає на тих, хто зневажає батьків своїх.

9. Земля наша червоніє. І не лише від пролитої крові, а й від сорому за нас.
10. Тіло своє після гріха ти водою відмиєш, але чим можна відмити брудну совість?
11. Де панує гнів, звідти тікає справедливість.
12. Людина у гніві своєму горить, мов у пекельному полум'ї.
13. Де кипить сварка, там правди не питає.
14. Одні люди святі, а іншим доволі, щоб їх вважали такими.
15. І наодинці поведься так, ніби ти сидиш посеред ринку.

Глава 31

1. Хто зловживає вином, той забуває про закон, беззаконня наповнює його душу.
2. Захисти сироту, допоможи нікчемному, і Бог захистить тебе від лихої години.
3. Для правди, для добра використовуй язик свій, і тоді люди благословлять тебе.
4. Гасне сонце, гасне місяць, а світильник душі твоєї хай ніколи не згасає.
5. Не боїться той зими, у кого хата тепла; не жахається той суду, у кого совість чиста.
6. Чоловік – голова сім'ї, а жінка – її серце. Коли вони між собою в злагоді, тоді мир і щастя в хаті.
7. Горе тому, хто лишився сорому, бо без сорому людина – і не людина, і не скотина.

8. *Очима бачимо те, що під носом; а розумом, навіть те, що за лісом.*
9. Давати вдячному означає робити подвійну приємність – собі і тому, кому даєш.
10. Той, хто постійно сміється, – дурень. А той, хто ніколи не сміється, – ненависник.
11. Глупий живе без печалі, а у мудрого сила-силенна клопотів. Та все ж мудрим бути ліпше.

Глава 32

1. Багато суєти у людини, а потрібне їй лише одне – зберегти серце своє від розтління.

2. Все у світі змінюються, як у калейдоскопі, а калейдоскоп лишається тим же.

3. Сонце сходить і заходить, а в душі нечестивого завжди темно, як у могилі.

4. Вітер віє і гуляє на волі. Коли у людини думки так гуляють, про неї кажуть, що вона вітряна.

5. Нема нічого нового під сонцем, ніщо не змінилося під місяцем; як колись, так і тепер любов і ненависть керують світом.

6. Хто трудиться добровільно, легко тому; хто працює з понуканням, у того каторжна робота.

7. Труд добровільний – благословенний труд.

8. *Якщо Бог захоче, то й криве прямим стане, сухе зможе розквітнути і немудрий зможе стати премудрим.*

9. Якщо хочеш для людей приємним бути, не говори їм нічого неприємного.

10. Хто увесь час на людей дивиться косо, у того з бігом часу душа стає кривобокою.

11. Перш, ніж іти сходами прогресу, треба уважно подивитись, куди вони ведуть, – вгору чи вниз.

12. Мертві сорому не знають. А коли живі нічого не соромляться, значить вони мертві духовно.

13. Не шукай в людині того, чого в ній немає, щоб тобі не розчаруватися в ній.

14. Лише ту справу можна назвати великою, яка робиться заради високої цілі.

15. Ненависть така ж довговічна, як і любов.

16. Хай не розкаюється той, хто життя своє віддав Істині, бо вона не залишиться у нього в боргу.

беззаконному місці, але воно було там випадковим, як сонячний промінь у льосі.

17. Кінь не знає, скільки йому літ, може один рік, може – двадцять. Людина ж знає, скільки коню років, скільки сама вона має літ. Сповідь про це людині дух, якого нема у коня.

18. Усе, що створене з землі, у землю повернеться. Тільки дух людський, який від Бога, повернеться до Бога.

Глава 34

1. Вершина усякого знання – пізнання Бога. Хто пізнав усю глибину творіння, а Творця не пізнав, той нічого не пізнав; усе, що він робив на землі, він робив без користі для своєї вічної душі.

2. Ліпше бути покривдженим, ніж кривдником, бо покривдженого чекає в небі нагорода, а кривдника – вічна кара.

3. Трави плачуть росами тільки ранками; а люди плачуть цілими днями і, навіть, уночі.

4. Сльози, сльози! Як вас багато! Це від вас моря стали солоними . . .

5. Гріхи, гріхи! Як вас багато! Безгрішний лише той, хто не встиг народитися.

6. В кожній заздрості – початок ненависті. Хто кому заздрить, той вже починає ненавидіти його.

7. Жовчна людина спочатку з'їдає своїх ближніх, а потім і себе.

8. Хто сидить, лежить, спить і нічого не робить, той з'їдає плоть свою.

9. На двох заздрісників мало багатства усього світу, двом злим тісно на землі, а двом благочестивим просторо навіть у келії малій.

10. Той один, хто має Бога в серці, вже не самотній – їх двоє: він і Бог. Такий має спілкування з Богом, і тому не відає, що то таке нудьга, сум чи розпач.

11. Тяжко не одному, а самотньому.

12. Добре мати друга, бо в лиху годину вас двоє; і нитка, скручена удвоє стає міцнішою.

13. Рука руку миє, серце друга твоє серце гріє, а погляд милий тобі сили надає.

14. Хто низенько вклоняється сильним світу цього, той є ідолопоклонником.

15. Коли йдеш до дому Божого, то забудь про дім власний – піднімись на небо і здобудь там святої сили.

16. В храмі Божому ти є другом Божим, і тому Бог має бути в тебе на першому місці, попереду земних друзів.

Глава 35

1. Навіть у думках нікому не бажай зла, бо Господь бачить думки твої і може покарати тебе за це.

2. Хто чинить самосуд, той з рук Божих вириває Його праведний суд, а це є злочином проти Бога і людей.

3. Найбільша жертва Богові – це самопожертва в Ім'я Його.

4. Друже! Хай язик твій ніколи не біжить попереду розуму твого: спочатку думай, а вже потім говори.

5. Богові не потрібно багато твоїх слів, Йому приємно чути твою щирю молитву.

6. Якщо ти дав Богові обітницю, негайно її виконуй, не гріши довгим відкладанням справи.

7. Рoste твоє багатство, зростає і твій апетит до нього, а відтак, ти ніколи не наситишся.

8. *Ні золотом, ні сріблом, ні діамантами ти не прикрасиш душі своєї. Душу прикрашають чесноти.*

9. Багач завжди спить погано, бо йому муляє золото.

10. Міцно спить той, хто спить мало, і у кого сумління чисте.

11. Хто їсть з озлобленням, той з'їдає свою душу.

12. Хто живе не заради вічності, той життя кидає на вітер.

13. Дуже часто трапляється, що тебе славословить той, хто хоче як найзручніше залізти до тебе в душу.

14. У житті саме цінне – час; а саме час ми найчастіше губимо – марнуємо його в курилні, в ресторані, в колі дурної компанії.

Глава 36

1. Біжить наше життя, швидко біжить. І хто знає, що воно таке – життя?
Учорашній день – як учора випита вода, вже й смак її забувся. А день прийдешній ще незнайомий, і невідомо медом він буде, чи гірчицею.
2. Хто не пізнав Бога – самого головного у житті, той марно прожив своє життя. Він з темряви прийшов і у темряву піде.
3. Хто за життя не пізнав, що таке свята, чиста, висока любов, той хоч би тисячу літ прожив і тисячу разів любив, все одно не знає, що таке справжня любов.
4. Тіло можна наситити тимчасовими благами, а душу – ніколи, бо вона вічна.
5. Де твої очі, там і душа твоя. Не гуляй очима по нечистотах.
6. Сучасна наука вивчає усе: жучка, метелика, море і пісок, але що на світі саме цінне? Людина. Ось її у першу чергу і треба було б вивчати – вивчати її дух.
7. Зла людина є ворогом усім, в тому числі й собі.
8. Коли ти говориш слово «мир», а у серці твоєму пекло, то ти пропонуєш неможливе, ти намагаєшся зловити живу рибину в окропі.
9. Не можна дати комусь того, чого сам не маєш.
10. *На Дереві Пізнання ростуть не лише райські яблука, а й отруйні плоди. Отже, перш, ніж зірвати плід, треба подумати, що з цього вийде.*
11. Знання – це сила, але як часто ця сила обертається проти людини і убиває її!
12. В жорстокому серці нема божественної вологи: на такому серці, як на камені, ніщо благородне не росте.
13. Добре ім'я міцніше сталі. Його час не зітре, його люди не забудуть.
14. Ліпше плакати з тими, що плачуть, ніж реготати з тими, котрі регочуть.

Глава 37

1. Ліпше догану вислухати від мудрого, ніж похвалу від глупого.
2. Ліпше голими руками загасити вогнище, ніж потрапити під гнів злого.
3. Не хочуть вологі дерева горіти, не хоче ледачий нічого робити.
4. Керівник, котрий увесь час давить на своїх підлеглих, не буде користуватися їх любов'ю.
5. Ліпше, коли початок поганий, а кінець добрий, ніж навпаки.
6. Терпеливий багато дечого в житті доможеться, бо в терпінні сила людини.
7. Брате мій! Не поспішай гніватись, бо гнів затуманює розум.
8. Сучасна людина – квартирант у цьому світі. Квартирант злий, неохайний і капосний.
9. У дні благополуччя не дуже радій, у дні скорботи не дуже сумуй. Усе повинно мати розумну міру.
10. Інколи праведник страждає так, як беззаконник, а беззаконний блаженствує мов праведник. Коли бачиш таке, не тужи, бо у Бога до кожного свій підхід.
11. Коли тебе Бог поставив начальником над людьми, не будь надто суворим або занадто м'яким, бо таке не на користь ні людям, ні тобі.
12. Гріховні думки – це підкоп під душу.
13. Друже! Не розпочинай багато справ водночас, пам'ятаючи, що в тебе лише дві руки.
14. Хто хапається за все, той нічого не матиме; хто хоче встигнути скрізь, не встигне ніде. Тому-то й кажуть: «За двома зайцями побіжиш, жодного не піймаєш».
15. Мудрий підкорить сотню немудрих і буде керувати ними.
16. *Ніхто не їздить на санях влітку, а возом зимою. Для всього є час і місце. Хто цього не розуміє, той нерозумний.*
17. Коли тебе лихословлять, заткни одне вухо, а коли хвалять, затикай обидва.
18. Тебе лають, але ти не лай нікого – цього від нас вимагає вища Правда.
19. Мудрість не має дна, і тому жоден мудрець її не вичерпає ніколи.

20. Неуцтво мілке, мов калюжа на дорозі; а пізнання Істини глибоке, як море.
21. Тяжко дряпатись на гору, але як прекрасно на вершині! Нелегко йти по шляху досконалості, але як чудово, коли ти сьогодні став трохи кращим, ніж був учора!
22. Не кажи: «Я все знаю!» – бо твої пізнання перед Божими не більше знань жука.
23. Мудрості треба вчитися, а глупота сама до нас приходиться.
24. Мудрість коштує грошей, а дурість дається безплатно.
25. Вартий похвали той, хто від неї усіляко намагається втекти.
26. Брате мій! Дякуй Господу за все, навіть за горе і біду, бо вони в руках Провидіння є тим батоном, що відганяє людину від безодні.
27. Коли б на світі не було так, як є нині, то було б ще гірше. Бог не знищує зла, він тільки зменшує його.
28. Зло – це ніщо інше, як відсутність добра. Якщо люди хочуть, щоб у світі було менше зла, хай творять більше добра.
29. П'яному море по коліна, глупому гори по пояс; а мудрий знає справжню ціну тому й іншому.

Глава 38

1. Кому манна небесна, кому вогонь з неба – кожному те, чого він заслужив.
2. Хто знайшов справжню мудрість, тому не доводиться шукати дороги у житті, – він уже на ній.
3. Хто виконує заповіді Божі, тому легко виконувати й людські закони.
4. Мудрий добре знає ціну часові і тому не марнує його; а глупий сіє свої дні, наче горох.
5. Перш, ніж ставати володарем над іншими, стань володарем над самим собою.
6. Сіль приємна у страві, але не на ґрунті, від чого ґрунт солонцем стає. Тому я ще раз наголошую: «Усьому своє місце».
7. *Відро води потрібне на початку пожежі, а не тоді, коли хата вже згоріла. От я і говорю: «Усьому свій час».*
8. Запитай осла, для чого він живе. Він не відповість. А скільки ж є людей, котрі теж не знають сенсу свого життя.

9. Коли нас привели на цей світ, нас не питали, і коли забиратимуть з нього теж не питатимуть нашої згоди. Вища воля небес є законом для всіх нас.

10. Вся наша земля – це велетенська театральна сцена, а ми – актори на ній. Хто гратиме гарно, чесно, той нагороду отримає. А хто почне пиячити, ламати декорацію, того покарано буде. Грай, людино, гарно і роль собі вибирай достойну, тоді матимеш оплески і вічність.

11. Талант, як шило в мішку: якщо він у когось є, то обов'язково десь і колись виявиться; звичайно, якщо його перед цим глибоко в землю не закопали.

12. Тисячі гріхів Бог людині прощає. Не прощаються лише ті гріхи, у яких ми не каємося.

13. Одні люди творять, а інші – витворяють.

14. У тиші сердечній добре чути голос Божий, а суєта і гармидер заглушають його.

Глава 39

1. Мудрий тихо сприймає удари долі, а глупий репетує на весь світ.
2. Мудрий свої невдачі сприймає як волю Божу, а глупий лає Творця.
3. Живий осел дорожчий від мертвого коня, а один мудрець вартий сотні дурнів.

4. Все, що діється під сонцем, звершується з волі Божої або при Його попущенні.

5. Не все те погане, що нам таким здається. Не все те гарне, що ми вважаємо таким. Тому-то й сказано: «Не все то золото, що блищить».

6. Дорогий мій! Примирися з Богом і ти примиришся з усім людством!

7. Хліб в міру і вино в міру, і води не через край. Все, що в міру, не зашкодить тобі, ти про це знай!

8. *Хай одяг твій завжди буде чистим, охайним, бо він свідчить про стан твоєї душі.*

9. Хто через лінощі свої носить одяг брудний, пожмаканий, неохайний, той і душу таку ж має.

10. Людина, яка є чистою і духом, і тілом, варта похвали та наслідування.

11. Коли щастя твоє чисте, святе і законне, воно триватиме довго. Якщо ж ні, то воно лопне, як мильна булька.
12. Тварини не знають про те, що вони помруть; а людина знає про це і ніколи не слід їй цього забувати.
13. Не сильний перемагає, а в сильному перемагає Бог.
14. Як риба заплутується в сітці, так грішник заплутується у гріхах своїх.
15. Гріх ще жодного не призвів до добра, гріх веде до погибелі. Блажен той, хто про це увесь час пам'ятає.
16. Ой, як трудно виполоти дике поле, та ще трудніше повиривати бур'яни зі свої душі!
17. Істина – неоціненний скарб, і знаходить її той, хто довго і старанно цей скарб шукає.
18. Часом мудрі слова, сказані тихо, бувають почуті на іншому кінці землі; а крики глупого мало хто слухає.
19. Гнів володаря – гнів лева, ліпше тобі його на себе не накликати.
20. Куля пробиває серце, а зле слово – душу.
21. Погляд милої людини це є погляд неба; а в очах лихої – погляд злого василіска.

Глава 40

1. Зло, замасковане під мудрість, страшніше гармат.
2. Слово глупого під час мудрої бесіди, все одно, що муха в борщі.
3. Добре серце людину веде вправо, а зле тягне наліво.
4. Глухий і на гладкій дорозі спотикається, а мудрий обережно обходить ями та капкани.
5. Сину мій! Якщо начальник твій смиренний, мов ягня, в душі своїй вважай його левом, цим ти заслужиш його повагу і любов.
6. Коли просинається вулкан, від нього утікають звірі і птахи. Коли ж бушує п'яниця, від нього розбігаються навіть власні діти.
7. Якою б дорогою не пішов дурень, він заблудиться все одно.
8. Друже мій! Гаси вогонь на початку, а сварку тоді, коли вона ще не почалася.

9. Не наближайся до трухлявих пеньків, бо може вкусити змія. Не водися зі злою людиною, бо вона може влити в тебе свою отруту.

10. Не заводь дружби з безчесним, бо позбудешся власної честі.

11. Не росте на бузині виноград, не шукай у розпутного совісті, сорому, честі.

12. Навіть тупою сокирою можна зарубати людину, навіть глупим словом дурня можна смертельно вразити серце.

13. На самому швидкому коні не втечеш від долі, яку сам собі заробив.

14. Камінь на серці важчий від того каменя, що лежить на дорозі.

15. Навіть гадюка не чіпає того, хто її не займає; а зла людина кусається без усякої на те причини.

16. Добре слово воскрешає, слово люте убиває.

17. Не кожен той іде вгору, хто йде на гору.

18. Безцільний труд убиває, а цілеспрямований сили надає.

19. Хто не пізнав справжньої біди, той не оцінить і справжнього благополуччя.

20. Горе ногам, коли голова нерозумна; горе народу, у котрого володар не на своєму місці.

21. Все, що мало початок, має і кінець.

22. Переїдання таке ж шкідливе, як і постійне недоїдання. Благополучний той, хто знайшов свою норму.

23. Зла людина нікого не любить, та й її ніхто не голубить.

24. Бачив я ледачого, який взимку лінувався закривати за собою хатні двері.

25. Хто лає владу, той готує собі місце за ґратами.

Глава 41

1. Не кляни ворога свого навіть на самоті, бо слова твої до нього може вітер донести, і він почне мститися тобі.

2. Коли копаєш яму ближньому своєму, то копай не дуже глибоку. Може так статися, що ти упадеш туди сам. Як тоді з неї вибратися будеш?

3. Слова глупого вітер носить, а слова мудрого мов скеля стоять.

4. Хто сьогодні незаконно інших судить, той завтра сам стане підсудним.

5. Коли ти щось знайшов, не спіши радіти, пам'ятаючи, що хтось може у цей час гірко плаче за втратою.

6. *Щаслива та хата, в котрій поселилися Божий мир і благодать.*

7. Благословення оселяється у серці, а прокляття падає на голову.

8. Рука, яка сіє розумне, добре, вічне, ніколи не втомлюється.

9. Як веселка для ока, так щира посмішка друга для твого серця.

10. Довго пам'ятати добро і негайне забувати спричинене тобі зло – ознака доброї душі.

11. Бачив я багато сердець, що були переповнені горя. Але я ще не бачив переповненого щастям серця, яке б казало: «Доволі!»

12. Друже! Уникай радощів, від котрих потім болить голова, серце і душа.

13. Якщо радощі твої чисті, високі і законні – радій радістю своєю!

14. Надмірна печаль сушить серце і викликає відчай. Бережися такої злої печалі.

15. Не той щасливий, хто знайшов золоту жилу, а той, хто знайшов золоту середину.

16. Друже мій! Молися ранком, вдень і ввечері. Молися в дитинстві, коли станеш дорослим, і на старості теж молися. Молитва дасть тобі натхнення і силу, молитва до правди завжди приведе.

17. Є правда добра, а є правда зла. Добра воскрешає, а зла убиває. Не говори увесь час горбатову про його каліцтво, не кажи безнадійно хворому, що він завтра помре, бо хоч це і правда, але яка користь від неї? Не засмучуй чужої душі, щоб гнів Божий не впав на тебе.

18. Зважуй вчинки свої перш, ніж діяти.

1. Радій, брате мій! Радій життям, квітами радій, радій сонцем, поки воно ще за вічну хмару не зайшло.

2. *Півень будить нас тільки від сну. Жаль, що він не може розбудити людської совісті.*

3. Гарно цвіте яблуня, чудово цвіте вишня. Та немає цвіту милішого від того, коли під впливом Божої благодаті квітне чиста людська душа.

4. Не сам глек по воду ходить, не сама людина добро робить – їй у цьому допомагає Божа благодать.

5. Коли немає відра біля криниці, води не набереш; якщо у людини немає серця, добра у неї не знайдеш.

6. З порожньої цеберки води не нап'єшся; з порожньої голови розуму не наберешся.

7. Коли глек розбився, вода в ньому не тримається. Розбите серце не тримає добра у собі.

8. Лагідні слова – масло для гортані, лихі слова – цвяхи у серці.

9. Люби Господа і на душі твоїй буде ясно як на півдні, північ ніколи не затьмарить душі твоєї.

10. Хай ім'я твоє не буде символом зла.

11. Люди люблять того, хто уміє любити їх.

12. Везучому везе, а невезучого везуть, але не туди, куди б йому хотілося.

13. Надмірне сонце робить темним наше лице, а беззаконня – душу.

14. Уся земля – то Божий сад, найкраща в ньому деревина – то свята людина.

15. Людина у розквіті духовних сил своїх краща від усіх квітів земних.

16. Ніхто не в захопленні від квітки зів'ялої, ніхто не замилюється людиною гнилою.

17. Як помітна лілія між осокою, так не сховається праведник поміж беззаконними.

18. Мудрець, який замовк і не проголошує істини, подібний до замкненого колодязя.

19. Любов – це знамено людини, котрого не має жодна тварина.

20. Мудру людину ми слухаємо мов солов'я; а теревені дурня сприймаємо як мукання бугая.

21. Як весною від квітучого саду розливається аромат, так від святої людини йде Божа благодать.

22. Ворожі полки зі штандартами не лякають так нечестивого, як одна єдина людина, яка стоїть на Божій варті.

23. Закон Божий хай завжди буде перед очами твоїми, як перстень на руці твоїй, тоді серце твоє не піде блукати дорогою зла.

24. Важко жити людині, у якої на землі нема нічого святого.

25. Полюби, людино, правду Божу, святу, милосердну, і вона спасе тебе від духовної смерті.

26. Мудрість людину до Бога наближає, а лукавство наше Його від нас відганяє.

27. Лукавство, навіть на ярмарку, річ непотрібна; а у святому ділі зовсім зайве воно.

Глава 43

1. Бог бачить наше серце, його наміри та бажання – хай нічого не буде в серці такого, що могло б образити Серцевідця Святого.

2. Вчитель, який постійно не вчиться сам, вчити інших не може; лікар, який не може вилікувати себе, іншому не допоможе. Тому-то і сказано: «Лікарю, зцілися сам».

3. Лукава душа не може бути мудрою, вона може бути хитрою.

4. О, друже мій щирий! Вовіки не нарікай на Бога і не кажи: «Чому Бог чинить так, а не інакше?» – Господу видніше, як треба діяти. Ти так говориш, бо думаєш лише про земне життя своє, а Бог – про земне і небесне. Ти дбаєш про тимчасове, а Він про вічне. Ось чому діла Божі не завжди збігаються з твоїми думками.

5. Велике зло від злого слова: воно убиває і палить, і трусить, народжує війни і вселюдську ненависть. Воістину велика сила у злого слова. Стережися його!

6. Хто не ходить путями праведними, той вкорочує собі життя

7. Хто любить неправду, той сам шукає собі кари не лише від людей, а й вічного покарання.

8. Хто ходить, обійнявшись з розпустою і вином, той прикликає до себе смерть і ганьбу.

9. Навіть отрута в малих дозах інколи корисна для лікування недуга, і великий кусень хліба часом може зашкодити здоров'ю. Звідси висновок, що все мусить мати розумну міру.

10. Невіруюча людина, побачивши чудо, говорить: «Випадково це сталося», – а віруюча говорить: «Від Бога це».

11. Усе людське мінливе і проходить, як мить, лише Господнє вічно стоїть.

12. З усіх радощів найсвятіша та, коли ти радієш радощами ближнього і не заздриш йому.

13. *Наші дні проходять, як яблуневий цвіт осипається. Як проходить весна-красна, так минає наша молодість ясна.*

14. Будь уважним до свого слова, бо воно є втіленням душі, іскрою твого серця.

15. Таке коротке наше життя для творення добра, та водночас воно занадто довге, щоб натворити зла.

16. Премудрий Соломон усього спробував, живучи у славі, багатстві, не відмовляючи собі ні в чому, задовольняючи будь-яке бажання – усе спробував, щоб потім авторитетно нам заявити: «Усе марнота (суета суета)». Здається, все ясно. Але кожному хочеться самому всього скуштувати, щоб перевірити, чи правду сказав цар Соломон? Ось і пробують. А на кінці життя, коли вже всього перепробували, кожен каже те саме, що й древній мудрець.

17. Життя наше як роса, як ранковий туман, як лет швидкого птаха, як тінь легкої хмаринки – було і вже його нема.

18. Те, що запечатав Бог на небі, ніхто на землі не розпечатає, – блякнуть земні таємниці перед небесними.

19. Те, ще деколи п'янить і дає насолоду, інколи світові несе анархію і згубу для народу.

20. *Милуйся квітами, поки вони не зів'яли; бережи своє серце, поки гріхи його у полон ще не забрали.*

21. Насолоди, насолоди! Гріховні насолоди! Як багато людей ви вже попустили, а з моди не виходите.

22. Не чини утисків сироті, бідному, вдові, старій людині, бо над ними перебуває Бог.

23. Не став силу вище правди, щоб тобі самому колись не загинути від насильства.

24. Як людське тіло не може нормально жити без сонця, так і душа не може жити без Бога; хто відбирає у людини Божество, той заганяє її у вічний морок.

25. Людина, коли приходить у цей світ, ще нічому не навчалася, а плакати вже уміє.

26. Скільки не посипай сіллю чужі рани, твоє життя від цього солодшим не стане.

Глава 44

1. Юнак, який дозволяє собі посміятися над сивим старцем, є правнуком Хама.

2. Праведник серед гурту беззаконників є напроханим і дуже небажаним гостем, бо його присутність заважає їм вільно чинити беззаконня.

3. Якщо людина без озлоблення сприймає образу і приниження, вона дійсно має смирення.

4. Велич людського духу випробовується приниженням.

5. Душа не може вважатися великою, якщо в ній відсутнє смирення.

6. Як глек, падаючи на подушку, не розбивається, так і душа смиренної людини, навіть при падінні, залишається живою.

7. Хоч праведник у цілому світі не користується жодними привілеями, він живе вірою у вічність, а це є найбільшим щастям, яке можна мати на землі. Хто живе без такої віри, той існує як лобода в леваді.

8. Коли б не було праведників на землі, дракон беззаконня давно проковтнув би людство, від нього вже й сліду не лишилось би.

9. *Коваль залізо гартує у вогні, а Бог людську душу – в терпінні.*

10. Так само, як іскри летять вгору, і праведники линуць у небо; а нечестивці лежать на землі, мов голівешки згаслі.

11. Праведник – це совість народу, це світильник серед гріховного мороку.

12. Легко тому живеться, хто всією душею покладається на Бога. Бог такого ніколи не полишає в біді сам-на-сам.

13. Господь піклується про весь світ; але милість Божа лише з тими, хто любить Його.

14. Хто ненавидить Божу людину, той не любить і Бога, Котрий обрав цю людину.

15. Юнак, який нехтує порадами старших, не матиме пошани і від своїх майбутніх дітей.

16. Жоден людський намір, захід чи робота, розпочаті без Божого благословення, успіху не матимуть. Як говорять у народі: « Не буде там ні дна, ні покришки».

17. Бруд із рук змивається швидше, ніж із душі, та ще й уміння для цього треба додати.

18. Для свині і безсоромної людини закон один – свинство.

19. Батько, який не виховує своїх дітей, готує їм тюрму і прокляття людей.

20. У мудрості, як у дуба, глибоке коріння; а глупота росте мов бур'ян на смітнику.

21. Кінець усякої доброї справи – слава, а будь-якого поганого вчинку – ганьба.

22. У розпутних батьків, як правило, і діти виростають такими ж, а то ще й перевершують їх у злі. Недарма сказано: «Яблуко від яблуні далеко не котиться».

23. Горе сивій голові, яка заплямувала свою честь змолоду. Пошани від людей такому старцеві не дочекається.

24. Спокуса приваблює мов квіточка, та наслідки її смердючі, як гній.

25. Хто хоче душу свою зберегти в чистоті, той має бути готовим до брудного клепау.

26. Хто за Христом хоче йти, нехай готується до духовного розп'яття.

27. Якщо не можеш знайти золотої середини, знайди хоч ... срібну.

28. Хто полюбляє солодке життя змолоду, тому гірко буде на старості.

Глава 45

1. Ліпше не мати сина, ніж мати сина-зłodія. Негідний син – ганьба для батька і невисихаючі сльози для матері.

2. Краще мати одну дочку цнотливу, ніж сімох дочок повій, які сквернять хату.

3. На розпутниках благословення Божого немає тому, що Господь гною не благословляє.

4. На глибокому, міцному фундаменті стоїть дім праведного, а дім злочинця стоїть зверху – на піску, він скоро упаде.

5. Від великого врожаю дерева ламаються; та як би багато чеснот не було у праведного, він витримує і ще міцнішим стає.

6. Ніхто не падає від надлишку правди, усі падають під тягарем гріха.

7. Не ганьби нікого, навіть останнього грішника, щоб ганьба його не впала на твою честь, бо сказано: «Якою мірою міряєш, такою і тобі відміриться».

8. Сімейство блудних та розпутних, коли на корені не всохне, то згниє, а мирного, тихого щастя воно не побачить.

9. Між витязями витязь той, хто сам себе перемиг.

10. Немає на землі куточка, де могла б знайти собі спокій зла людина; а для праведника вся земля – Божий рай і солодкий спочинок.

11. Щаслива юність та, яка знаннями сягнула старості; Горе тій старості, яка витворює те, що властиво зеленій юності.

12. Мудрість вимірюється не кількістю прожитих літ, а розумними вчинками.

13. Непорочне життя нагороджується тут і там, а безпутне карається і тут, і там.

14. За безпутним життям тінню йдуть хвороби: неврози, пороки серця, рання старість і передчасна смерть, – бо гріхи руйнують не лише душу, а й тіло.

15. Свого серця і свого розуму не годуй злобою, бо від злоби людина божеволіє.

16. Помирає праведник, наче день літній згасає; а смерть нечестивого на бурю схожа буває.

17. Пам'ять про праведного душу зігріває, а беззаконного люди згадують, як чуму.

Глава 46

1. Праведник, хоч і буває осміяним та битим гріховодниками, та правда його не згасає, живе у віках і настає час, коли ім'я його сяє мов сонце; а пам'ять про нечестивого пропадає.

2. Палати, в яких живе горде беззаконня, пустелею стануть; а у вишневих садочках ще довго стоятимуть біленькі хати.

3. Весело починає свій день беззаконня, але ввечері воно скиглить і плаче.

4. Швидко прямуй до святої мети, поки Істина світить тобі, бо коли вона згасне, то будеш блукати манівцями і брехня рватиметься тобі на допомогу.

5. *Тільки чесна людина милується синім небом та лугом зеленим, злочинця ж увесь час мучить нечисте сумління.*

6. Кожен, хто наповнив душу свою беззаконням, по світі не ходить, а блукає.

7. Людина гордовита на всіх згори поглядає, вона б і на себе так дивилася, але не може.

8. Недостойне життя проходить, як страшний сон; а славне минає подібно симфонії, як чарівна музика.

9. Праведного та непорочного гріх шукає, а грішник сам за гріхом бігає і його доганяє.

10. Гріх – це не абстракція, а живе зло, яке наповнює людську душу і руйнує тіло.

11. Гріх – це беззаконня, тобто життя без закону. Таке життя йде до погибелі. Тому гріха слід боятися як пострілу, що убиває душу і тіло.

12. Дні наші сповнені суєти і гріха. І треба святим дивом дивуватися, як Господь нас терпить, милує і, навіть, любить.

13. Надія на самого себе, це є те порохно, яке вітер у повітрі носить.

14. Надмірна любов до тіла – згуба для душі.

15. Жорстокий меч у руках безумця, страшний гнів у нечестивця.

16. Нечестивий цар сам розхитує під собою престол.

17. В духовному настрої будь таким сталим, як небо, а не як хмари на ньому.

18. Світ увесь час змінюється. Незмінним лишається тільки Бог – Творець його.

19. Дружба – гарна річ, від неї багато користі; а від панібратства сама лише шкода.

Глава 47

1. Світильник не бігає по хаті, шукаючи собі зручного місця, а світить там, де його поставили. Так і Божий слуга, будучи духовним світильником, повинен стояти і світити там, де його поставив Господь, а не думати про власні інтереси та вигоду.

2. Хто свято береже святиню, той і сам нею освящається.

3. Хто шукає мудрості і правди, той ніколи не втомлюється; а у глупого завжди ноги болять.

4. Той, хто знайшов Істину, придбав собі справжнього друга.

5. Мудрість стукає в двері до кожного, але глупі не чують стуку цього.

6. Перед Істиною встань і зніми шапку.

7. Хто полюбив Істину, для того вона – і сестра, і брат, і рідня, і найкращий друг.

8. Хто хоче мати безсмертя, той шукає Вічного Бога, Який дає безсмертя тому, хто годен цього.

9. Що таке мудрість, як не симфонія розуму, серця і волі? А ще мудрість дружить з істиною. Без цього мудрість обертається на свою протилежність.

10. Мудрість відкриває нам таємниці неба і землі, таємниці тіла і душі. Мудрість веде людину до вічної Істини, у лоні якої мудрий нап'ється Божою благодаті і після цього спочине навек.

11. Розпутник не може мати миру в душі, злий не стає на путь істини, не назвеш мудрим і братоненависника. Немудрим є той, хто свідомо порушує Закон Божий.

12. Мудрець той, хто пізнав Бога – Основу основ нашого земного і небесного буття.

13. Мудрий той, хто знайшов дорогу до спасіння і нікуди не звертає з цієї путі.

14. Чим більше мудреців у державі, тим більш благополучна вона, а громадяни її можуть насолоджуватися миром.

15. Володар, який зазіхає на чужі землі, поневолює нації та народи, «визволяючи» їх та «допомагаючи» їм, мучить власний народ і розорить свою державу.

16. Справжній мудрець, коли це необхідно, буде страждати сам, але не буде мучити інших. Хто робить боляче своїм ближнім, той є злочинцем і катом.

17. Там, де панує порок, не шукай мудрості.

18. Якщо твій ближній підраховує усі твої огріхи, він не є другом тобі.

19. Чим більше начальників, тим менше тих, хто їх слухається.

20. Мудрець ніколи не скаже глупому: «Ти дурний».

Глава 48

1. Усі люди свою дорогу починають з колиски, а кінчають її в могилі. Але між колискою і могилою у кожного лише свій шлях широкий, кожен мусить своє поле перейти і своє море переплисти.

2. Мудрість має вартість, вищу від срібла, золота і перлів.

3. Мудрість має перевагу над сонячним світлом тому, що воно за обрій заходить, а мудрість ніколи не гасне: і вдень, і вночі вона при тобі, вона годує і гріє, і до святих вершин тебе веде.

4. Вчителю! Перш, ніж вчити інших, переконайся сам у тому, що твоє вчення вірне. Перевір, чи корисна та наука, яку ти маєш дати людям, чи не стане вона чумою в майбутньому?

5. Божу Істину постигай без хитрощів, бо вона хитрих не любить.

6. Хто дружить з Істиною, той дружить і з Богом.

7. Людина без Бога може стати грамотною, ловкою, хитрою, лукавою, а мудрою вона не стане ніколи, бо мудрість іде тільки від Бога.

8. Мудрість – найкращий порадник, заступник і помічник у біді. Мудрість – найблагородніша сила.

9. Мудрість всюдисуща. Вона присутня на засіданнях законодавців, вона проникає крізь забори та тюремні ґрати, вона копає колодязь і сіє жито, вона малює пензлем і запускає механізми – ніщо добре не твориться без неї.

10. Мудрість споконвічна. Вона була тоді, коли Бог створював світ, коли над землею Він простирив небесне склепіння, коли землю засівав травами, коли Бог творив риб, птахів, звірів, людину. Мудрість була вірною помічницею у Бога.

11. Ніщо з існуючого на світі не створене без мудрості, вона – усьому початок і кінець. А дурість увійшла в світ через людський гріх, бо не буває гріха мудрого, як не буває і святості глибокої.

12. Смирена мудрість – голова усіх чеснот.

Глава 49

1. Мудрість древніша від усього древнього. Вона була вже тоді, коли не було ще ні сонця, ні землі, ні зірок, вона вічно перебувала з Богом.

2. Мудрість найкраща, найвірніша, найчистіша наречена у світі. Хто її полюбив, той уже ніколи її не зможе розлюбити.

3. Мудрість сидить на престолах разом із царями, королями і міністрами, шепочучи їм свої поради. Вони керують народами, а мудрість керує ними. Там, де править мудрість, немає нестатків, бо вона – повнота усякого добра.

4. Мудрість навчає людину святій чистоті, розсудливості, працелюбності, вірності та іншим чеснотам. Вона – наш надійний провідник до неба.

5. Мудрість пам'ятає минуле, турбується про день сьогоднішній і думає про майбутнє, щоб привести людину до щастя найвірнішою дорогою.

6. Мудрість знає про те, що існує на землі, під землею, вона знає побудову небес. Мудрість проникає в чужі помисли, розшифровує загадкові погляди й слова – вона допомагає людині уникати пасток на життєвому шляху.

7. Мудрість – нелицемірний суддя, котрого бояться злодії, брехуни, наклепники й тирані. Вона кожному говорить слова правди, а правда її – то блискавка, то грім з ясного неба, від котрого ніхто і нікуди не сховається.

8. Мудрість, коли заходить до хати, говорить: «Мир вам!» – а дурість вносить з собою слова, якими розпалює в хаті суперечку і сварку.

9. Мудрість завжди справедлива і ніколи не буває жорстокою, милосердя їй личить.

10. Вічними супутниками мудрості є мир, радість і порядок у всьому.

11. Милосердя не любить затиснутої руки, воно віддає перевагу розкритій долоні.

12. Хотіти людина усього може, але треба уміти своєчасно поставити крапку там, де хотіння переходить розумну грань.

Глава 50

1. Мудрість – твердиня. Того, хто стоїть за нею, ніяка буря не звалить і жоден ворог не здолає.

2. Мудрість будує храми, на шляхах ставить дороговкази, рахує зірки, вимірює силу вітру й температуру на Сонці. Мудрість рухає язиком і водить пером на папері. Без мудрості в людині не було б нічого людського.

3. Мудрість – це найбільший Божий дар, без котрого не було б життя людського. Тому-то й сказано: «Кого Бог хоче покарати, у того Він розум віднімає».

4. Брате мій! Яким гріхом ти грішиш, таким гріхом ти і покараний будеш.

5. *Вистачає у людини часу на обіди, гулянки, п'янки і бійки тощо, не вистачає часу лише на творення добра.*

6. Бог ні від кого і ні від чого не залежить, а від Нього залежить усе: час, простір, зорі, люди, квіти, тварини – адже Бог є Причиною і Творцем усього.

7. Бог любить усе, що Він створив, від бедрика до людини. Усе, створене Богом, є необхідним для повноти і гармонії світу. У світі немає нічого зайвого або непотрібного.

8. Бог любить усіх людей, як Своє творіння. Але якщо хтось стає ворогом Божим, Божа любов на такого не простирається, бо такий стає створінням злої сили. Зла Бог не любить.

9. Дух Божий наповнює Собою увесь світ, нема такого місця, де б Його не було. Для розуміння можна Його порівняти з простором: у просторі рухаються небесні світила, які ми бачимо, але самого простору ми не бачимо, бо він для ока невидимий. Так і Дух Божий: Він рухає усім світом – від атома до галактики, але Сам залишається для ока невидимим.

10. Совість – це наш внутрішній будильник. Він будить нас, коли ми намагаємось зробити якесь зло, він не дає спокійно спати після скоєного, совість будить наш сонний дух.

11. Бог судить світ, бо Він є Творцем світу. Над Богом немає судді. Ніколи не суди діл Божих, бо то є велике зло, коли людина береться бути суддею Бога.

12. Господь будить світ землетрусами, потопами, сараною і війнами, та не може добудитись, бо людина каже: «То є стихійне лихо!» – і грішить далі.

13. Друже! Коли тобі пощастило на житейському морі, то греби скоріше до берега.

14. Легше керувати сотнею мудрих, ніж підкорятися одному дурневі.

15. Високий духом ні на кого не дивиться зверху, а мізерна людина намагається робити навпаки.

Глава 51

1. Господь удосконалює Своє творіння, а не просто руйнує вже створене. Хто вправі ляяти господаря, який руйнує стару хату, щоб на її місці побудувати нову, кращу?

2. Господь керує Всесвітом і не потребує будь-якої людської допомоги.

3. Праведний Господь не чинить неправди, тому всі суди Його праві.

4. Господь всесильний, сила Бога не має меж. Господь премудрий, мудрість Його безмежна. Милосердя Боже ширше від небес, і тому ім'я Йому – Любов.

5. Праведник завше людинолюбний, бо людська правда вимірюється любов'ю, а нечестивий – людиноненависник.

6. Господа ми називаємо довготерпеливим, бо Він нас довго терпить. Але після свого довгого терпіння, Бог злих і неслухняних боляче б'є.

7. Від пенька не чекай кудрявої тіні, не діждешся добра від злої людини.

8. Як часу не тягни, він від цього довшим не стане, то ж чи не ліпше все робити без тяганини?

9. Іноді дурень знає більше нісенітниць, ніж мудрий премудростей. Та ж чи можна за це глупого назвати мудрецем?

10. Як швидко не біжи, сам себе не переженеш. А коли так, то ніколи не намагайся робити чогось подібного.

11. У хвалькуватого багато слів та мало діла: зловить ящірку, а кричить: «Спіймав крокодила!»

12. Якщо про котрогось з людей у тебе враження лише негативне, то постарайся зовсім нічого про такого не думати.

13. Хто не хоче визнавати священного авторитету Біблії, той мусить послуговуватись вільнодумством та псевдонауковими байками.

14. Якби не було Бога, то між усіма живими істотами на Землі мисляча людина була б самою жалюгідною, бо вона знає про страждання і свою смерть, чого не відають інші істоти.

15. Всюди, від Великої Ведмедиці до маленької травинки, Бог втілює знаки Своєї присутності у світі. Не бачать цього лише ті, котрі не хочуть бачити.

16. І сонце, і місяць, і глибокі води, і зорі у своєму хороводі – все співає гімн Господу Богу. Лише серед людей мало чується хвали своєму Творцеві.

Глава 52

1. Усе на світі сповнене краси, це свідчить про те, що Бог прекрасний. Усе на світі сповнене премудрості, значить Бог премудрий. Усе на світі має потяг до любові, значить Бог – вічна Любов.

2. Єдиним словом Бог створив небо і землю, і все, що в них і на них, тому що Бог всесильний. Єдиним рухом Своєї волі Бог зміг би знищити світове зло, але не робить цього до пори. Бог дає свободу і добрим, і злим. Він знає, що зло владне тільки над злими, над добрими воно не має жодної влади.

3. До певного часу Бог терпить зло, носієм якого є людина, адже зло в людині сидить.

4. *Хто що шукає, той те й знаходить. Коли б людина наполегливо шукала Бога, вона б знайшла Його, Сам Бог допоміг би їй у цьому. Значить той, хто не вірить у Бога, у цьому винен сам.*

5. Якщо ти надієшся на сильну людину, то помре твоя надія разом з тією людиною. Ти залишишся зі своїм відчаєм сам-на-сам. Невмируща надія лише у того, хто покладає надію на безсмертного Бога.

6. Високі хвилі на житейському морі, високі вони, сильні і жорстокі; але милість Божа сильніша за них, милість Божа спасе кожного, хто надію свою покладає на Бога.

7. Благословен праведник, як благословенне оте древо, яке годує людство своїми солодкими плодами. А нечестивий – то блекота, хто вкусить плода його, тут же виплюне, бо вкусив отрути для святої душі.

8. Кожне зло має свій початок і кінець. Не має кінця лише добро, бо воно є від вічного Бога.

9. Того завтра розтопче історія, хто сьогодні топчеться по ній.

Глава 53

1. Тому життя заплатить гарячою смолою, хто ближнього свого маже дьогтем.

2. Правда Божа має корінь безсмертя; хто притримується цієї правди, той і сам стане безсмертним.

3. Благословен той, хто закликає народ до чистоти, і горе тому, хто заманює його в болото.

4. Доки гончар мене в руках шмат глини, ти ще не знаєш, що з неї вийде. Дитина подібна до цієї глини і необхідно добре дбати про те, щоб життя виліпило з неї щось путяще.

5. Гончар довго мене глину, а коли надасть їй певної форми, ставить у піч. Після випалювання виріб стає твердим, мов камінь, його вже не можна м'яти. Так і ти – старанно себе мни, а коли надаси доброї форми, тоді затвердій у ній і не давай вже нікому себе м'яти. Будь розумним гончарем для самого себе.

6. Життя людське дуже коротке, а гріховні дороги надто довгі. Блажен, хто скоротить дороги гріха.

7. Чужа слава, украдена тобою, колись обернеться неславою для тебе. Будь славен лише власною славою.

8. *Вибратися з болота – неабияка робота, та жити в болоті все одно негоже. У синє небо людині треба дивитися щодня і стриміти до нього.*

9. Хто не вірить у Бога і душу, той піклується лише за свою тушу, – такий є самим нещасним із нещасних.

10. Хто життя своє вважає забавою, з того сміятимуться люди і посміється його власна доля.

11. Не поведься увесь час у житті, як на ярмарку, адже життя – це не лише торгівля.

12. Життя – це не лише суєта, а й філософське мислення та тиха молитва.

Глава 54

1. Як безмежність не має межі, а вічність – останнього часу, так і доброта праведника не відає, де її найвища точка, бо доброта може удосконалюватись вічно і безмежно.

2. Хто ворогує з Богом, той воює проти власного благополуччя.

3. Той, Хто дав людині очі, вуха, розум, руки, в першу чергу мусив Сам бачити, чути, мислити й діяти. Його ми називаємо коротким словом – БОГ. Природа сама по собі не могла дати людині чогось подібного, бо не має цього сама. Адже відомо, що не можна дати іншому того, чого сам не маєш.

4. Живе народжується від живого, мертве не може народжувати. Життя наше є від Духа Животворящого.

5. Двох речей людина не може робити: утікати від Бога і від самої себе.

6. За двома речами сумує нечестивий: щоб бути щасливим самому і бачити нещасними усіх інших.

7. Честолюбний чекає для себе зоряного часу, а злодій – темної ночі.

8. Зовсім небагато проси для себе у Бога: прощення гріхів і помилування.

9. Коли працюєш над собою, не допускай браку, щоб не стати бракованим.

10. Не вистачає часу задуматися над своєю душею у того, хто занадто багато уваги приділяє своєму тілу.

Глава 55

1. Щоб знайти спільну мову, зовсім не обов'язково показувати один одному кулаки.

2. Друже! Якщо ти не зумів виховати доброго сина, виховай хоча б доброго внука – на небі тобі це зарахується.

3. До будь-якого обличчя більше пасує скромна посмішка, ніж брутальний регіт.

4. Чи варто заговорювати зуби тому, у кого в роті протез?

5. Безпросипних п'яниць не буває, вони час від часу прокидаються, щоб похмелитися.

6. Коли був маленьким, батьки водили його до дитячого садка; а коли виріс, щоб не бути в боргу, він відвів батьків до будинку безпритульних.

7. Скільки з мухи слона не роби, слонової кістки не отримаєш; скільки не гріши, правди все одно не матимеш.

8. Приємно, коли просять до хати, та ганебно, коли попросять з хати.

9. Якщо хочеш побачити брата свого таким, яким він є, не дивись на нього скося.

10. Дуже часто буває так, що того, хто «ні кує, не меле», ставлять над тими, хто кує і меле.

11. В серці, котре любить, завжди ясно, там не буває мороку; а в ненависному серці – вічна ніч, безпросвітна темрява.

12. Поруч з кожним гріхом лежить і кара за нього, лежить мов міна при дорозі, чекаючи лише дотику до неї. Не буває гріха безкарного.

13. Вогонь озлоблення ніякою водою не погасиш, він згасає від терпіння, молитви та любові.

14. Хоч як сильно горить вогонь злоби, та каші все одно на ньому не звариш.

15. Вогонь звичайний палить нас лише на близькій відстані, а вогонь ненависті обпікає нас і на краю землі.

16. Як веселка після грому і дощу, так і ласка Божа після житейських потрясінь.

17. Брате мій! Коли бачиш сонце, що з-за обрію сходить, спочатку прослав Творця, а вже потім милуйся світилом. Якщо добрі люди тобі щось хороше вчинили, спочатку подякуй Богові, а потім скажи людям: «Спасибі!»

18. Надія нечестивих пропадає, як іній, а надія на Бога святих ніколи не гине.

19. Не хвались зарання, кажучи: «Я зроблю те й оте, і ще більше того!» – бо давно вже сказано: «Не кажи гоп, поки не перескочиш».

20. Хто пильно слідкує за собою, у того не лишається зайвого часу, щоб підглядати за іншими.

21. Мудрість нам дорога, а дурість дорого обходиться.

22. Щоб стати ближче до зірок, треба лише розігнутися; а щоб бути ближче до святого неба, необхідно смиренно зігнутися.

Глава 56

1. Сидить у власній в'язниці той, хто зв'язав себе різними обітницями. Звільниться такий лише після того, як усі свої обітниці виконає.

2. Немає полону принизливішого, ніж бути у добровільному полоні гріха.

3. Таємні гріхи лягають тінню на чоло, таємні гріхи спливають наверх, як олія на воді.

4. Боїться денного світла те, що скоїлось темної ночі.

5. Душа, в котрій живуть чудовиська, наганяє жах на всіх.

6. Той не герой, а безумець, хто нікого і нічого не боїться.

7. Злочинець боїться усіх і всього, він жахається навіть свого стуку, думаючи, що то йде до нього розплата.

8. Чим менше у людини надії, тим трудніше їй живеться. Надія для душі, як повітря для легенів.
9. П'яниця – це раб, хоч на ньому й немає металевих кайданів.
10. Ті бурі, які іноді проносяться через людську душу, бувають жахливішими від ревіння урагану, свисту вітру чи ударів грому.
11. Ніяка темрява на світі не може зрівнятися з тією темрявою, яка панує іноді в людській душі.
12. Блажен той, хто не гасив Божого світла у своїй душі.

Глава 57

1. Блажен той, хто бачить сонячне світло, але тричі блажен той, хто носить у своїй душі Боже світло.
2. У чорної душі і вчинки чорні.
3. Не може людська душа світити іншим, якщо вона в собі не має Божого світла.
4. Глянь у людські очі, і якщо побачиш, що вони світяться любов'ю, миром, простотою, то знай, що в душі людини присутнє небесне світло.
5. Подивись у людські очі, коли ти в них побачиш ненависть, хитрість, хтивість, то знай – там горить пекельний вогонь.
6. *Одна справа поладити годинник, інша справа – молоток; одна справа – виховати дитину, інша справа –закоренілого грішника.*
7. Хто не має в собі істини – світильника розуму, у того на душі увесь час ніч, дня там не буває.

8. Друже мій! Проси у Бога спасіння усім, а погібелі нікому не проси. За таку молитву не прогнівається на тебе Господь.
9. Різного досягають люди у житті. Нам інколи дивно, чому одні живуть так, а інші інакше. Хай це питання тебе не турбує, бо Бог ліпше знає, кого, куди і як по житті вести.
10. Я давно помітив, що Богові догодити простіше, ніж людині. Бог від тебе хоче лише добра, а люди інколи самі не знають, чого хочуть. Тому-то і сказано: «Піди туди, не знаю куди; принеси те, не знаю, що».

11. Святі не мають пільг від Бога, якщо не враховувати їхнього внутрішнього спокою. Коли було б по-іншому, побігли б до Бога не ті, котрі Його люблять, а ті, які люблять себе і своє земне благополуччя.

12. Щасливі ті батьки, котрі інколи заставляють плакати своїх дітей. Горе тим батькам, які самі плачуть від власних дітей.

13. Часом промахнутися значно вигідніше, ніж попасти в ціль.

Глава 58

1. Злочинцю завжди здається, що на нього оточуючі поглядають з підозрою, тому-то й сказано: «На злодію шапка горить».

2. Володареві, котрий своїх людей веде шляхом беззаконня до загибелі, краще було б не родитися.

3. Хто помер для світу цього, той є самим живим серед усіх живущих.

4. Іноді одна, насичена смыслом мить варта цілого безтолкового життя.

5. *Для людини лагідної слово Боже, мов ласкавий вітерець; а для злої та лукавої – як грим з ясного неба.*

6. Кожному здається, що він терпить на землі незаслужену кару, що він заслуговує на ліпшу долю. Та Господь знає, кому що дати – кому волю, а кому – залізні ґрати.

7. Мужа праведного та непорочного обминають навіть удари грому, лише злий язик його не обминає.

8. Праведник помирає, а беззаконник гине. Праведник у пам'яті народній перебуває, а беззаконник, як туман, пропадає.

9. Скільки не витай думкою у хмарах, крила від цього у тебе не виростуть.

Глава 59

1. Якщо ти духовно не цвітеш, це означає, що у тебе корінь гнилий.

2. Коли не можеш сіяти хорошого, розумного, вічного, краще не сій зовсім.

3. Коли ти хочеш сіяти хороше, розумне й вічне, необхідно, щоб воно було у душі твоїй. Коли ж в душі самі нечистоти, знай, що з них не буває ні розумного, ні вічного.

4. Деякі закликають світ старий руйнувати, а самі не вміють навіть хлів збудувати. Перш, ніж подібне чинити, подумай, чи зумієш ти на руїнах побудувати щось ліпше від того, що збираєшся зруйнувати.

5. Кулаком можна перемогти одиниці, а розумом – тисячі.

6. Нема на світі нічого тяжчого від нечистого сумління – воно тяжче за залізо та каміння.

7. Хто не тримається за Бога, над тим господарює сліпа фортуна.

8. Де Бог, там каміння розступається, там манна з неба падає, там пустеля подібно саду розквітає, там павутина міцніша за мур, там морем можна пройти, як по суші, а з каменя води напитись. Де ж немає Бога, там сліпий випадок господарює, там темрява і хаос.

9. *Чорній душі не допоможуть рожеві окуляри.*

10. Навіть із сотні осяччих горлянок не створиться камерний хор; не буває порядку там, де панує безлад.

11. Бог святим людям показує видіння, праведним – святі сновидіння, а грішники просто бачать сни.

12. Тільки той закон можна вважати вірним, який однаковий для виконання тими, що його пишуть, і усіма іншими громадянами.

13. Відхилення від закону Божого веде до беззаконня, а беззаконня веде до погибелі.

14. Закон Божий для суспільства – все одно, що варта біля царського палацу: немає варти – в небезпеці цар, немає закону – в небезпеці суспільство.

15. Закон Божий хоч і діє на землі, але народився він на небі, хто з ним дружить, той буде другом небес.

16. Погасла совість – згас світильник твоєї добропорядності, втік твій сором, утекла від тебе і чистота.

Глава 60

1. Хто відганяє від себе праведного, той проганяє від себе власне щастя і Боже благословення.
2. Ти спиш, а доля твоя ніколи не дримає, вона готує тобі те, що ти сам собі заробив.
3. Ти йдеш, а доля твоя перед тобою біжить
4. Мрія не треба золотити. Мрія і без цього прекрасна.
5. Перш, ніж вимагати поваги до себе, навчись поважати інших.
6. Не вимагай від оточуючих більшого, ніж від самого себе.
7. Часто дивиться у дзеркало той, хто закохався у самого себе.
8. Жаль, що нема такого дзеркала, в якому можна було б побачити не лише обличчя, а ще й серце своє.
9. Немає гріхів, які воскрешають. Усякий гріх нас мало-по-малу убиває.
10. Земля – це не остаточне житло наше. Ми на ній лише мандрівники, а мандрівник ніколи не забуває, куди і для чого він іде, де має закінчитись його путь.

11. *Арфа не відає, гарно чи погано вона грає; а людині слід розуміти, добрі чи погані її вчинки.*

12. Той, хто ще не знайшов Істини, манівцями бродить. Дорога його крива, заплутана і ненадійна.

13. Хто вже знайшов Істину, той не сам іде – його Істина веде; легко такому йти і з путі він не збивається.

14. Блаженна душа, ціль життя якої – творити добро ближнім і славити Творця свого.

Глава 61

1. Добро людей зближає і робить їх своїми, а зло їх у різні боки розганяє.
2. Дружба людей зріднює, а сварка робить їх злими вояками один проти другого.
3. Самий вірний друг – це той, хто твої секрети може берегти ліпше, ніж ти сам.
4. Вірне серце у вогні не горить і у воді не тоне.

5. Злі очі у того, у кого серце немирне.
6. Часом, перший погляд на людину буває самим вірним, бо цей погляд – то інтуїція, то погляд душі.
7. Інколи не ті перші, що сидять у передніх рядах, а ті, які на останніх.
8. *У мілкій душі, мов у акваріумі, видно все, навіть саме дрібне. У глибокій же все навпаки, там, наче в морі, не побачиш, що в глибинах сховано.*
9. Велику душу важко зрушити з місця, бо вона подібна скелі. Та коли вже вона пішла, бережись!
10. Бог, Який знає кількість піщинок на березі моря, знає, скільки крапель дощу впало на землю, знає і всі твої вчинки, добрі і злі. Бог усе знає.
11. Бог, Який бачить усі безодні світу, бачить також і те, що у тебе на серці, що в глибині твоєї душі.
12. Бог настільки безмежний, що й сама безмежність вміщається в Його безмежності. Тож, не Бог живе в безмежності, а вона в Ньому. Не поспішай говорити, що це абсурд, адже на небі є такі мірки, про які на землі не знають.
13. Де оселилась мудрість, там на Божу честь будуються храми, там квітують сади, там радіють люди, там чується веселий щебет дітвори. Де ж мандрує глупота, там хаос, розруха і плач добрих людей.
14. Не все благополучно у того, хто занадто часто хвалиться своїм благополуччям.
15. Світ пізнається розумом, а істина – чистим серцем. Лукаве серце ніколи не зможе в повноті пізнати ні світу, ні істини.
16. Будь-яка безодня на землі має своє дно; не має дна лише безодня людського духу.

Глава 62

1. Помиляється той, хто про себе говорить: «Нехай я грубий, але справедливий», – хамство і справедливість несумісні.
2. Несумісні хамство і Божа благодать.
3. Погано, коли у людини немає руки або ноги, та набагато гірше, коли у людини відсутні серце або голова.
4. Розум людський – це великий дар Божий. Блажен той, хто свій розум в суєту не закопує, а для блага людей працювати заставляє.
5. Хто має у своєму серці страх Божий, той врятується від багатьох гріхів.
6. Як болі в тілі свідчать про небезпеку для тіла, так і докори сумління говорять про хворобу людської душі.
7. Терпіння – це сила душі. Слабкі, дрібні душі не вміють терпіти.
8. *Як дим відганяє мошву, так страх перед Богом відганяє від нас гріховні наміри та нечисті думки.*
9. Бійся, людино, того, хто Бога не боїться.
10. Хто Бога не боїться, той і людей не соромиться. Така людина далека від спасіння.
11. Гнів – це невидимий дракон, який оселився в людському серці. Можна по праву називати героєм того, хто перемагає свій гнів.
12. Пшеницю сій густо, а слова ріденько, тоді матимеш добрий врожай і в полі, і в своїй душі.
13. Що в людини на серці, те й на вустах у неї, адже уста – вірні слуги серця.
14. Не вірять у Бога той, кому дуже хочеться, щоб Його не було, аби не мати свідка своїх гріхів.
15. Схід сонця можна асоціювати з народження, а захід сонця – зі смертю. Якщо так, то надвечір'я для людини найкорисніше, бо нагадує про неминуче і настроює на серйозний лад.

Глава 63

1. З усіх людських балачок найдовше живе брудний наклеп.

2. *Слідкуй за вустами своїми, стримуй язик свій, обдумуй слова свої, обмірковуй вчинки і ти станеш другом істини, яка не любить базік.*

3. Друже мій! Не несися занадто високо, бо з висоти вже багато хто впав і розбився.

4. Якщо ти хочеш служити правді, то приготуйся до битви з неправдою.

5. Хто бореться, той не лише перемагає, а й ціну поразкам знає.

6. Хто помер у боротьбі за правду, той – герой. А ім'я того, хто помер у боротьбі з правдою, достойне жалю.

7. Хто терпить за Бога, той купує собі вічність, а хто терпить за власні гріхи, той сплачує свої борги.

8. Легені живляться повітрям, а серце – надією.

9. Коли б люди не мали віри, надії та любові, вони вже давно б вимерли, як динозаври.

10. Віруй в Господа, надійся на Нього, люби Його – і не пропаде нагорода твоя.

11. Ненависть – це головешки від погаслої любові.

12. Деякі «прославились» безславними вчинками.

13. Сильний той, хто навчився однаково почуватися і в долі, і в неволі.

14. Прийшло в хату щастя – прибігли друзі, пішло щастя – розбіглися «друзі».

15. Знайти щирого друга важче, ніж побачити білу ворону.

Глава 64

1. Той матиме вічну радість, хто служить правді вічній.

2. Тільки непорочне серце може радіти святою радістю.

3. Вінець радості – присутність Бога в серці, а без Бога, хоч тіло часом і скаче, душа неутішно плаче.

4. Хто має страх Божий, той приставив вірного сторожа до своєї душі.

5. Повнота мудрості спонукає боятися гріха, як вогню.

6. *Летить метелик на вогонь,
сподіваючись погрітись, але знаходить
там свою смерть. Біжить нечестивець
до гріха, бажаючи ним
насолодитись, та зустрічає там
погибель свою.*

7. Як світильник вночі, так віра у житті. Без віри людина приречена на вічне блукання серед помилок і страждань.

8. Кожен гріх обов'язково приводить до скорботи, щоб позбутися якої, є лише дві дороги: покаєння або відчай. Перша дорога веде до спасіння, друга – до погибелі.

9. Горе серцю холодному, яке нікого ніколи не зуміло полюбити. Горе розуму, котрий нікого ніколи не зміг добру навчити. Горе скупим рукам, які не захотіли нікого накормити.

10. Не досягне мети людина, яка намірилась іти одразу двома дорогами.

11. Хто втрачає терпіння, той втрачає і свій спокій.

12. Страшний гнів Божий, але безмежне і милосердя Його.

13. Брате милий! Ліпше понести кару від Бога, ніж від людей. Бог милосердно карає; а люди, караючи, міри не знають.

14. Часом, після занадто рожевої мрії, все чорніє довкола людини.

15. Чи може бути чистою совістю у того, хто увесь час каламутить воду?

Глава 65

1. Син, який не любить батьків своїх, не зможе нікого полюбити.

2. Не ганьби батька свого, бо ганьба його є і твоєю теж.

3. Молись за батька свого, хоч би він і розбійником був, і ніколи не ганьби імені свого батька.

4. Не чує Бог молитви того, хто батьків своїх не слухається і нехтує батьківським благословенням.

5. Живи так, щоб ніхто не проклинав тебе, адже слід від прокляття залишається у світі.

6. Друже мій! Все починай і закінчуй молитвою, тоді на діла твої не зможе лягти прокляття.

7. Усі справи свої роби зі смиренням, тоді матимеш успіх і насолоду від них.

8. Сину мій! Обігрій стару кров батьків своїх: не лишай їх без хліба чи стріхи над головою – і Бог сторицею заплатить тобі.

9. *Хто виганяє старих батьків з хати, той жене душу свою до пекла.*

10. Будь милосердним до людей. Як сніг тане від сонця, так гріхи тануть від милосердя.

11. Чим вище тебе підносить доля, тим нижче схиляйся перед Богом, адже Господь смиренним дає благодать і посилає Свою милість.

12. Хто у смиренні своєму схиляється до землі, той прихиляє до себе небо.

13. Багато є розумних та гордих, які пізнали багато земного і того, що під землею; але таємниці Божі відкриваються лише смиренним.

14. Усе Боже осягається людьми Божими, недоступне воно для тих, хто ворогує з Богом.

15. Приймає Господь хвалу смиренних, а на гордовитих не дивляться очі Його.

Глава 66

1. Світські люди є великими, допоки займають високі пости; лишаючись місця, вони лишаються й величі. Про них часто навіть забувають люди.

2. Святі люди великі внутрішньою силою своєю, вони завжди і всюди великі, бо Великий Бог, Якому вони служать.

3. Брате! Не піднімай тягаря, який не під силу тобі; і того, що вище розуму твого, не займай.

4. Сестро! Розмірковуй над душею своєю, коли пізнаєш свою душу, тоді тобі відкриється Бог.

5. Сестро! Хай чистою криницею, білою лілею, буде добродієність твоя.

6. Як краплина роси вміщає в собі ціле сонце, так у чистій людській душі вміщається Бог.

7. Згадки, теорії, припущення не називай ні наукою, ні істиною, бо багато людей, повіривши їм, згубною дорогою пішли.

8. Нечисті мрії засмічують розум, підточують волю, каламутять почуття. Будь обережним, бо від нечистої мрії до нечистої справи один лише крок.

9. Як вода гасить вогонь, так щире покаяння гасить Божий гнів.

10. Той не герой, а зухвалець, хто шукає собі небезпеки, ризикуючи життям.

11. Людина, яка уперто захищає правду, є вольовою людиною; той же, хто свідомо відстоює обман, є впертим шахраєм.

12. Вуха мудреця прагне почути щось мудре, святе. Глупий радіє, коли чує щось пусте та скверне.

13. *Хто навчився чемно дякувати навіть за малі послуги, той матиме прихильність у людей.*

14. Людина хамовита, навіть коли вона талановита, не може користуватися любов'ю своїх товаришів.

15. Коли падаєш, клич на поміч Бога, Він допоможе тобі і не дасть розбитися вщент.

16. Усі падають, але не всі уміють вставати.

Глава 67

1. Пустою балаканиною не томи слуху ближнього свого, не муч очей його нескромним видом і серця його отрутою не напувай.

2. Істиною збагачуй душу ближнього свого, а не каламутною водою злого вчення. Тоді Господь щедро воздасть тобі.

3. Хай рука твоя буде щедрою для бідного, сильною для немічного, твердою в двобої і ласкавою для того, хто серцю милий.

4. До щасливих ти можеш і не приглядатися, але від нещасного ніколи не відвертай очей своїх.

5. Не чини такого, за що люди могли б проклинати тебе. Краще, коли людське й Боже благословення перебуває з тобою.

6. Чужих гріхів не суди, їм Бог є суддею.

7. Намагайся завжди бути на боці покритих, щоб самому не стати одним з кривдників.

8. Деспотів, тиранів, гнобителів, кривдників не благословляє Бог.

9. Людей жорстоких судитиме Господь і судитиме жорстоко, а для милосердних суд буде милосердним.

10. Хто служить Божій правді, той служить Самому Господу Богу.

11. Наука і знання – добра річ, але істина вища за них.

Глава 68

1. Хто ворогує з Божою правдою, той є ворогом і правди земної, бо правда для всіх одна – і для неба, і для землі.

2. Святість піднімає людину над землею, а гріх топче її в болото, в прах.

3. Мудрість відкриває людині таємниці земні, а святість – небесні.

4. Мудрість не терпить зла, неправди, насильства – вона близький друг святості.

5. Сестро моя! Бійся і уникай проявів дурості, вона веде до погибелі.

6. *Бережи час, не марнуй його. Як стріла, пущена з лука, летить тільки вперед, не повертаючи назад, так не повернеться і час більше ніколи до нас.*

7. Сину мій! Бережи час, бо час – це наша мудрість, слава, багатство, спасіння або загибель наша. Поза часом нічого нема.

8. Сором'язливість – це найкраща краса для дівчини, для юнака, взагалі для людини, незалежно від її віку. Безсоромна людина – це вже на пів тварина.

9. Сором'язливість свідчить про чистоту душі і тіла.

10. Мила соромливість нехай буде у твоїх словах, жестах, поглядах і ділах.

11. Друже мій! Не ходи усіма протоптаними стежками без розбору. Спочатку роздивися, куди вони ведуть.

12. Бог знає початок усьому і кінець, тому Він – Альфа і Омега, він Батько усього і Творець.

Глава 69

1. Друже мій! Мовчи, коли цього вимагають обставини, але сміливо говори, якщо від твоїх слів залежить порятунок ближнього.
2. То велика мудрість, щоб знати, коли треба не говорити, а криком кричати, і коли треба, як могила, мовчати.
3. Язик – це скальпель: ним можна щось гниле відрізати, а можна й людину зарізати.
4. Будь слугою для всіх, а рабом не будь ні в кого.
5. У словах проглядає душа людини, як у дзеркалі: груба душа й слова грубі, лукава душа й слова лукаві, щира душа й слова щирі.
6. Не соромся запитувати, якщо ти чогось не знаєш. Соромно захищати те, чого не знаєш.
7. Говорять багато люди про мир своїми лукавими язиками, та пекельно злі їх серця.
8. *На язиці мир, а в серці – звір.*
9. Неможливо долонею загатити річку, неможливо полою зупинити вітер, але ти господар над думками своїми і можеш заставити їх текти туди, куди треба.
10. Тяжко бути на службі у гупого або жорстокого. Перший замучить тебе своєю дурістю, а другий – жорстокістю.
11. Не будь вдома левом, а поза домом зайцем, бо накличеш на себе презирство.
12. Коли йдеш і побачиш щось непристойне, відверни очі свої, щоб те погане не увійшло в серце твоє і не розтлило тебе.
13. Друже! Хай мова твоя буде милою піснею, а не шипінням змії.

Глава 70

1. Не надійся на своє багатство і не кажи: «Надовго мені його вистачить», – бо, може, за день-другий ти жебраком станеш.
2. Надійся на Бога. Він – твоя сила, багатство, слава, життя і світла надія твоя.
3. Не кажи: «Я зроблю, я куплю, я збудую!» – завжди добавляй: «Якщо Господь сподобить», «Якщо Господь допоможе мені».

4. Ніколи цих безумних слів не промовляй: «Бога нема, бо на землі правди нема». Не кажи цього, бо ти не знаєш правди Божої.

5. Творіння не може судити вчинків Творця свого.

6. Бог – Творець світу – і без нашої допомоги зможе премудро довести його до завершального етапу.

7. Коли ж ти ненароком згрішив і розкався, то не кажи: «Бог мені цього ніколи не простить», – проси прощення і надійся на Божу милість і Його довготерпіння.

8. При сильному вітрі не сій, а під час запеклої сварки зайвих слів не промовляй.

9. Менше ризикує той, хто слухає, ніж той, що говорить. З цього висновок: менше говори, а більше слухай.

10. Хто дає відповідь, не довго думаючи, той ризикує потрапити в халепу.

11. «Язык до Києва доведе» . . . і до пекла теж.

12. Хоч язик і не сірник, але він часто буває причиною пожежі.

13. Стримувати свій язик так же важко, як приборкувати норовистого коня.

14. Будь обачним і в самому малому, бо з малого виростає велике.

Глава 71

1. Коли знаходишся в компанії, не шепчи нікому на вухо, щоб присутні не подумали, що ти обмовляєш когось із них.

2. Шептуни завжди викликають підозру й недобррозичливе ставлення до себе.

3. Людина «з двома язиками» ніколи не матиме поваги і довіри серед своїх ближніх.

4. Два язика годиться мати змії, але не людині.

5. Намагайся не говорити про людей нічого поганого, тоді менше матимеш ворогів.

6. Часто сьогоднішній твій суперник завтра стає твоїм ворогом.

7. Не ставай комусь поперек дороги, то й битим не будеш.

8. Людина без віри та любові, як дерево без коріння.
9. Хитрий хитрить, хитрить, аж поки сам себе не перехитрить.
10. У хитрого сім думок, та для доброго діла жодна з них не годиться.
11. Живи з усіма в приязні, а дружи лише зі щирими.
12. Щирого друга та вірне подружжя посилає людині Бог.
13. Багато в лісі дерев, та лише деякі годяться на щоглу; багато навколо людей, а другом тобі може стати один з тисячі.
14. Багато «друзів», коли ти багатий, а став убогим – жодного в хаті.
15. На жаль часто буває так, що сьогоднішні вороги – то наші вчорашні друзі.
16. Ворога можна одним нерозумним словом придбати, а щоб знайти справжнього друга, одних лише слів не досить.
17. Бійся ворогів своїх, та не менше остерігайся нещирих приятелів.
18. Багато поруч приятелів, коли ти вино п'єш, та розбігаються всі кудись, коли ти починаєш сьорбати горе.
19. Вороги не бувають зрадниками. Зраджують лише друзі.
20. Вірний друг – це щит, це кам'яна стіна, але як рідко такі друзі в житті трапляються.
21. Недобре бути без друга, недарма народна мудрість говорить: «Один у полі не воїн».

Глава 72

1. Хто багато вчиться, той стає вченим, а хто шукає життєвої мудрості, той мудрим стає.
2. Мудрість вища за вченість, бо вченість по землі ходить, а мудрість до неба дістає.

3. *Плоди вченості на землі виростають, а плоди мудрості на небі поспівають.*

4. Мудрість для людини є найвірнішим другом і порадником, вона завжди поруч – і в радості, і в печалі.

5. Дурість на всіх перехрестях кричить, а мудрість тихо промовляє.

6. За мудрим ходи, хоч би стерлися підосви твої, а від гупого біжи, хоч би зовсім розпалися чоботи твої.

7. Не ступай навіть на поріг хати, де нечестиві живуть.

8. Вивчай Закон Божий і людський теж, щоб тобі не стати законопорушником.

9. Виконуй Закон Божий, щоб не потрапити до пекла, та виконуй і людські закони, аби не сидіти у тюрмі.

10. Божі заповіді й людські закони збігаються, коли в основі людських законів лежить правда. Коли ж є протиріччя, це означає, що закон поведе хибним шляхом.

Глава 73

1. Хто злословить своїх ближніх, у того багато ворогів і немає друзів.

2. Коли ти присутній при розмові старших, то мовчки слухай, а говори лише тоді, коли тебе спитають.

3. Коли за гріхи тебе перестала гризти совість, це означає, що тебе залишив Господь.

4. Голос совісті тихий-тихий, але заглушити його не можуть навіть гармати.

5. Хто убив у собі совість, той убив свою власну душу.

6. Совість промовляє без слів, та всяк її розуміє.

7. Не говори дурниць, питаючи, якою мовою розмовляє Бог. Бог говорить так, як говорить твоя совість.

8. Не кидай тині на брата свого, від цього ти кращим все одно не станеш.

9. Ласка довго вигрівається у нашому серці, а гнів запалюється моментально.

10. Як шашіль безупинно точить сухе дерево, так страх гризе злочинця, не даючи йому спокою.

11. Друже мій! В муках породила тебе мати, то ж не чини їй боляче хоча б тепер, коли ти вже дорослий.

12. Живого нагодуй і напої, а за мертвого помолись, тоді благословлять тебе і живі, і мертві.

13. Заплач разом з тим, хто плаче, і йому легше стане.

14. Заспівай з тим, хто співає, і пісня веселішою стане.

15. Не розпалюй там, де добре горить.
Не сvari людей, де лайка мов грім гримить

16. Не дратуй нахабу, бо язик у нього, як у злої баби.

17. Не будь надоїдлигим, щоб від тебе не відмахувалися, як від мухи.

18. Міра у всьому свідчить про шляхетність людини.

Глава 74

1. Друже мій! Скажи добре слово хворому і він здоровішим стане.
2. Розваж скорботного і він спасибі тобі скаже.
3. Подай надію тому, хто у відчай падає, і ти врятуєш душу ближнього.
4. Не давай зголоднілому гарних порад, дай йому кусок хліба.
5. Не грій замерзлого теплими словами, погрій його своїм кожухом.
6. Навіть скнара на жаліє добрих слів, адже вони йому нічого не коштують. А ти допомагай людям завжди – де словом, де ділом, де сльозою, а де й посмішкою.

7. Хто заявляє, що в людях правди немає, той її сам не має.

8. Багато людей гублять свою совість, але не було випадку, щоб хтось сторонній її знайшов.

9. Чомусь ще ніхто не звертався до бюро знахідок за загубленою ним совістю.

10. Якби вся загублена людьми совість лежала на землі, то її було стільки, як опалого листа під вербою.

11. Коли сонце за осінні хмари ховається, на серце сум і печаль набігають. Коли ж воно пече цілісінький день, люди не знають, куди від спеки подітися. Висновок – усе добре в міру.

12. Мудрий наш Творець усе виміряв, вирахував, продумав, усе розставив по місцях. Нам же лишилося тільки дивитися, милуватися, вивчати і дивуватися.

13. Краса душу наповнює світлом, а все потворне та бридке – навпаки.

14. Великий той, хто робить щось велике.

15. Те, що народилося у великій скорботі, запам'ятовується надовго.

16. Дружити з розпутником – все одно, що пити воду решетом.

17. Добре серце обнімає, аби приголубити; а зле серце стискає в обіймах, щоб задушити.

18. І до чорної душі приходять інколи чорний день.

Глава 75

1. Не сварися з язикатим – хмизу не підкидай у вогонь.
2. Не жартуй з похмурим, а то почувеш грім.
3. Не чіпай хама, щоб він не образив твоєї мами.
4. Не смійся над незграбним старцем, бо й сам таким будеш.
5. Не вихваляй гордовитого, бо він і так без драбини на небо лізе.
6. Не питай поради в глупого, бо він товкти воду тебе пошле.
7. Не минай чужої біди, тоді твоя біда тебе обмине.
8. Не соромся спитати про те, чого ти не знаєш. Соромно за те, що ти міг би знати, але не постарався.
9. Не біда, коли ти заблудився. Горє, коли ти уперто не хочеш звернути з помилкової путі.
10. Не вір тому, хто часто божиться, бо для чесною людини вистачить і одного слова чесного.
11. Не ходи туди, де люди багато п'ють і сміються, бо вони незабаром поб'ються, та ще й тобі від них перепаде.
12. Не говори: « Я наймудріший», – справжні мудреці так не говорять.
13. Не пали цигарку за цигаркою, якщо не хочеш, щоб душа твоя була схожа на закопчену тараньку.

14. Не смійся дуже голосно, а то лихо почує, воно завітає до тебе і заставить плакати.

15. На людях не соромся Бога, щоб і Він не посоромився тебе.

16. Не вір тому негіднику, який про людей говорить негідне, щоб самому не стати негідником.

17. Не роби добро поспіхом, а то, ненароком, воно напрямок свій змінить . . .

18. Не довго цвіте ружа, швидко опадають її пелюстки. Отак недовго цвіте й людина, швидко в'януть її молодість і краса.

19. Не радій, коли помирає твій ворог, адже радіти на могилі може тільки безумець.

20. Не нехтуй мудрістю навіть ворога твого, бо мудрість не ворогує.

21. *Намагайся засвоювати знання старих людей, бо в них – мудрість віків, не вичитана з підручника, а взята із серця, з землі і з небес.*

22. Скажи мені, з ким ти відмовляєшся дружити, а я скажу тобі, який ти є. Якщо це є злодій, то ти людина чесна; якщо п'яниця, то ти непитущий; якщо ледар, то ти роботящий тощо.

23. Хто живе за велінням совісті, той прийде до мудрості.

24. Хоч океан який великий, а берег у нього є. Тільки свята любов не знає берегів.

25. Хто замолоду аж надто багато сміється, той на старості багато плакатиме.

26. Якщо у тебе немає своєї істини, можеш користуватися чужою – від цього не постраждає ні істина, ні ти сам.

27. Совість гарно платить тим, хто їй вірно служить.

28. В моральному плані ліпше бути ослом, ніж вовком.

Глава 76

1. З людиною запальною в суперечку не вступай, бо вона розпалить таке вогнище, котрого ні ти, ні пожежники не зможуть погасити.

2. До свого серця незнайому людину не поспішай впускати, може статися, що їй більше годиться хлів.

3. Хто розголошує свої таємниці, той сам собі копає яму.
4. Краса тіла – це чудовий дар, але багатьох нерозумних ця краса погубила.
5. Старий кінь не зробить борозни кривої, давня дружба ліпша нової.
6. Не заздри грішнику та його бучній славі, бо може статися, що завтра ти побачиш його на лаві.
7. Тримай себе подалі від людини, змії злішої, і буде твоя душа безпечнішою.
8. Хто ходить близько біля начальства, той біля вогню ходить: тут можна не лише погрітися, а й попектися.
9. Бог посилає людям такого володаря, якого вони заслужили, часом володар буває татом, а інколи й катом.
10. Не виказуй свого гніву на кожному образу, щоб не стати самому гнівливим чи злим.
11. Наші дні летять, роки наші миготять, як дим щезають вони.
12. *Хворобу лікар лікує, а здоров'я людині Бог посилає.*
13. – Яка квітка на землі найкраща?
– Людина!
– Яке дерево на землі найвище?
– Людина!
– Який камінь на землі найтвердіший?
– Людина!
– Хто на землі найбридкий?
– Людина!
– Хто на землі найсвятій?
– Людина!
– Хто на землі найсильніший?
– Людина!
– Хто на землі найслабкіший?
– Знову ж таки людина ...
14. Господь створив зелені луки, а людина перетворила їх на пустелю. Господь створив озера, а людина перетворила їх на смердючі калюжі. Господь створив річки, а людина перетворила їх на клоаки. Господь насадив ліси, а людина залишила від них пеньки. Господь простер над нами кришталево чисте небо, а людина закоптила його цигарковим димом.
15. Запам'ятай, друже мій, страшно стати рабом у самого себе!
16. Крику душі вухами не почувеш, а тільки душею.
17. Є люди золоті, а є лише позолочені.

Глава 77

1. Інколи пляма на одязі живе довше, ніж сам одяг. Часом ганьба переживає людину: людина давно померла, а ганьба, переходячи із вуст у вуста, все живе й живе.

2. Бережи. сину, свій одяг, а ще більше бережи свою честь.

3. Багатого, сильно, але гріхлюбного, не хвали. Бідного, але праведного, не хули, бо Господь на його стороні.

4. Людина горда є одинокою в світі. Має друзів людина поміркована.

5. Похвали того, хто достойний похвали, а про вартого хули краще промовчи.

6. Не ліз у терновий кущ, то й не поколешся; без потреби не дражни зла, то воно тебе стороною обійде.

7. Якщо будеш обмовляти невинного і виправдовувати винного заради життя тлінного, то спокою на серці не матимеш.

8. Нікого не вихваляй за красоту обличчя, бо то не його заслуга. Нікого не ганьби за негарну зовнішність, бо то не його вина.

9. Коли мудрець промовляє, не перебивай його, а почуті від нього слова до серця складай.

10. Де хулять Боже ім'я, звідти швидше утікай, щоб Господь не покарав тебе разом з ними.

11. Від чужої суперечки утікай, якщо вона тебе не торкається, бо чужі справи часом кусаються.

12. *Не хапайся за все на світі, а візьмися за одне діло і до кінця його доведи уміло.*

13. У людини, яка хапається за все, не буде ладу ніде.

14. У наш вік божевільного поспіху, чим ми дужче поспішаємо, тим менше встигаємо зробити.

15. З того часу, як придумали колесо, людина вертиться, мов білка в колесі.

16. Всюди поспіхом ми побуваємо, скрізь, хоч на мить, а заглянемо. Не вистачає часу лише для того, щоб наодинці з власною душею побути, щоб з Богом поговорити.

17. Має товариша і злодій, і ледар, і п'яниця. Та вони не є друзями. Справжнього друга занадто важко знайти.

18. Коли «вівця» навмисне заблудилася, то щоб її повернути, потрібне не добре слово, а добра палка.

19. Манна небесна безбожникові не по зубам.

Глава 78

1. Усе, що безсоромно людина починає, соромом та неславою й кінчається.

2. Долі собі людина не вибирає, але доля така до неї приходиться, яку вона собі заробляє.

3. Деспотів за життя підносять до небес, а коли вони помирають, ім'я їхнє ганьблять.

4. Буває так, що бідного та нещасного лають і так, і сяк, а коли помре, про нього кажуть: «Славний був неборак!»

5. Голодний не думає про смак меду, йому б хліба кусочок з'їсти. Інколи вистачає і хвилинного страждання, щоб забути вчорашню свою насолоду.

6. Все у нашому житті вершить сучасна мить – нею наше життя кипить, бо минулого вже не повернути, а майбутнє ще не існує.

7. Якщо ближній вишукує твої недоліки і підглядає за твоїми гріхами, то він тобі аж ніяк не друг, він скоріше лазутчик.

8. Інколи від однієї іскри палахкотить хата, часом вистачає одного слова, щоб розлучити брата з братом.

9. Приятель, який поселився з тобою в однім домі, уже не приятель, а постійно чимось невдоволений сусіда.

10. Друг, який занадто часто у тебе обідає, може стати просто співтрапезником.

11. *Не підставляй ноги ближньому, щоб тобі самому потім не кульгати все життя.*

12. Твори добро усім, і в першу чергу, людям милим тобі. Тоді ти одержиш нагороду від Всевишнього.

13. Хто не милує інших, той і сам не буде помилуваним; хто не прощає інших, той і сам не буде прощеним.

14. Серце, яке увесь час кипить від злості, не може прийняти в себе Бога, бо Бог – є Любов.

15. Друг, який перестає радіти твоїм успіхам і починає тобі заздрити, поступово перетворюється із заздрісника на ненависника.

16. Господь ненавидить гріх, а не самого грішника. Роби і ти так само, тоді будеш богоподібним.

17. Коли до тебе приходять нещастя, тоді з тобою залишаються справжні друзі, а лукаві всі утікають.

18. Завжди бракує часу на те, щоб зробити саме головне у житті.

19. Той, хто аж надто любить себе, нікого по-справжньому не любитиме, – на інших його просто не вистачить.

20. На перехрестях життя не стоять дороговкази, треба в Бога питати, куди йти.

21. Іди по життю так, щоб не зазнати сорому від людей і не загубити дороги до Бога.

Глава 79

1. Лукавій людині ніколи не довіряй, бо хвала її і хула її є обманом.

2. Як труба, сумно сурмлячи, не відає печалі, так і людина безсердечна не розуміє чужого горя.

3. Не впускай до хати свиню, щоб вона не наробила рейваху тобі; не впускай у душу хама, щоб він не натворив лиха тобі.

4. Жаль мені мучеників, та ще більше жаль мучителів, адже мученик буде увінчаний Богом, а мучитель за могилою понесе вічну кару.

5. *Мало світитися самому, треба, щоб твоє світло побачили люди, щоб воно їм користь приносило.*

6. Хто говорить мені, що він любить людей, той не заслуговує повної довіри; а тому, хто говорить, що любить людину, я повірю.

7. Хто запевняє, що любить народ, той не любить нікого, бо народ – це абстракція. Треба любити конкретну людину такою, якою вона є. Оце дійсно є справжньою любов'ю.

8. Часто заявляють: «Я служу народу!» – це неправда, частіше служать собі. От коли хтось відмовляється від свого щастя заради щастя свого народу – це є висока любов . . . і подвиг.

9. Хто дійсно служить людям, той сумлінно працює і мовчить. А хто служить собі, той дуже кричить.

10. Служіння людям – це героїзм. Та чи багато тих героїв, які такими стали не заради власної слави, а для блага людей?

11. Коли ворог тебе солодкими речами пригощає, значить він проти тебе щось зле замишляє.

12. Там, де мовчить совість, гріхи кричать на повну силу.

13. Хто знає скільки кілометрів від горя до біди?

14. Інколи буває кисло і від солодкого життя.

Глава 80

1. Той, хто має діло з дьогтем або з борошном, хоч як старатиметься, та все одно десь забрудниться. Спілкування з розпутником потребує не меншої обережності.

2. Не намагайся підняти себе за волосся, підстрибнути вище своєї голови – не зможеш. Не бери на себе подвигу, вищого твоєї сили, бо підірвешся.

3. Буцався глек з баняком, та й розбився. Бився слабосилий з силачем, та й у землю зарився.

4. Давно відомо, що безсилий у сильного завжди винний.

5. На весіллі не ходи похмурим, на похороні не будь веселим, щоб люди пальцем на тебе не показували.

6. Як скарби ховають від злодіїв, так і своїх духовних багатств не виставляють на показ. Заховай їх у серці своїм, а зовні будь, як усі.

7. Якщо святість свою будеш показувати людям, вони називатимуть тебе фарисеєм, лицеміром.

8. Святиню не варто розглядати як музейний експонат.

9. Найбільший святий скарб у тобі той, про який не знають люди.

10. Не дуже поспішай їздити на чужі обіди, бо будеш залежати від людей, які дають ці обіди.

11. Вдома хліб з водою може бути смачнішим, ніж десь інде вино та куріпка.

12. Своєї дружби нікому не накидай, чужої не відкидай, щоб ненароком, тобі не залишитися самотнім.

13.3 начальством не поводься як з рівним, не допускай панібратства, бо це охолодить його у ставленні до тебе.

14.Ризикує той, хто зневажливо говорить про своє начальство.

15.Нема у людини лютішого ворога, ніж власний язик, багато клопоту через нього.

16.Щасливий той, хто завжди радиться зі своєю совістю, перш ніж щось вчинити.

17.Спокійно дивитися правді в очі може лише чесна людина.

18.Боротьба із самим собою – найпочесніша боротьба.

19.Щоб грати на чиїхось нервах ноти не потрібні.

Глава 81

1. Золоті уста ще можна віднайти, а чи буває язик золотим?

2. Тварина шукає подібну собі тварину, так само і людина: адже що спільного між злодієм та чесним, між п'яницею та непитущим, між ледарем та працюючим?

3. Єднати приятелів може лише спільність думок, поглядів та уподобань.

4. Виступає знаменитий і все кажуть: «О-о!», промовляє ще нічим не уславлений і люди кажуть: «А . . ?»

5. Радіє серце – сяє обличчя, спохмурніло серце – на лице хмара насунулась.

6. Навіщо скнарі багатство, якщо він не користується ним, а лише стереже його?

7. Коли поблизу нема інших, зла людина злиться на себе.

8. Якщо зла людина і робить добро, то лише для того, щоб досадити іншим.

9. Очі заздрісника не бувають ситими. Вони подібні до пісків пустелі – вода проходить крізь них, а вони завжди залишаються сухими.

10. Жовчна людина подібна дереву, посадженому на солонцях, воно ні живе, ні умирає.

11. Від злого погляду хліб на столі черствіє, квіти в'януть, спів пташок затихає.

12. Людина без душі – суха криниця.

13. Спіши робити добро, поки ти живий, після смерті замовкне твій розум, не підніметься рука для милостині, не стиснеться серце від чийогось горя.

14. Не любимо ми того, хто в кишеню до нас лізе. Неприємним є і той, хто непрохано в серце лізе, за душу хапає.

15. Дурень почав копати колодязь у піску, та, кажуть, і досі копає.

16. Частіше за все в безодню летять з вершини блаженства.

Глава 82

1. Намагайся щодня зробити хоч трохи добра. Будь уважним, бо коли розминешся з добром, коли воно піде десь іншою дорогою, то ти вже не зможеш наздогнати його.

2. Печальним стає той день, коли людина не зробила нічого хорошого.

3. Змарнована за життя година на Страшному Суді буде свідчити проти тебе.

4. *На життєвій дорозі можна наздогнати і друга, і ворога, не наздоженеш тільки змарнованого часу.*

5. Як вітру не повернути назад, так не повернути і пущеного на вітер часу.

6. Бережи час, бо час – це валюта, за яку купується вічність.

7. Хто свій час згайнував, той своє життя змарнував.

8. Як часу не повернути назад, так не повернути і прожите життя, бо його рух тільки вперед.

9. Тіло – це одяг для душі. Спочатку тіло новеньке, чистеньке, без плям. Згодом воно рветься, його латають лікарі. Коли тіло стає зовсім непридатним, душа його скидає з себе і тіло повертається в землю, звідки воно і було взяте.

10. Як костюм є одягом для тіла, так тіло є одягом для душі. Старішає, зношується одяг, а душа є вічною.

11. Душа – це різновид розумної енергії. Як енергія є незнищеною, так і душа є вічною.

12. Як не можна вічності розбити на куски, так не можна й душу розбити на черепки, бо душа – частинка вічності.

13. Як не можна простору пощупати пальцями, хоч ми всі знаємо, що він існує, так не можна взяти в руки і душі людської. Душа – це розумна енергія плюс вічність, плюс простір та ще багато інших плюсів. Як же її можна пощупати?

14. Дотик мудрості, як дотик матері, він чистий і цнотливий. Полюби мудрість і вона зробить тебе щасливим, славним і великим.

15. Люби мудрість. Вона напоїть тебе знаннями, нагодує правдою, покриє в час негоди і збереже в час напасті.

16. Знати багато – це добре, а знати забагато дуже погано.

17. Праведник тільки в натовпі виглядає самотнім, а на самоті він відчуває себе з цілим світом.

Глава 83

1. Важко служити правді на землі, за неї часто б'ють. Та правда ні в кого в боргу не залишається. Своїх прихильників вона нагороджує чистим сумлінням та нетлінним вінком.

2. Від правди проходять скорботи і тіснота тіла змінюється світлою радістю для духу.

3. У праведника від відчуття правди проходять скорботи і тіснота для тіла змінюється світлою радістю духу.

4. Нечестивий, навіть коли і хвалить когось, то так, ніби дьогтем маже.

5. Ні чим на світі так не дорожать, як правдою, і ні чим так легко не поступаються, як знову ж таки правдою.

6. Хто зраджує правду, той зраджує самого себе, тобто зраджує найсвятішому в людині.

7. Правда цінується так дорого, що ні в кого не вистачить грошей, щоб її викупити; але до праведних правда приходиться безплатно.

8. Порушивши Закон Божий, не говори: «Господь мене покарав!» – біль ти причинив собі сам, адже не можна брати жар голими руками.

9. *Господь відкрив перед людиною дві дороги – одну до раю, другу до пекла. Кожен у житті вибирає собі те, що йому ближче до серця.*

10. Коли б Господь запропонував людині одну дорогу, людина б не мала вибору, вона не могла б проявити свою волю і мусила б іти тією єдиною дорогою, яка стелеться перед нею.

11. Без власної волі людина була б роботом. А Богові роботи не потрібні. Йому милі сини і дочки, які по своїй волі йдуть до Нього.

12. Хіба можна когось силою заставити полюбити? Любов може бути тільки добровільною. Ось цієї добровільної любові Бог чекає від кожного з нас.

13. Тому Бог і поклав перед людьми дві дороги: однією йдуть ті, що люблять Бога, а іншою ті, які ненавидять Його. Недарма ж в народі говорять: «Вільному воля, спасенному рай».

14. Світ є двоєдиним: день і ніч, світло і темрява, солодке й гірке, рай і пекло – вибирай сам, що хочеш.

15. Перед тобою, людино, вогонь і вода. Ти можеш стати палієм, а можеш стати пожежником. Перед тобою смерть і життя, благословення і прокляття. Вибирай, людино, те, що тобі до смаку і до вподоби.

16. У боротьбі з самим з собою саме головне, щоб верх брала чесність.

17. Розумний той, хто навчився розумно керувати своїм розумом.

18. Загине від неправди той, хто пішов за нею.

19. Дивно, але у світі кожен знаходить те, чого шукає.

20. Хто втратив сором, той втратив і совість.

21. Частенько металевий голос свідчить про кам'яне серце.

Глава 84

1. Божі заповіді спрямовані на добро. Нечестивий пише собі заповіді сам.

2. Ліпше мати одного благочестивого сина, ніж сімох, але розбійників. Щасливий той батько, який виховав доброго сина.

3. Краще бути бездітними, ніж батьками злодія.

4. *Печаль для батьків, коли їхні діти – не квіти, а будяки при дорозі.*

5. Навчання без морального виховання – це лише дресировка артиста для арени цирку.
6. Хто живе негоже, той ні собі, ані людям не гожий.
7. Народ, який живе беззаконно, прирік себе на виродження, бо давно було сказано: «Без Бога ані до порога».
8. Без Бога можна в калюжі бовтатись, але не можна в море пускатись; можна в ресторані вино попивати, але не можна людьми керувати.
9. Людині дозволено все. Та чинити вона повинна лише те, що на користь, і не лише їй, а й іншим, та ще й довкіллю.
10. Велика милість Божа, та страшний Його гнів. Бійся підставляти свою голову під гнів Божий.
11. Утік злодій від міліції, сховався від прокурора, та чи можна десь заховатися від Всевидючого Божого Ока?
12. Хто загубив Бога з душі, той загубив не лише сенс свого життя, а й саме життя.
13. Навіть безсловесна тварина підкоряється волі Божій, лише вільна у своїх вчинках людина не робить цього.

Глава 85

1. Брате мій! Ти розмірковуєш про Святу Трійцю, кажучи, якщо Бог Один, то не три; а коли три, то не Один. Тільки Бог знає про Себе все, а нам треба вірити в Нього хоча б тому, що Бог безмежний, а людський розум обмежений. В обмеженому не може вміститися безмежне.

2. *Бог – це Вічність, а людина – одна мить. Мить не може охопити вічності.*

3. Ми перед Богом подібні мурашці перед людиною. Ми про Бога знаємо лише те, що Він Сам благоволив відкрити людині про Себе.

4. А відкрив нам Бог про Себе те, що Він –Творець світу, що Він вічний, безмежний, благий і всесильний, що Він – Всесвітній Судія.

5. Відкрив нам Бог, що він Один, але не самотній. Бог в Трьох Лицях або Іпостасях – Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий.

6. «Як може бути таке?» – питаєш ти. Візьми посудину з водою і винеси на мороз. Вода стане льодом. Внеси в хату, лід стане водою. Постав цю посудину на вогонь, з води піде пара. Отже ми бачимо воду у вигляді рідини, твердого тіла і пари, бачимо, що вона реально існує у трьох видах. Усі вони не схожі один на одного, але це – та сама вода, а не три різних. І це лише один найпростіший приклад.

7. Віруй в Сина Божого Ісуса Христа, Який прийшов на землю, щоб спасти людей від прокляття та гріха.

8. Ісус Христос прийняв людське тіло і показав нам, як треба жити, щоб дістати вічність.

9. Ісус Христос прийняв на Себе людське тіло і, як людина, терпів і страждав, щоб на Страшному Суді ніхто не сумнівався в справедливості суду і не сказав: «Ти, Господи, ніколи не був людиною і не знаєш, як це тяжко», – Христос людей судитиме і як Бог, і як Людина.

10. Христос, прийнявши людське тіло, наглядно показав, що ми є дітьми Божими. Не опускайся, людино, до тварини.

11. Людино мила! Молись, трудись, люби Господа і Його творіння, не змушуй нікого плакати, хай кожен має від тебе тільки радість. Тоді і ти радітимеш в райських обителях.

12. Випадок – це хаос, а в хаосі не шукай розуму.

13. Для того, щоб створити робота, потрібна дуже розумна людина. Невже для створення розумної людини не потрібно було Розуму, який набагато перевищував би людський розум? Сам подумай, брате мій!

14. Друже мій! Люби свого Спасителя Христа і Його Матір – Пресвяту Богородицю. Хто не любить чи ображає Матір Божу, той ображає Христа. Де є такий син, який спокійно ставиться до тих, що ображають його матір, або навпаки – мати не може спокійно сприймати образи свого сина.

Глава 86

1. Милостиве серце – це печатка Божа на обличчі.

2. Іди до Господа. Хоч як спотикайся, а все одно іди. Бог помилує і спасе тебе від біди.

3. Той, хто любить Бога, ненавидить гріх, і навпаки.

4. Людино! Допоки ти живеш на землі, прославляй Бога!

5. Допомагаєш ближньому, роби це від щирого серця. Лише в такому разі твоя поміч принесе користь і тобі, і ближньому.
6. *Щире слово в час печалі, як ковток холодної води у спекотний день.*
7. Як роса на сонці грає, так радіє наша душа, коли робить щось угодне Богу.
8. Хто добре говорить і так же добре діє, той достойний подвійної похвали.

Глава 87

1. У скупого сохне серце, коли він бачить, як хтось роздає милостиню.
2. Не гнівайся подовгу ні на кого, щоб не розгнівився на тебе Бог.
3. Нічого непристойного не проси у Бога, бо образиш Його велич.
4. Любов Божа з тим, у кого серце непорочне; а від нечистого серця відвертається Бог.
5. Неприємно почуваєшся серед тих, кому відомі твої падіння. Не показуй приятелю, що ти знаєш його про гріхи, бо він почуватиметься ніяково і буде намагатися звільнитися від твоєї присутності.
6. *За багатим столом не переїдай. Старайся пам'ятати, що в цей час десь хтось є голодний.*
7. Хто надто багато говорить, той свою душу відсилає на муки.
8. Пам'ятай, що людським бажанням кінця немає. Обмеженням своїх бажань знайдеш спокій для душі.
9. Гнила душа є такою ж неприємною, як і гниле тіло. Ознаки гнилої душі: нахабство, гордість, самохвальство, безсоромність, лихослів'я, пияцтво, розпуста, богохульство тощо.
10. В чужих гріхах каятися легко.
11. Нікчемному завжди здається, що він – велетень.

Глава 88

1. Хто легковажно довіряє усім і кожному, той через свою необачність буде часто страждати від лихих людей.

2. Хто бореться зі своїм язиком, той веде боротьбу з ворогом номер один.

3. Почувши якусь новину, спочатку подумай, чи варто її ще комусь переповідати. Може краще їй померти у твоєму серці?

4. У світі занадто багато зла, тому не примножуй його, не рознось скверни.

5. Не доводь до гріха ближнього, заводячи мову про щось звабливе. Хай почуті тобою непристойності не вийдуть з твоїх вуст.

6. Страждає дурень, аж поки не переповість комусь почутої ним новини.

7. Знати можна й багато, та чи багато хорошого ти знаєш?

8. Усі батоги на світі не принесли стільки болю людям, як скверний лукавий язик.

9. Як тернина в нозі, так слово брехуна в нашому серці.

10. Лукавий скрізь пролазить подібно вужу, а кусає він так, як справжня змія.

11. Знаходячись у товаристві, не говори сам увесь час, дай поговорити іншим.

12. З таким, що постійно мовчить, буває нудно. Від балакуна, часом, голова болить. Усе добре в міру. Все, що через край, шкодить.

13. Інколи людина щось знаходить таке, що краще було б його загубити.

14. Хто допомагає брату, не розголошуючи про це, той щиро допомагає.

15. Часом нещира допомога приносить більше зла, ніж користі.

16. Один зробить добра на гріш, а говоритиме про це все життя; інший від смерті людину спас і не згадує про це жодного разу.

17. Хто не згрішив, бо не було нагоди, той не має гріха на душі; хто ж мав нагоду, але не дозволив собі згрішити, той гідний нагороди.

18. Коли людину судить совість, їй свідки непотрібні. Совість сама є суддею, свідком і адвокатом.

19. Хороший учень вчиться не лише на своїх, а й на чужих помилках.

Глава 89

1. Несповіщена істина подібна до заритого в землю скарбу.
2. Гадюка отруту впускає в тіло, а гріх залазить в душу. Те і інше смертельне для людини.
3. Мудрому не подобається, коли його береться повчати дурень. А дурневі взагалі не подобається, коли його вчать.
4. Мудрий наперед знає, де він зможе промахнутися; нерозумний же, навіть допустивши промах, не здогадується про це.
5. Не буде довго радіти той, чиє щастя побудовано на чийхось сльозах.
6. Дорога грішників посипана солодощами, та кінець цього шляху – суцільна гіркота.
7. Знання мудреця – повноводна ріка, а всі пізнання розпутника – брудна калюжа.

8. Балакуча людина – все одно, що решето. Як в решеті не затримується рідина, так балакучий не може втримати таємниці

9. Невихована людина в чужому домі в усі дірки заглядає, а культурна тихо з господарем розмовляє.

10. Язик пліткаря годиться хіба що для підмітання вулиці.

11. Незаслужена догана тяжким каменем на серце лягає, а добре слово приносить людині радість.

12. Праведник, навіть обезславлений, подібний до коштовного каменю у багні.

13. Мода змінюється на костюми, зачіски, парфуми; а розум залишається в моді завжди.

14. За померлим щодня плачуть один рік, а над розпутним сином мати плаче все життя.

15. Легше в хаті витерпіти свиню, ніж п'яницю. Свиня лише свинячить, а п'яниця ще й сквернословить.

16. Як іскри з очей нікому не світять, так і зле серце нікого не може зігріти.

17. Дружба кується роками, а зруйнуватися може в один момент.

18. Не може бути другом той, хто гудить тебе перед ворогами твоїми.

Глава 90

1. Між благочестивим та нечестивим різниця ось яка: благочестивий ніколи не стане рити яму іншому, а нечестивий яму виріє, ближнього туди штовхне, заріє, ще й ногами притопче.

2. *Як вівчар, пасучи овець, пильнує, щоб вони не розбігалися в різні боки, так і ти паси свої помисли.*

3. Цвіт мудрості кращий від весняного квітання дерев, а плоди мудрості – хліб насущний.

4. Мудрість вірніша найліпшого друга, бо вона завжди з тобою.

5. У мудрості є корінь, але немає вершини. Як би високо не піднялася людина, вершини мудрості вона ніколи не побачить.

6. Мудрість глибока, як море: усі п'ють, а вона не міліє і дна її не видно.

7. Рани сердечні дуже довго не гояться, тож пильнуй серце ближнього свого і своє теж.

8. Хто легковажно порушує малі, як йому здається, заповіді Божі, той з бігом часу переступить і великі. Адже все починається з малого.

9. Коли пересіваєш борошно, на решеті залишається непотріб. Те ж саме періодично треба робити і з власною душею.

10. Керамічний посуд оцінюють по дзвону, а людину – по її розмові.

11. Садовим деревам дають оцінку за плодами, а людині – за вчинками.

12. Бесіда праведного – чарівна музика, а безтолкові вигуки марнослава нагадують гупання ступи.

13. Де сваряться двоє запальних, там чекай крові.

14. У чорну душу сонце ніколи не заглядає.

15. Мудрець, як правило, оточений не багатьма приятелями, а у глупого спільників, хоч гатку гати, тому що ними світ кишить.

16. Очі ненажерливого ситими не бувають.

17. У людини з чистою совістю завжди свято на душі.

18. Чисте серце і просвітлює, і зігріває, і радість приносить.

Глава 91

1. Недовгий вік має все те, що побудоване на беззаконні, – його зруйнує ще більше беззаконня.
2. Приємно чути голос солодкий, але нудно слухати солоденький.
3. *Підкидаючи камінь, ти ризикуєш розбити собі голову; коли ти чиниш комусь зло, ти цим шкодиш передусім собі.*
4. У праведного чимало скорботи, у нечестивого багато злості.
5. Гнів – це частинка пекла, тому він і пече вогнем пекельним.
6. Язик – жива руйнівна сила, адже він може зруйнувати щастя, убити людину, розбити сім'ю, а часом – і державу.

7. Руками сіють пшеницю, а язиком – зло.
8. Бувають новини, від котрих в обох вухах дзвонить.
9. Лютий язик страшніший від гострого меча.
10. Меч рубає лише зблизька, а злий язик і на краю землі дістане.
11. Мечем убивають ворога, а від злого язика пощади нема нікому.
12. Зачиняй хату, щоб поганих людей не впускати; закривай уста, щоб поганих слів не випускати.
13. На те й зуби, щоб за ними язик утримувався.
14. Деякі люблять позичати, та не люблять повертати, кажучи: «Брав чуже, а віддавати треба своє» або «Брав на короткий строк, а віддавати треба назавжди».
15. Хто придбав собі зрадливого приятеля, той дуже багато втратив.
16. Потоваришував зі злодієм, невдовзі сам злодієм станеш.
17. Злодійкуватий ніде не почувается спокійним, він звідусіль чекає покарання.
18. Спокійно спить лише праведний.

Глава 92

1. Очі шукають того, що серце просить.
2. Поки позичав, ластівкою щибетав, а коли отримав позичку, гадюкою засичав.
3. Ліпше просто давати, аніж позичати: даси – матимеш приятеля, позичиш – колишній приятель тебе стороною обходитиме.
4. Інколи невдячний позичальник не лише позиченого не повертає, а ще тебе й лає.
5. Недарма Христос говорив, що позичивши комусь гроші, не вимагай їх повернення.
6. Поручився за ближнього – без розписки свою душу заклав.
7. Будь задоволеним, коли маєш небагато, – відчуєш щастя, коли отримаєш більше.
8. Хто увесь час твердить собі: «Мало, мало!» – той не насититься ніколи.
9. *Кусок хліба, поданий зі злим серцем, стане каменем в руках того, хто його отримав.*
10. Батько, який нехтує вихованням сина, свідомо готує з нього злочинця.
11. Юному сину не давай занадто багато волі, бо він доведе себе й тебе до неволі.
12. Чим дужче батько гне сина до землі, тим рівнішим син виростає.
13. Блудний син безсоромність сіє, а батько за нього червоніє.
14. Мати, не навчаючи дочку цнотливості, ростить повію.
15. У мстивого гадюча натура, бо гадюка не прощає кривдників, вона їх кусає.
16. Людина вивчила поведки звірів, птахів, але дуже мало знає саму себе.
17. Хто втішає скорботного, той перев'язує його духовні рани.
18. Перебувати в хаті, де всі злі та насуплені, – почуватися непроханим гостем.
19. Не роби з себе ідола, щоб самому не стати ідолопоклонником.

20. Людина щаслива не тоді, коли вона регоче або сороміцьких пісень горлає, а тоді, коли її серце співає.

Глава 93

1. Гнів скорочує людські дні, а доброта продовжує життя.
2. Надмірний біль робить осоружним наше життя, але й зовсім не відчуваючи болю, людина не знала б справжньої ціни здоров'ю.
3. Багато з тих, що гналися за славою, втіхою, щастям, знайшли собі ганьбу, сум та горе.
4. Щасливий той, хто не осквернив свого сумління, легко на душі у нього, та й сні у нього мирні.
5. Ніколи не почуватиметься ні ситим, ні багатим той, у кого «очі зазидющі і руки загребущі».
6. Очі заздрісника – бездонна прірва, її ні чим не наповниш.
7. Добрі очі плачуть над чужим горем, а заздрісні – від чужого щастя.
8. У ситого тіла душа завжди голодна.
9. Короткий розум завжди дружить з довгим язиком.
10. Чим більше меле млин, тим більше від нього користі. Та зовсім навпаки: чим більше меле язик, тим більше шкоди від нього.
11. Язик той хороший, який ніколи не обганяє розуму.
12. Кажуть, що на базарі одному брехуніві на язик наступили – аж занадто довгим був.
13. Забруднюється язик брудними словами, а якщо язик брудний, то і вся людина є брудною.
14. *Між злою людиною і гадюкою різниця та, що гадюча отрута не шкідлива для гадюки, а уїдливість людини шкодить перш за все їй самій.*
15. Хто намагається завжди бути ласкавим до людей, то і сам гідний ласки.
16. Не кажи: «Той такий, той сякий, той перетакий», – почни з себе і своїм прикладом покажи, якою має бути ідеальна людина.
17. Частіше за все люди падають добровільно, а не тому, що їм хтось підніжку ставить.

18. Працюй над собою і ти зрозумієш, що уявляти про досягнення легше, ніж досягати чогось.

19. Як колода поперек дороги, так дурень при вирішенні серйозних питань.

20. Плануючи якусь значну справу, роби це без поспіху, добре обдумай, зваж свої можливості, бо не дарма сказано: «Поспішиш – людей насмішиш».

21. Якщо ти п'єш багато вина – це твоя вина.

22. Не шукай радості у вині, бо після п'ятики приходить печаль.

Глава 94

1. Кепські жнива у того, хто топтався на одному місці, сіючи.
2. Для створення поганої погоди не конче потрібен синоптик.
3. Порожня голова – то найважчий тягар для людини.
4. Хто скаже, скільки важить кам'яне серце?
5. Той, хто дивиться лише в корінь, не завжди бачить, що росте на дереві.

6. Людське зло може кипіти і при сорокаградусному морозі.

7. Плазуючи на колінах перед «великими» людьми, деякі далеко заходять.

8. Розважаючись, роби це так, щоб не заважати тому, кому в цей час плакати хочеться.

9. Гарно виглядає бірюза із золотом, та набагато краще – розум зі смиренням.

10. Коли бачиш великі руїни, згадує чийось колишню славу і смиряй свій гордий розум.

11. У мудрого мисль то в небесах парить, то на дно моря спускається, а у невігласа думка, мов спиця в колесі.

12. Кінь не відає, куди його ведуть, а господар повинен про це знати. Ноги теж не знають, куди йдуть, та неодмінно треба, щоб про це голова знала.

13. Як глина не відає, що з неї зліпить гончар, так і немовля не знає, що з нього виросте. Відповідальність за його майбутнє лежить на батьках.

14. Свідома людина має прагнути, щоб стати досконалим витвором гончаря, а не черепком біля собачої будки.

15. Усіх люби, мудрі поради приймай, але володіти собою нікому не дозволяй; будь вільним господарем над самим собою, аби не стати у когось рабом.

16. У товаристві поводяться так, щоб зло не брало верх над тобою.

17. Прислухайся до порад дружини, друзів, сусідів, але останнє слово залишай за собою.

18. Коли хворієш, іди до лікаря, але неодмінно звертайся з молитвою до Бога. Лікар лікує, але володарем життя і смерті є Бог.

19. Палка для скотини – те саме, що слово для людини. Та коли людина скотиною стала, то можна, щоб і палка по ній погуляла.

20. Часом мала кара спасає від великої, інколи палка рятує від шибениці.

Глава 95

1. Погнався за насолодою, а стрівся з бідною.

2. Часто люди кричать: «Свободи! Свободи!» – а спитай їх, чого вони дійсно хочуть, – ніхто не знає.

3. Горе діє на людину, як на сонного холодна вода. У надто тривалому щасті людина тупіє.

4. Не нарікай на долю, якщо часом тебе спіткало горе, не злись, а сприймай це як гіркі ліки.

5. Грішник є рабом гріха і носить на шиї невидиме ярмо.

6. Мудрий мислить, мрійник мріє, а дурень марить.

7. *Хто своїх дітей не привчає змалку до роботи, до скорботи, до болю, той готує їм лиху долю.*

8. Хто над дітьми своїми «хука і дмуха», той лишає їх стійкості духу.

9. Праведник шукає правди, а бандит питає, де дістати сталю обуха.

10. Хто покладає надію на трусливого приятеля, той надіється на свою тінь.

11. Земне щастя таке ж недовговічне, як наявність води в дірявій посудині.

12. Ганятися за щастям, все одно, що ловити сонце сачком.

13. Череп'яний горщик ніколи не зможе стати порцеляновим; а людина, якщо дуже постаріється, може докорінно змінитися.

14. Коли у сні говорить Бог, на душі світло, легко і святочно.

15. Тільки той сон можна назвати віщим, котрий запам'ятовується надовго. Той же сон, про який забуваємо, щойно піднявшись з ліжка, – не більше, ніж крик сороки на частоколі.

16. Перед сном помолись, перехрести подушку, ліжко, вікна, двері, – тоді Янгол стоятиме біля тебе, охороняючи твій мирний сон.

17. Мудрий багато знає, але не все з того робить; простачок майже нічого не знає, зате хапається за все.

18. Чуючи щирю тиху молитву розумного, Господь не прислухається до гучних прокльонів безумного.

19. Наймилішу жертву Богові приносить той, хто чинить Його волю.

20. Хто щиро дякує сьогодні, отримає ще й завтра; невдячний втрачає Божу ласку.

21. Найкраще служіння Богові – не чинити ближнім зла.

Глава 96

1. Молитва гордого каменем падає на землю, а молитва смиренного пробиває небо.

2. Співчутливі слова друга все одно, що дощ на весняну ниву.

3. На необгородженому городі риються свині – в серці людини беззаконної не шукай святині.

4. Упадеш в біду і будеш мати безліч порадників, а помічника – жодного.

5. Не питай у п'яниці, як стати непитущим; не навчись у ледачого гори перевертати, жалюгідний не розповість тобі про велич духу.

6. Людино! Частіше радься з власною совістю, бо інколи вона може більше тобі сказати, ніж сам Соломон.

7. Нема нічого простішого, як роздавати поради іншим. Тим-то й сказано: «Чужу біду руками розведу, а у власній кінців не знайду».

8. Деякі язиком хваляться, а за діло візьмуться – все з рук валиться.

9. Лікаря шануй, бо він твоїм здоров'ям опікується; вчителя шануй, бо він в тебе знання вкладає; друга шануй, бо він руку допомоги завжди готовий тобі подати. Старайся частіше приносити Богові подяку за лікаря, вчителя, друга.
10. Повторюються пори року, але не повторюються наші прожиті роки.
11. Коваль залізо кує і форми йому надає, а ти про свою долю дбай і форми святої їй надавай.
12. Приємніше слухати стук молота в кузні, ніж базікання блазня.
13. Добре, що зараз багато художників, літераторів, ораторів, але без шевця, кравця та гончаря теж не обійтися.
14. Серце, серце! Як багато завдаєш ти людині болю! А що було б, якби ти було не одне, а вас було двоє?
15. Квітне серце від добра, тане від любові, . . . але кипить від злої крові.
16. Мирне серце – надбання праведних.

Глава 97

1. Закон Божий для людини Божої – радість і крила; а для беззаконного – то камінь спотикання.
2. Закон Божий не лише готує душу для вічності, але є також запорукою земного благополуччя.
3. В Заповідях, коли говориться: «Не убивай, не кради, не говори неправди, не дозволяй собі впадати в розпусту», – мається на увазі не лише спасіння душі, а й благополуччя людини за життя.
4. Злий язик страшніший від нападу скорпіона.
5. Скорпіон не винен у своїй агресивності, бо він такий по природі; язикові прощання нема, бо він таким стає.
6. Усе Боже творіння є досконалим у своєму первісному стані, людина буває недосконалою через власний гріх.
7. *Від колиски до могили багато турбот у людини, але головна – не переставати бути людиною.*

8. Голод, холод, спеку можна оцінити, лише відчувши. Той, хто приторкнувся рукою до розжареної печі, не скаже, що в світі немає вогню пекучого, що це – вигадка ковалів.

9. Перед Богом усі рівні: цар і жебрак, полководець і солдат. Правда на своїх терезах важить людське серце, а корона й лахміття не кладуться на вагу.

Глава 98

1. Правда стоятиме повік, а брехня запорошує очі людині і заважає бачити світ.

2. Праведник спить сном невинного немовляти, а злодій і уві сні не має спокою: йому сниться як не прокурор, то поліція.

3. Втішає навіть тяжкий труд, коли він робиться заради благої цілі.

4. Найвеселіша музика не задовольняє серце так, як це робить щира розмова з другом.

5. Приємно дивитися на персидські килими, на високохудожні гобелени, але вони не можуть змагатися з зеленими луками, гірськими долинами – з тими килимами, які виткав Господь.

6. Корисна порада нам нічого не коштує, а тому, кому вона адресована, ця порада може важити більше, ніж діаманти чи золото.

7. Людини з золотим серцем не купиш і за золото, а погана нікому і задарма не потрібна.

8. Багатство, слава і влада навіть високоморальну людину зіпсувати можуть, тут потрібна неабияка обережність.

9. Горе кладе долілиць самовпевненого та гордого.

10. Усі діти – квіти, а звідки ж беруться лопухи?

11. Поки дитя в колисці, його усі благословляють, а коли виросте, натворить зла, деякі його клянуть-проклинають.

12. Живи так, щоб Боже і людське благословення перебувало з тобою від колиски до могили.

13. Сором – це вуздечка, яку Бог накинув на людську похіть. Ось чому безсоромний серед людей поводить ся так, як бик у череді.

14. Безсоромний смакує брудні слова, наче калач; а у сором'язливого вони викликають огиду і плач.

Глава 99

1. Усе на світі, від найменшого атома до найбільшої галактики, підпорядковується Божим законам. Невидимий для ока мікроб і могутній кит підкоряються волі Божій. Тільки людина, будучи вільною, дозволяє собі не завше виконувати волю свого Творця.

2. Людина може досхочу наїстися хліба, але вона ніколи не насичається красою, любов'ю, владою, славою. Це свідчить про те, що тіло є обмеженим і тому його можна наповнити. А вічна душа є безмежною, тому її наповнити не можна, як і саму безмежність.

3. Сонце зігріває того, хто підставляє себе під його проміння. Того, хто сидить у льосі, сонце не нагріє. Те ж стосується і Божого тепла. Серцем і розумом тепло присутності Божої відчуває той, хто прагне знайти Бога.

4. *Веселкою можна милуватися тільки здалека, та не так щодо спілкування з Богом: чим далі людина відходить від Бога, тим гірше вона Його бачить.*

5. Яку б маску не начепила на себе зла людина, вона все одно вовком дивиться на своє оточення.

6. Палку в колеса можна вставити навіть тому, хто пішки ходить.

7. Чи є взагалі лице у того, хто перестав червоніти від сорому?

Глава 100

1. Веселка хай розповідає тобі про милість Божу, а грім нехай нагадує про Його гнів.

2. Згадуй з любов'ю і прославляй святих мужів древності: апостолів, бо вони ходили по землі з Господом і сповістили нам Слово Боже; мучеників, бо вони в муках смерть прийняли за Христа; святителів, бо вони донесли до нас правду Божу.

3. Правда Божа весняним білим цвітом буяє, як лілія квітне; обман же кривавою плямою лякає; хто це пізнав, обходить обман, обминає. . .

4. Світ роздає людині буйні веселощі, а Бог посилає їй тиху, але глибоку святу радість.

5. Чим більше людина купається в розкошах, тим бруднішою стає її душа.

6. Приємна Богові наша молитва за друзів, кривих; але вищою є молитва, коли ми просимо Божого прощення нашим ворогам, – така молитва свідчить про доброту й широту нашого серця.

7. Небажання молитися за ближніх свідчить про нещирість серця, треба негайно звільнити своє серце від зла.

8. Хто не вмє вболівати за ближніх, той є злим і бездушним.

9. Добра людина вмє радіти і щиро усміхатися, а затятий беззаконник аж зубами скрипить, коли бачить чийсь добрі діла.

10. Не має власної думки той, хто усім підтакує.

11. *Кожен дзвонар бачить світ зі своєї дзвіниці, тому й світогляд у кожного свій.*

12. Де Господь, там сила, там і глина міцна мов сталь. Без Божої присутності і сталь кришиться подібно глині.

13. Язик твій – то великий і безцінний дар тобі від Бога, хвали ним свого Творця, благовісти ним правду, захищай ним невинного, картай ним неправду і людей благословляй, а не проклинай.

14. В серце своє ти складай лише чисте, святе, правдиве і щире. Тоді серце твоє стане Божою криницею, котра багатьох спраглих напоїть [9].

ВИСНОВКИ

Одним з найважливіших пріоритетів національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації. Інтегративний характер українознавчих практик сприятиме формуванню дієвого патріотизму підростаючого покоління: від усвідомлення ціннісних ідеалів своєї родини, багатства і різноманіття рідного краю до усвідомлення ролі України в сучасному геополітичному просторі.

Використання філософського діалогу сприятиме удосконаленню якості української освіти в євроінтеграційному контексті: гуманізації освітнього процесу та впровадженню демократичних цінностей у вихованні молодих поколінь; підвищенню суб'єктності учнів шляхом організації інтерактивної взаємодії; вихованню критично мислячої та творчої особистості.

Невичерпна скарбниця мудрості, яку виплекав щоденною і багаторічною інтелектуальною працею Владика Феодосій (М.Н. Дикун-Ваколюк), стане життєвим дороговказом для молоді на шляху пошуку Істини та духовної довершеності.

*Народе мій,
Твої діла –
То і мого життя горіння.
Я – лише гілочка мала
Твого прадавнього коріння.
Земля не родить без плугів,
Один не зрушиш скелю зроду.
Нема ріки без берегів,
Нема героя без народу!
Народ – це ми,
Народ – це ти,
Народ – це ті, що прийдуть згодом.
Які нас нищили громи,
А ми лишилися народом!*

Дмитро Луценко

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабійчук С. Наукова освіта як педагогічний концепт. Молодь і ринок. 2018. № 2 (157). С. 60-63.
2. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цьому навчати: науково-методичний посібник / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
3. Довгий С. О., Гальченко М. С. Про співпрацю Інституту обдарованої дитини НАПН України і Малої академії наук України щодо запровадження спеціалізованої освіти наукового спрямування. Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 19 березня 2020 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2020. 2(1). URL: <https://doi.org/10.37472/2707305X-2020-2-1-2-4>
4. Інноваційні практики наукової освіти: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 6–12 грудня 2023 року). – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. – 934 с.
5. Газізова О., Сорочук Л., Кононенко А., Бойко С., Іванець С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. Українознавство. 2023. №2 (87). 2023. С. 174–221.
6. Гоцуляк Ю. В., Гальченко М. С. Наукова освіта в Україні: теоретичний та нормативно-правовий контекст. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2016. № 4. С. 5-11.
7. Лимар Ю. М., Демченко О. П., Турчина І. С. Використання філософського діалогу у формуванні навичок демократичного спілкування майбутніх педагогів. Інноваційна педагогіка. 2019. Випуск 16. Т. 1. С. 110–115.
8. Лимар Ю. М., Чекан Ю. М. Нові професійні ролі вчителя в умовах Нової української школи // Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 15. Т. 2. С. 100-103.
9. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України URL: <https://drive.google.com/file/d/1BdJsxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>.
10. Ковальова О. Становлення поняття «наукова грамотність» у термінологічному полі наукової освіти в англomовному науковому дискурсі. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2021. № 2 (81). С.18-24. DOI [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-2\(81\)-18-24](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-2(81)-18-24).
11. Митрополит Феодосій (М. Н. Дикун-Ваколюк). Український Екклесіаст. Полтава. Асмі, 2000. 112 с.[9]

12. Митрополит Феодосій (М. Н. Дикун-Ваколюк). Проповіді, звернення, послання, інтерв'ю, статті. – 1996. -Т.Х. Полтава – машинопис.
13. Плекаємо особистість: наук.-метод. альманах. Вип. 6. Полтава, Лубни: Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2024. 241 с.
14. Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» від 30.06.2021 № 673.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>
15. Постанова Верховної Ради України від 16.08.2022 р. №2537-ІХ «Про прийняття за основу проєкту Закону України про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2537-20#Text> (дата звернення: 10.09.2025).
16. Шибанов Георгій. До світла вічної істини. Бесіди з митрополитом Феодосієм. Чорнухи. 2006, 85 с.
17. Helskog G. H. Philosophising the Dialogos Way toward Wisdom in Education. Between Critical Thinking and Spiritual Contemplation. London: Routledge Publishing Ltd. 2019. 272 p.
18. Wynne H. Principles and big ideas of science education. Association for Science Education. 2010. URL: www.interacademies.org/File.aspx?id=25103

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	6
Розділ I РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАКТИЦІ НАУКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	
1. Національно-патріотичне виховання в практиці наукової освіти	8
2. Розвиваючий і виховний потенціал шкільних предметів	10
Розділ II ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНОЗНАВСТВА	
1. Теоретична скарбничка	15
2. Актуальність наукових розвідок, спрямованих на відстоювання національних цінностей українців	16
Розділ III ФІЛОСОФСЬКИЙ ДІАЛОГ ЯК СУЧАСНА МОДЕЛЬ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В УКРАЇНІ	
1. Теоретична скарбничка	19
2. Стратегії і практики філософського діалогу	22
3. Сократівський діалог	25
4. Практичні поради	29
Розділ IV УКРАЇНСЬКИЙ ЕККЛЕСІАСТ: ШЛЯХ ДО МУДРОСТІ, ЛЮБОВІ Й НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ	
1. Про автора. Слово до читача	31
2. Український Екклесіаст	36
ВИСНОВКИ	153
СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	154

КОРИСНІ РЕСУРСИ

1 Бех І. Патріотизм як цінність

Скануй QR-код
для перегляду ресурсу

2 Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

Скануй QR-код
для перегляду ресурсу

3 Національно-патріотичне виховання дітей та молоді

Скануй QR-код
для перегляду ресурсу

МУДРІСТЬ, ДУХ І СЛОВО – УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ФІЛОСОФСЬКОГО ВИХОВАННЯ

(науково-методичне забезпечення національно-патріотичного виховання учнівської молоді)

Відповідальні за випуск: **Т. Мізин, О. Партола**
Технічний редактор **Т. Мізин**
Комп'ютерна верстка **О. Партола**

Підписано до друку **07.04.2025** р. Формат 60×84/8. Гарнітура
Times New Roman. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум.-друк. арк. .
Наклад 100 прим. Зам. №

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського 2, м. Полтава, 36 003
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.